

ਜੰਗਲ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਹਾਥੀ

ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ

ਜੰਗਲ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਹਾਥੀ

ਰਾਮੇਸ਼ ਬੇਦੀ

ਅਨੁਵਾਦਕ

ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਬਟਾਲਵੀ

ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ

ਰਾਜੇਸ਼ ਬੇਦੀ

ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਟਰੱਸਟ, ਇੰਡੀਆ

ISBN 81-237-2486-1

1998 (ਸ਼ੱਕ ਸੰਮਤ 1920)

ਮੂਲ © ਰਮੇਸ਼ ਬੇਦੀ, 1969

ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ © ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਟਰੱਸਟ, ਇੰਡੀਆ

ELEPHANT LORD OF THE JUNGLE (PUNJABI)

ਮੁੱਲ : **35.00**

ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਟਰੱਸਟ, ਇੰਡੀਆ, ਏ-5, ਗਰੀਨ ਪਾਰਕ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110016 ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ।

ਤਤਕਰਾ

	ਦੇ ਸ਼ਬਦ	v
1.	ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	1
2.	ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਅਤੇ ਵਾਸ	7
	ਪਵਿੱਤਰ ਪਸ਼ੂ	7
	ਵਰਗੀਕਰਣ	9
	ਜੰਗਲ ਦਾ ਚੌਧਰੀ	11
	ਸੰਭੋਗ (ਗੱਭਣਾ)	14
	ਜਣੇਪਾ (ਹਥਣੀ ਦਾ ਸੂਣਾ)	19
	ਸੈਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ	25
	ਵਾਸ	27
	ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਹਾਥੀ	27
3.	ਹਾਥੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ	31
	ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਿਥਹਾਸ ਵਿਚ ਹਾਥੀ	31
	ਹਾਥੀ ਬਾਰੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ	34
4	ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੌਰਾਨ ਖਤਰੇ	38
	ਮਸਤ ਅਵਸਥਾ	38
	ਹਾਥੀ ਦੀ ਮਣੀ	43
	ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ	44
	ਹਾਥੀਆ ਦਾ ਸਿਕਾਰ	46
5.	ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕੰਮ ਲੈਣਾ	47
	ਬਿਮਾਰੀਆਂ	47
	ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲਿਖਤ ਸਮੱਗਰੀ	50
	ਹਾਥੀ ਦੇਦ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ	52
	ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ	52
	ਉਮਰ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ	53
	ਅੰਤਿਮ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਸਥਾਨ	54
	ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ	56
	ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ	61
	ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਸ਼ੂ	63

6	ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਿਧਾਉਣਾ	69
	ਹਾਥੀਆ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ	69
	ਘੋਰਾ ਪਾਉਣਾ	71
	ਦਰਿਆ ਕੰਢੇ ਦਾ ਘੋਰਾ	74
	ਮੇਲਾ ਸ਼ਿਕਾਰ	76
	ਸਿਧਾਉਣਾ	76
	ਖਾਧ ਖੁਰਾਕ	76
	ਹਾਥੀ ਜੋ ਕਾਬੂ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ	78
7	ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਵਣਜ ਵਪਾਰ	82
	ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ	82
	ਹਾਥੀਆ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ	85
	ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ	86
	ਸ਼ੁਭ ਅਤੇ ਅਸ਼ੁਭ ਸੰਕੇਤ	87
	ਮੁੱਲ	88
	ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੀ ਕਲਾ	88
	ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੀ ਰਸਾਇਣਕ ਬਣਤਰ	90
	ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ	90
	ਹਾਥੀ ਦੀ ਚਰਬੀ ਅਤੇ ਮਾਸ	91
	ਦਵਾਈਆ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ	92
	ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ	94

ਦੇ ਸ਼ਬਦ

ਰਾਮੇਸ ਬੇਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਪੁੱਤਰਾ ਨਰੇਸ ਅਤੇ ਰਾਜੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਢੁੱਕਵੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਖਿੱਚਣ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਕਈ ਜੰਗਲ ਗਾਹੁਣੇ ਪਏ। ਅਣਗਿਣਤ ਐਕੜਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਵਿਨੋਦ ਰਿਸ਼ੀ ਆਈ ਐਫ ਐਸ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗ ਸੁਝਾਵਾਂ ਲਈ ਲੇਖਕ ਵਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਹਰਿਦੁਆਰ ਨੇੜੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਮਿਆਂ ਅਤੇ ਬਾਂਸ ਵੱਢਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡਰ ਕਿਸ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਤੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਕਹਿਣਗੇ ਹਾਥੀ ਤੇ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉਂਜ ਬਾਘ, ਚੀਤੇ, ਜੰਗਲੀ ਸੂਰ ਅਤੇ ਰਿੱਛ ਵੀ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਇਥਰੇ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਛੱਡਦੇ ਹੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ—ਛੱਪਰ ਢਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਖਾਧ ਪਦਾਰਥ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਵਸਤਾ ਮਿੱਧ ਕੇ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੁੱਜਰ ਇਸ ਤੇ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਇਹ ਫਿਰਤੂ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਜੰਗਲਾ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਰੋਜ਼ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਡੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਮੱਝਾ ਚਾਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੂਰ ਗਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਹਾਥੀ ਆ ਪੈਣ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਸਮਝੋ, ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੱਟੇ-ਵੱਢੇ ਵੀ ਮਧੋਲ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਰਬੈਟ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਇੰਜ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਚੀਤੇ ਨੂੰ ਫਾਹੁਣ ਵਾਸਤੇ ਕੱਟਾ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਥੇ ਚੀਤੇ ਦੀ ਥਾ ਹਾਥੀ ਆ ਪਏ। ਕੱਟਾ ਸੰਘਣੇ ਰੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਹਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਕੱਟੇ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੀ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਭੁੰਜੇ ਸੁੱਟਣ ਪਿਛੋਂ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਮਸਲ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹਾਥੀ ਭਲਾਮਾਣਸ ਅਤੇ ਸਾਤੀ-ਪਸੰਦ ਜਾਨਵਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦਸ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੌ ਤੱਕ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹਥਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਹਾਥੀ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਝੁੰਡ ਦਾ ਮੁਖੀ ਚਿੰਘੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਝੁੰਡ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਝੁੰਡ ਨੇ ਖਿੰਡਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਥਣੀਆਂ ਡਰ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਹਵਾਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਂਜ ਆਮ ਕਰਕੇ ਹਥਣੀਆਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਝੁੰਡ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ। ਹਾਥੀ ਕਈ ਵਾਰ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਜਿਹੜਾ ਹਾਥੀ ਸਭ ਤੋਂ ਤਕੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਝੁੰਡ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਉਸਦੀ ਇਸ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰੇ ਤਾਂ ਨਿਬੇੜਾ ਗਹਿਗੱਚ ਭੇੜ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਥੀ ਜੇ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਝੁੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਧੌਕੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਚੌਕੰਨਾ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰੰਤੂ ਹਰ ਇਕੱਲਾ ਫਿਰਦਾ ਹਾਥੀ ਇੰਜ ਝੁੰਡ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਹਾਥੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਝੁੰਡ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।

ਇਕੱਲੇ ਹਾਥੀ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਨੇ ਜਿਥੇ ਉਹ ਸੌਖ ਨਾਲ ਖੇਤਾਂ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਸਕਣ। ਮਨੁੱਖੀ ਬਸਤੀਆਂ ਨੇੜੇ ਉਹ ਆਟਾ, ਚਾਵਲ ਜਾਂ ਹੋਰ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ। ਮਰਕੀਸਨ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੇ ਵੀਹ ਕਿਲੋ ਆਲੂ, ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਚਟਮ ਕਰ ਲਏ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਰੋਜ਼ਰ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ ਅੰਦਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਦਾਰੂ ਪਾਂਥੀ ਦੇ ਤੇਈ ਲਿਟਰ ਵੀ ਡਕਾਰ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਹ ਇਕ ਦਰਖਤ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੁੱਤਾ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਕੋਲੇ, ਆਲੂ, ਮੱਕੀ, ਗੰਨਾ ਜਾਂ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਲੱਗ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਨ ਮਾਲ ਲਈ ਫਿਰ ਖਤਰਾ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਅ ਵਰਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਭਜਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਗਿੱਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਦੁਸਮਣ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇਕੱਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਹਾਥੀ ਹੱਲਾ ਵੀ ਬੋਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਡੂੰਘੀ ਸੱਟ ਵੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਬੇ ਮੁਹਾਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਸਲਾਂ ਤੇ ਦੂਰ ਭਜਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ 'ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਦੇ ਜ਼ਖਮ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਰੜਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਚਾਰੇ ਘਾਹੀ, ਲੱਕੜਹਾਰੇ ਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਅਕਸਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਦਾ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੱਥਰ ਜਾਂ ਲੱਕੜ ਦੇ ਮੋਢੇ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਚੁੱਕ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਭੱਜਦੀਆਂ ਮੋਟਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਸੜਕ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਆਣ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਾਹਨਾਂ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਹਾਰਨ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਡਰਾਈਵਰ ਜਰਾ ਪਰ੍ਹਾ ਹੀ ਬੱਸਾ ਰੋਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਘਬਰਾਉਣ ਨਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਲਈ ਹਵਾ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਵੀ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਗੜੇ ਹਾਥੀ ਨੇ 91 ਮੀਟਰ ਤੱਕ ਵੀ ਵਾਹਨਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਕ ਵਾਰਡਨ ਦੇ ਟਰੱਕ ਦਾ ਪੰਜ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੱਕ ਵੀ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੋਲੀ ਹੀ ਮਾਰਨੀ ਪਈ। ਹਾਥੀ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ, ਬਾਹਰੀ ਦੰਦਾ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਲਾਰੀ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਸਕਲੇ ਬੇਸ਼ਕਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਇਕ ਕੌਮੀ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਇਕ ਸੜਕ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਹੀ ਬਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਪਰ੍ਹੇ ਰਹਿਣਾ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿੱਖਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਹਾਥੀ ਦਾ ਸਿਰ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਲਾਰੀ ਨਾਲ ਜਾ ਵੱਜਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੈਠੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ।

ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਰੋਚਕ ਘਟਨਾ ਮਰਕੀਸਨ ਪਾਰਕ ਵਿਚਲੀ ਹਵਾਈ ਪੱਟੀ 'ਤੇ ਵਾਪਰੀ। ਇਥੇ ਡਕੋਟਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਉਤਰਨ ਲਈ ਜੰਗਲ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਭਾਰਾ ਵਾਹਨ ਇਥੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਾਥੀ ਰਾਹ ਮੱਲ ਖਲੋਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਟਰੱਕ 'ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਟਰੱਕ ਦਾ ਬੋਨਟ ਪਹਿਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਟਰੱਕ ਦੀ ਤੇਲ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ ਵਿਚ ਮਘੇਰਾ ਕਰ ਸੁੱਟਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਟੱਕਰ ਨਾਲ ਟਰੱਕ ਉਲਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰੋਸਤਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੋਹੇ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੁਆਰਾ

ਕੀਤੇ ਮਘੇਰੇ ਇੰਜ ਲਗਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ 88 ਐੱਮ. ਐੱਮ ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਣ। ਲੋਹੇ ਦੀਆ ਚਾਦਰਾਂ ਕੋਲੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਵਾਗ ਲੱਥ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਇਹ ਕਿ ਟਰੱਕ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਸੱਟਾਂ ਨਾ ਲੱਗੀਆਂ।

ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਗੰਗਾ ਕੰਢੇ ਕੱਚੇ ਘਰਾਂ ਵਾਲੇ ਇਕ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਹਰਿਦੁਆਰ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਵਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਨਦੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਸਾਡੇ ਛੇ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੁਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪੁਲ ਹੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ 1928 ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਕ ਮੀਂਹ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਹਰਿਦੁਆਰੇ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਮਸਾਂ ਅੰਜਨ-ਵਨ—(ਇਹ ਨਾ ਇਸਦੇ ਮਸਕਰਾ ਕਾਲਖ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿਆ ਸੀ)—ਟੱਪੇ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਦੀ ਦੀ ਢਲਾਨ 'ਤੇ ਉਤਰੇ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਇਕ, ਇਕ ਅੱਖ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਕੋ ਅੱਖ ਵਾਲਾ ਇਕੱਲਾ ਹਾਥੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੁਸਕੀਆਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਜੀਅ ਭਿਆਣੇ ਨੱਸ ਉਠੇ। ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਬੁਸਕੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਹਾਥੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਪੈਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਇਹ ਲੀਰੋਂ ਲੀਰ ਕਰ ਸੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬਚ ਗਏ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਜਣਾ ਉਸਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦਾ ਵੀ ਕੀਮਾ ਬਣਾ ਸੁੱਟਦਾ। ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਿਤੇ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਹਮਣਾ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਕੋਟ, ਕਮੀਜ਼, ਸਿਰ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਜਾਂ ਜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਵੱਲ ਸੁੱਟੋ ਅਤੇ ਸ਼ੂਟ ਵੱਟ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸੁੱਟੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਨਿਬੜੇਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਬਣਾ ਲਵੋਗੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹਾਥੀ ਕਿਸੇ ਯਾਤਰੀ ਕਾਰ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਹੀ, ਕਾਰ ਤੋਂ ਕੋਲਿਆਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਟੋਕਰੀ ਡਿੱਗ ਗਈ, ਹਾਥੀ ਕੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਲਝ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਾਰ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਈ।

ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਖਿੱਚਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਕੌਮੀ ਪਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਰੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਮੇਰਾ ਤਜਰਬਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਵੋ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਇਕੱਲੇ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਝੁੰਡ ਵਿਚਲੇ ਜਾਨਵਰ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਹਾਥੀ ਝੁੰਡ ਦੇ ਐਨ ਨੇੜੇ ਤਕ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਹਾਥੀ ਚੰਗਾ ਸਿਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਝੁੰਡ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੰਘਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਤਸੁਕਤਾ ਵੱਸ ਜਾਂ ਉਂਜ ਹੀ ਕੋਈ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹਾਥੀ ਵੱਲ ਸੁੰਡ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਬਾਰੇ

ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਜੇ ਹਾਥੀ ਮਗਰ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਕਦੇ ਨਾ ਦੌੜੇ। ਪੱਧਰੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਹਾਥੀ ਚਾਲੀ ਤੋਂ ਅੱਠਤਾਲੀ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਭੱਜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਿਛਾੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਟੋਇਆ-ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਤੰਗ, ਵਲਵਲੇਵੇਂ ਵਾਲੀਆਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ 'ਤੇ ਦੌੜਨ ਵਿਚ ਬਚਾਓ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਮੋੜ ਸੌਖਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਚਾਲ ਮੱਠੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਓਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਕਿਤੇ ਦਾ ਕਿਤੇ ਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਲਾਕਾ ਪਹਾੜੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਢਲਾਨ ਤੋਂ ਹੇਠਾ ਨੂੰ ਦੌੜੇ। ਹਾਥੀ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਮੱਠਾ ਹੀ ਦੌੜਦਾ ਹੈ। ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਉਹ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਦੌੜਦਿਆਂ ਗੋਲ ਪੱਕਰਾ ਵਿਚ ਦੀ ਦੌੜਨਾ ਚੰਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹਨਾ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਛਾਲਾ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹਾਥੀ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੱਥਰ ਰਿੜ੍ਹ ਵੀ ਪੈਣਗੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਵਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੇਗਾ। ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਪਿਛਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ ਕੁੱਬਾ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਅਗਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਹੇਠਾ ਨੂੰ ਤਿਲਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਲਕਵੀਂ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਤਿਲਕ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਾਂਵਾ ਹੋ ਕੇ ਉੱਠ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਬਿੱਲੀ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਅਛੋਪਲੀ ਤੋਰ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਤੁਰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਕੱਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਕਿੰਨੇ ਪੋਲੇ ਪੈਰੀਂ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣਾ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਔਸਤ ਚਾਲ ਸਾਢੇ ਛੇ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੌੜਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਬੱਤੀ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਚਾਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੌਲਾ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੇ ਬੰਦਾ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਰੁੱਖ ਜਾਂ ਚਟਾਨ ਓਹਲੇ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਬਚਾਓ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਾਥੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਜ਼ਰ ਵਾਲਾ ਜਾਨਵਰ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ। ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਬੰਦੇ ਜਿੰਨੀ ਦੂਰੀ ਤਕ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਨਜ਼ਰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਵੇਂ ਹੀ ਉਸਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸੁੰਘਣ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਦੀ ਗੰਧ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਵੇਖ ਕੇ, ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਂ ਸੁੰਘ ਕੇ ਬੰਦੇ ਦੇ

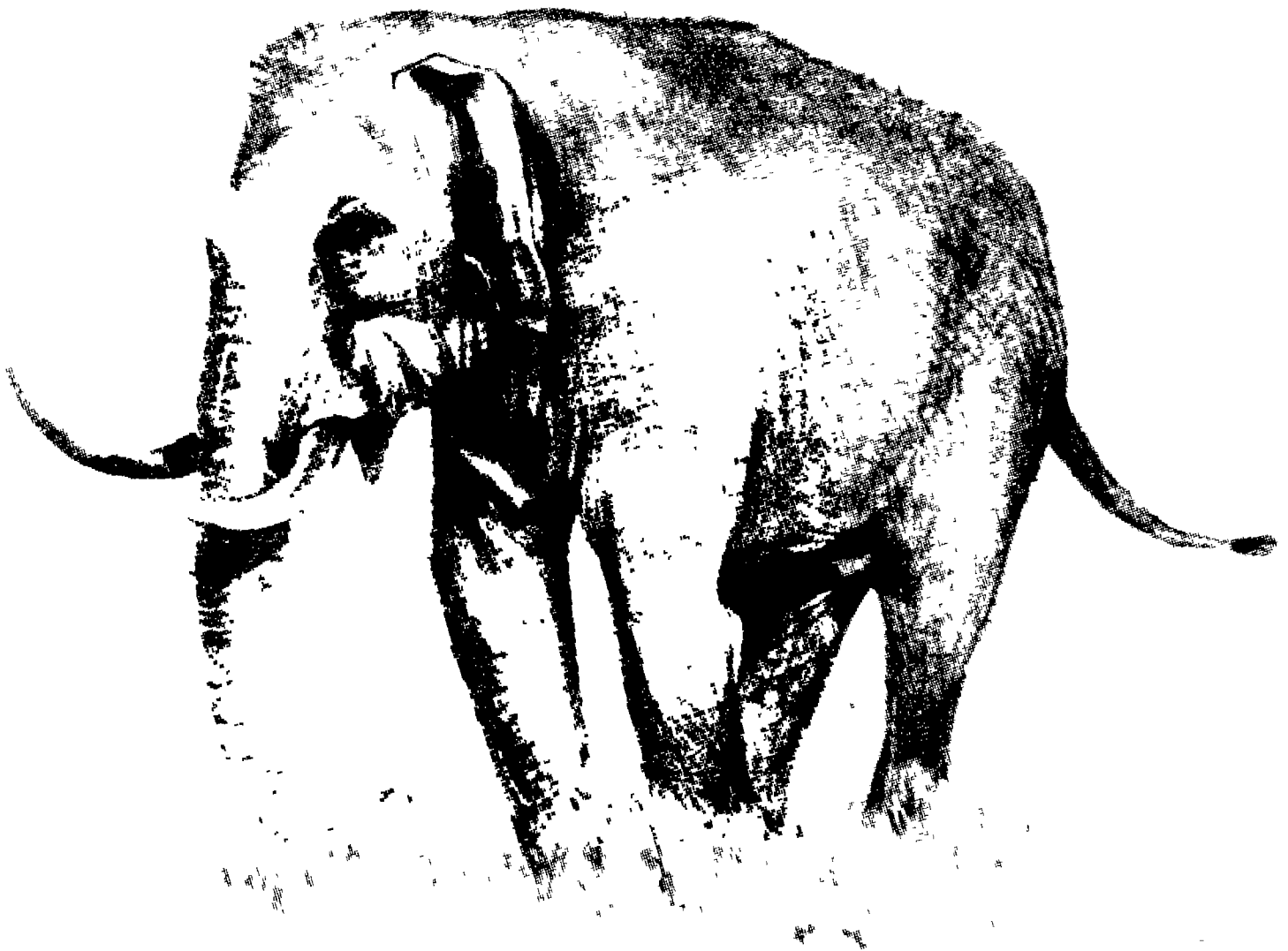
ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣ, ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਹਿੱਲਦਾ-ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜੇ ਬੰਦਾ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਆਵੇ ਤਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤਕ ਵੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਲੀ ਭੂਰੀ ਜਿਹੀ ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਬਨਸਪਤੀ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਅਤਿ ਢੁੱਕਵੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਾਲ ਇੰਜ ਘੁਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਤਕ, ਜੇ ਉਹ ਹਿੱਲੇ ਨਾ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।

ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਅਤੇ ਵਾਸ

1 ਪਵਿੱਤਰ ਪਸ਼ੂ

- 2 ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਗਾ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਪਿਛੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਅਸੀਂ ਗਣੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸਦਾ ਸਿਰ ਹਾਥੀ ਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਗਯਾ, ਭਾਰਹੱਟ, ਅਮਰਾਵਤੀ ਅਤੇ ਉਦੈਗਿਰੀ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਵਿਚ ਉੱਕਰੀਆ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਵੀ ਹੈ। ਰਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਡਣ-ਰੱਥ ਪੁਸ਼ਪਕ 'ਤੇ ਵੀ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਕਸ਼ਮੀ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇ ਪਾਸੇ ਹਾਥੀ ਸੁੰਡਾ ਨਾਲ ਜਲ ਬਰਸਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਸੁੰਡਾ ਨਾਲ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਫੜੀ ਖੜੇ

ਹਨ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਸੁਮੇਰੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਹੀ ਜੀਵਨ-ਰੁੱਖ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਆਕਾਸ਼ੀ ਰੁੱਖ ਜਾਂ ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਆਸਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਸੋਪਟਾਮੀਆ ਵਿਚ ਨੇਬੂਚਦ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਕ ਮੁਹਰ ਲੱਭੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਲਦ ਦੇ ਧੜ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਛਾਪ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਨਵਰ ਜੀਵਨ ਰੁੱਖ ਦੇ ਨੇੜੇ ਖੜਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਹੱਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਸੋਪਟਾਮੀਆ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਸੁਮੇਰੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਾਇਦ ਸਿੰਧ ਘਾਟੀ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ।

ਹੜੱਪਾ ਅਤੇ ਮੋਹੰਜੋਦੜੋ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਅਕਸਰ ਹੀ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਮੁਹਰ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਚੀਤੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ-ਸਿੰਗਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਜੀਵਨ-ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪੇਸ਼ ਰਕਦੇ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਮੋਹੰਜੋਦੜੋ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਇਕ ਹੋਰ ਮੁਹਰ 'ਤੇ ਬਾਰਾਂਸਿੰਗਾ, ਹਾਥੀ, ਚੀਤਾ, ਬਾਘ, ਛੋਟੇ ਸਿੰਗਾਂ ਵਾਲਾ ਬਲਦ, ਜੰਗਲੀ ਬਲਦ, ਬੱਕਰੀ, ਮਲੀਮੱਛੀ, ਕੱਛੂਕੁੰਮਾਂ ਅਤੇ ਇਕ ਮੱਛੀ, ਭਾਵ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਜਿਹਾ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ-ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਆਇਤਾਕਾਰ ਮੁਹਰ ਜੋ ਮੋਹੰਜੋਦੜੋ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮੂੰਹਾਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਦੇਵਤਾ ਯੋਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਚੀਤਾ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਬਾਰਾਂਸਿੰਗਾ ਅਤੇ ਮੱਝ ਹਨ। ਆਸਣ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਹਿਰਨ ਆਹਮੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਹਨ। ਇਹ ਪਸ਼ੁਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੇਵਤੇ ਵੱਲ ਹਨ। ਹਾਥੀ ਕੋਲ ਇਕ ਆਦਮੀ ਖੜਾ ਹੈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਖੜਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਪਸ਼ੁਪਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਦੌੜ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਹੋਰ ਮੁਹਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਜਾਦੂ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ। ਯੋਧੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹਾਥੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ ਉੱਠਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿਰ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੜੱਪਾ ਦੀ ਇਕ ਮੁਹਰ ਵਿਚ ਦੋ ਚੀਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਥੀ ਚੁੱਪਚਾਪ ਦੂਰ ਜਾਂਦਾ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਮਰਾਵਤੀ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਥੀ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਜੀਵ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ ਮੱਛੀ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮੀਨਾਵਾਜੀ ਜਾਂ ਗੰਜਾਵਕਤਰਾਝਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਬਾਲਮੀਕ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਦੀ ਸ਼ਾਰਕ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

5 ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਕ ਦੰਦ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗਣੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਕੋ ਦੰਦ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕਦੰਦਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੋ ਕਿ ਇਕ ਦੰਦ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਗਣੇਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਬੈਟ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕ ਵਿਚ 1967 ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਦੰਦ ਵਾਲਾ ਇਕ ਹਾਥੀ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਹੀਣਤਾ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਹ ਝੁੰਡ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਸੀ। ਇਸ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਹਾਥੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਦੋ ਦੰਦ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ।

6 1936 ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਇਕ, ਇਕਦੰਦਾ ਹਾਥੀ ਆਸਾਮ ਵਿਚਲੇ ਇਕ ਖੰਦਕ (ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਟੋਆ) ਵਿਚ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਤਕੜਾ ਬੜਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦੰਦ ਵੀ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਮੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਸ਼ਕਲ ਹੋਰ ਵੀ ਡਰਾਉਣੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਹਾਥੀ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਤੇ ਕਿਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਹਾਰ ਖਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕਦਮ ਉਸ ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਿਆ। ਮਹਾਵਤ ਦੇ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਜ਼ਾਲਮ ਦੰਦ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਗੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ।

7 ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੀ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਖੇਡ-ਰੱਖ ਵਿਚ ਇਕ ਖੇਡ ਰਖਵਾਲਾ ਬੈਰਾਡੇ ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਇਕਦੰਦੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਅੜਿੱਕੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਜਾਨਵਰ ਨੇ ਬੜੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਹਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਬੈਰਾਡੇ ਥੱਕ ਟੁੱਟ ਕੇ ਹਾਰ ਮੰਨਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਬਸਤੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਬੂ-ਮਾਰਦੀ ਝੁੰਗੀ ਦੀ ਇਕ ਨੁੱਕਰੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਸਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਥੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾ ਧਰਿਆ। ਇਹ ਵਿਚਾਰੀ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਸੀ। ਪਲ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਨੇ ਉਹਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਟਕਾ ਮਾਰਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਉਸਦਾ ਗੁੱਸਾ ਠੰਢਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਉਹ ਲਾਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕਦਾ, ਹਵਾਂ ਵਿਚ ਝੰਡੀ ਵਾਂਗ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਸੁੱਟਦਾ। ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਗੋਲੀ ਨਾ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਈ ਹੋਰ ਜਾਨਾ ਦਾ ਖੋ ਬਣ ਜਾਂਦਾ।

8 ਵਰਗੀਕਰਣ

9 ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਵਰਗ ਹਨ, ਅਫ਼ਰੀਕਨ ਨਸਲ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਨਸਲ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਹੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਨਸਲਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਅੱਜ ਭਾਰਤ,

ਬਰਮਾ, ਸ੍ਰੀਲੰਕਾ ਅਤੇ ਸੁਮਾਟਰਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਸਲਾਂ ਦਾ ਸੁਧਰਿਆ ਰੂਪ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਫਰੀਕਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਨਸਲਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਹਨ :

ਅਫਰੀਕੀ ਹਾਥੀ	ਭਾਰਤੀ ਹਾਥੀ
● ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਵੱਡਾ	ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਛੋਟਾ
● ਕੱਦ (ਮੋਢੇ ਤੱਕ ਉਚਾਈ) 330 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ	ਕੱਦ (ਪਿੱਠ ਦੇ ਅੱਧ ਤਕ ਉਚਾਈ) 320 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ
● ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਥਾਂ-ਮੋਢਾ	ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੀ ਥਾਂ-ਪਿੱਠ ਦਾ ਅੱਧ
● ਕੰਨ ਵੱਡੇ	ਕੰਨ ਛੋਟੇ
● ਸੁੰਡ ਛੋਟੀ	ਸੁੰਡ ਵੱਡੀ
● ਦੰਦ ਵੱਡੇ	ਦੰਦ ਛੋਟੇ
● ਅਗਲੇ ਪੈਰ ਦੇ ਨਹੁੰ-ਚਾਰ (ਹਰੇਕ ਦੇ)	ਅਗਲੇ ਪੈਰ ਦੇ ਨਹੁੰ-ਪੰਜ (ਹਰੇਕ ਦੇ)
● ਪਿਛਲੇ ਪੈਰ ਦੇ ਨਹੁੰ-ਤਿੰਨ (ਹਰੇਕ ਦੇ)	ਪਿਛਲੇ ਪੈਰ ਦੇ ਨਹੁੰ-ਚਾਰ (ਹਰੇਕ ਦੇ)
● ਸੁੰਡ ਤੇ ਦੇ ਉਂਗਲ ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ	ਸੁੰਡ ਤੇ ਇਕ ਉਂਗਲ ਵਰਗੀ ਚੀਜ਼
● ਹਾਥੀ, ਹਥਣੀ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਹਨ	ਆਮ ਕਰਕੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੀ ਦੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
● ਪਾਲਤੂ ਬਣਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੈ	ਪਾਲਤੂ ਬਣਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ।

ਏਸ਼ੀਆਈ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਪਾਲਤੂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਅਫਰੀਕੀ ਨਸਲ ਉਤੇ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣਿਆ ਹੈ—ਭਾਵੇਂ ਹੈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੀ—ਕਿ ਅਫਰੀਕੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸਿਧਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਂਜ ਯੂਰਪੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਈ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਫਰੀਕੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈਆਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਦਾ ਸੀ। ਏਸ਼ੀਆਈ ਹਾਥੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਭਾਰਤੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਦੇ ਹਨ—ਦੇਰਾਨੀਆਗਲਾ ਅਤੇ ਡੀ. ਬਲੇਨਵਿੱਲਾ ਜਾ ਐਲੀਫਾਂਸ ਮੈਕਸੀਮਸ ਦਾਖੂਮੈਨਸਿਜ਼ ਅਤੇ ਐਲੀਫਾਂਸ ਮੈਕਸੀਮਸ ਬੈਨਸੇਲੇਨਸਿਜ਼। (ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ 82 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਦੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਹਥਣੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਘੱਟ ਵੱਧ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੰਦ ਦੇ ਜੋੜੇ ਦਾ ਔਸਤ ਭਾਰ 57 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਭਾਰੇ ਤੋਂ ਭਾਰਾ ਜੋੜਾ 77 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਔਸਤ ਲੰਬਾਈ ਦੋ ਮੀਟਰ ਹੈ।)

ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੇ

ਹਾਥੀਆ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ 51 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਹੀ ਦੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਤੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਜੋੜੀ ਦੰਦਾ ਦਾ ਔਸਤ ਭਾਰ 65 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਲੰਬਾਈ ਉਹੀ ਦੇ ਮੀਟਰ।

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਹੋਰ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ਕਲ, ਆਕਾਰ, ਰੰਗ, ਵਤੀਰਾ, ਵਾਸ, ਸਕਤੀ, ਸਰੀਰਕ ਗੰਧ, ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਤੇ ਅਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਬਾਲਮੀਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ—

- ਭੱਦਰ—ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਮਧਰੇ
- ਮੰਦਰ—ਹੱਡਾਂ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਰ ਸੁਸਤ
- ਮ੍ਰਿਗ—ਪਤਲਾ ਅਤੇ ਤਕੜਾ

ਕਈ ਦੇਗਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਇਕ ਨਸਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਸਲ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹਾਥੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਈ ਰੱਖਾਂ ਅਤੇ ਬਾਗ਼-ਬਗ਼ੀਚੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਗਵਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਨਸਲ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਹੀ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਚਿਤਰਕੂਟ ਵਿਖੇ ਭਰਤ, ਰਾਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਰਾਮ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਨਾਗਵਣ ਠੀਕ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਨਾ।

ਹਿਮਾਲਾ ਅਤੇ ਵਿੰਧਿਆਚਲ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਧੀਆ ਹਾਥੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਅਯੁੱਧਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਐਰਾਵਤ, ਮਹਾਪਦਮ, ਅੰਜਨ ਅਤੇ ਵਾਮਨ ਨਸਲ ਦੇ ਹਾਥੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਐਰਾਵਤ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾਸ਼ੀਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਉਤੇ ਮਾਣ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਥੀ ਏਨੇ ਸੋਹਣੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਆਦਰਸ਼ਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਵਣ ਦੇ ਹਾਥੀਵਾੜੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹਾਥੀ ਅਤਿ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਲਈ ਚੰਗੇ ਸਿਧਾਏ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਜੰਗਲ ਦਾ ਚੌਧਰੀ

ਹਾਥੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰ ਇਸਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜਾਨਵਰ ਬਣਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਪੂਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਾਥੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਥੋਂ ਹੀ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭੀਮ ਵਰਗੇ ਯੋਧੇ ਵਿਚ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਥੀਆਂ ਜਿੰਨਾ ਬਲ ਸੀ।

ਜਿਹੜੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਉਹ ਤਾਂ ਇਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਾਥੀ ਹੀ ਜੰਗਲ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਸ਼ੇਰ ਅਤੇ ਚੀਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ 275 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਭਾਰ ਵਾਲਾ ਸ਼ੇਰ ਸੱਤ ਟਨ ਭਾਰੇ ਹਾਥੀ ਲਈ ਰਾਹ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

੧੩ ਹਾਥੀ ਦਾ ਭਾਰ 6750 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਸੂਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਜੋ ਹੁਣ ਕਰਨਾਟਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਦੇ ਦੋ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 7409 ਅਤੇ 6854 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਸੀ। ਏਸ਼ੀਆਈ ਹਾਥੀ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕਰਕੇ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਹਾਥੀ ਨਾਲੋਂ ਫਿਰਨ-ਤੁਰਨ ਵਿਚ ਸੁਸਤ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਪੈਣ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਆਕੜੀ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰਾ ਔਖੀ ਮੁੜਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਵਤ ਇਥੇ ਹੀ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦਾ ਸਿਰ ਅਤੇ ਕੰਨ ਮਾਸ ਰੰਗੇ ਪੱਥਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਗੂਹੜੇ ਰੰਗ ਦੇ ਤਿੱਤਰ-ਮਿੱਤਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

੧੪ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਮੋਟਾ ਤਲਾ, ਕਰੜੀ ਥਾਂ ਜਿਵੇਂ ਰੋੜੀ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਆਦਿ ਤੇ 'ਤੁਰਨ ਨਾਲ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਵਗਣਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮਹਾਵਤ ਰੇਤਲਾ ਅਤੇ ਨਰਮ ਰਸਤਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀਆਂ ਲਈ ਚੁਣਦੇ ਹਨ। ਉਮਰ ਵਧਣ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤੁਲੇ ਪੋਲੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੧੫ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁੰਡ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ। ਇਹ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਨੱਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਇਧਰ ਉਧਰ ਮੁੜ ਜਾਣ ਵਾਲੀ, ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਦੋ ਨਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਅੰਤਲਾ ਭਾਗ ਬੜਾ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਰੜੇ ਕੰਮ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਸਦੇ ਜਿਹੜੇ ਤਕੜੇ ਪੱਠੇ ਭਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਫੜਦੇ, ਚੁੱਕਦੇ ਅਤੇ ਤੋੜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਿਰੇ ਤੋਂ 15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

੧੬ ਹਾਥੀ ਦੀ ਪੂਛ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਗੁੱਛਾ ਇਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਬੜਾ ਨਰਮ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਧਦੀ ਹੈ ਇਹ ਵਾਲ ਵੀ ਸਖਤ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਾਰਾਂ ਵਰਗੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੧੭ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਅਤੇ ਨਹੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਛੇ ਜਾਂ ਸੱਤ ਸਾਲ ਤੱਕ ਇਸਦੇ ਕੰਨ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਪਰੰਤ ਉਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਉਮਰ ਤੀਹ ਸਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਕੰਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਲਮਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਇਹ ਝੜਨ ਵੀ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੇਠਲਾ ਪਾਸਾ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਗੁਆ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੰਨ ਢਿੱਲੇ ਜਿਹੇ ਅਤੇ ਲਮਕਵੇਂ ਜਿਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੧੮ ਭਾਰਤੀ ਨਸਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਚਾਈ 246 ਤੋਂ 276 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਅਤੇ ਹਥਣੀ ਦੀ 182 ਤੋਂ 246 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੰਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ 319

ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਚੇ ਘੱਟ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਲ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ 335 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉਚੇ ਹਾਥੀ ਅਤੇ 275 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉਚੀਆਂ ਹਥਣੀਆਂ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਉਚਾਈ ਜਾਨਣ ਲਈ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਚੁੰਨ ਲੱਤਾ ਤੇ, ਪੈਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ, ਸਿੱਧਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ, ਮੋਢੇ ਤੱਕ ਉਚਾਈ ਗਿਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਉੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਮੋਢੇ ਤੱਕ ਦੀ ਉਚਾਈ ਉਸਦੀ ਇਕ ਅਗਲੀ ਲੱਤ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੇ ਦੁੱਗਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਉਚਾਈ ਵੇਖਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਤੇ ਇਹ ਹਿਸਾਬ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਹੋਰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲੱਤਾ ਪਤਲੀਆਂ ਜਾਂ ਮੋਟੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਯੂਗਾਡਾ ਦੇ ਵਗਰਨਰ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਗੋਵਰਜ਼ ਨੇ ਇਕ ਅਫਰੀਕੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਧਰਤ ਤੋਂ ਮੋਢੇ ਤੱਕ ਦੀ ਉਚਾਈ 365 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਮਿਣੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਹਾਥੀ ਦੀ ਏਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਚਾਈ (ਕੱਦ) ਹੈ।

ਹਾਥੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਦੰਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਉਪਰਲੇ ਸੂਇਆ ਦਾ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਉੱਗ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਹਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਹਥਣੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਦੰਦ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਦੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਥੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਘੱਟ ਪਰ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ। ਦੰਦ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਬਿਨਾਂ ਦੰਦ ਦੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਦੰਦ ਵਾਲੇ ਦਾ ਬੱਚਾ ਦੰਦ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬੱਚੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਦੰਦ ਪਤਲੇ ਅਤੇ ਤੱਕਲੇ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਉਤੇ ਰੋਗਾਨ ਵਰਗੀ ਇਕ ਤਹਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਦੋਹੇ ਦੰਦ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਉੱਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਦੰਦ ਹਰ ਦਸ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਵੱਢ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੇ। (ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਜਬਾੜੇ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਸੂਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੰਦੀਆਂ। ਪਰ ਛੇ ਦਾੜ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਝੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਛੇ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ, ਤੀਜੀ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ, ਚੌਥੀ ਵੀਹ ਤੋਂ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ, ਪੰਜਵੀਂ ਸੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਝੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਮਰਨ ਤੱਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।)

ਉਪਰਲੇ ਦੋ ਬਾਹਰੀ ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਦੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸੌਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪੁਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਮਹਾਵਤ ਇਹਨਾਂ ਉਤੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਚੜ੍ਹਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

੨੬ ਇਹ ਬਾਹਰੀ ਦੰਦ ਹਾਥੀ ਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਹਦੇ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਥੀ ਲਈ ਬਿਪਤਾ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹ ਦੰਦ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ, ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਕਾਰ ਲਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਤਕੜੀਆਂ ਹਥਣੀਆਂ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਦੰਦ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

੨੭ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਟੀ ਐੱਚ. ਮੋਨਟੀਥ ਨੇ ਇਕ ਇਕਦੰਦੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਦੰਦ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 223 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਅਤੇ ਭਾਰ 30 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਹਾਥੀ ਜੋ ਸੀ ਐਨ ਸ਼ਾਡਵੈਲ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 223 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਅਤੇ 220 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰ 35 ਅਤੇ 34 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਸੀ। ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕਰਨਲ ਐਫ ਐਸ ਗਿੱਲਪਾਈ ਨੇ ਇਕ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਜਿਸਦੇ ਦੰਦ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਇਕੋ ਜਿੰਨੀ—275 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 45 ਤੇ 41 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਸੀ।

੨੮ ਏਸ਼ੀਆ ਨਸਲ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਲੰਬਾਈ 276 ਅਤੇ 251 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਵੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਫਰੀਕੀ ਹਾਥੀ ਦੇ ਲੰਮੇ ਤੋਂ ਲੰਮੇ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜਾ ਜੋ ਕਿ ਨਿਊਯਾਰਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਜਾਇਬਘਰ ਵਿਚ ਸਾਂਭਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 350 ਅਤੇ 335 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਭਾਰ 133 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਵਾਲੇ ਪਲਾਇਓਸੀਨ ਅਤੇ ਪਲੀਸਟੋਸੀਨ ਨਸਲ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਦੰਦ 300 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਮੇ ਅਤੇ 68 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਘੇਰੇ ਵਾਲੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਲੱਕਤੇ ਦੇ ਕੌਮੀ ਅਜਾਇਬਘਰ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਦੰਦ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸੰਭੋਗ (ਗੱਭਣਾ)

ਹਾਥੀ 25 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਜਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਥਣੀਆਂ ਤਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬੱਚੇ ਜੰਮਦੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹੀ ਉਮਰਾਂ ਹਨ ਜਦ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਹਥਣੀਆਂ ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਵਾਸਤੇ ਸਾਥੀ ਢੂੰਡਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਮਸਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਗੱਭਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਕ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਏਨਾ ਉਤੇਜਿਤ ਸੀ ਕਿ ਮਸਤ ਤਰਲ ਉਸਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਤੋਂ ਦੀ ਖੂਬ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਉਹਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਉਤੇਜਿਤ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹਥਣੀ

ਕੋਲ ਜਾਂਦਿਆ ਮੈ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ।)

4-2 ਇਕ ਵਾਰ ਮੈ ਇਕ ਬਿਨਾਂ ਦੰਦ ਵਾਲੇ ਮਸਤ ਜਾਲਮ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੀ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਘੇਰੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਉਤੇਜਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਮਸਤ ਤਰਲ ਉਸਦੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਉਤੋਂ ਦੀ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਹਥਣੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦੀ। ਹਥਣੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕੰਨ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ। ਹਾਥੀ ਕਾਮ ਵਿਚ ਪਾਗਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਫੜਦਾ ਅਤੇ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਇਕ ਥਾਂ ਖਲਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਤੇ ਹਥਣੀ ਡਰ ਨਾਲ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ।

4-3 ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਹਾਥੀ, ਸੁੰਦਰਮਾਲਾ, ਜੋ ਆਸਾਮ ਜੰਗਲਾਤ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਸੀ, ਕਿਤੇ ਗੁਆਚ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਦਿਆਂ ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਇਸੇ ਭਾਲ ਸਮੇਂ ਦਿਬਰੂ ਦੇ ਜੰਗਲਾ ਵਿਚ ਸਟਰੇਸੀ ਨੇ ਇਕ ਬਿਨਾਂ ਦੰਦਾ ਦਾ ਹਾਥੀ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਮਸਤ ਤਰਲ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਮਧਰੀ ਜਿਹੀ ਹਥਣੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਰੱਖ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਸੰਗਲ ਸੀ। ਪੀ ਡੀ. ਸਟਰੇਸੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—ਮੈਂ ਇਕ ਹਾਥੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਾ। ਮੈਂ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਦੇ ਲੰਘ ਜਾਣ ਲਈ ਰਾਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਸਾਡੇ ਮਗਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਮਧਰੀ ਹਥਣੀ ਵੀ ਉਹਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਸੀ। ਸਟਰੇਸੀ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਉਤੇਜਿਤ ਹਾਥੀ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਿੱਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—ਸਾਡੇ ਰੋਲੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਲ ਵਧੀ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਨੀਅਤ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਈਰਖਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਆਪਣਾ ਰਕੀਬ (ਦੁਸ਼ਮਣ) ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹਾਵਤ ਏਨਾ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਦੰਦੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੋਲੀ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਨੇੜਿਓਂ ਸੂਕਦੀ ਲੰਘ ਗਈ। ਅੰਤ ਉਸਨੇ ਪਿੱਠ ਮੋੜ ਲਈ ਪਰ ਬੜੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਮੰਨਣ ਤੇ।

4-4 ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ ਜੰਗਲਾਤ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਇਕ ਗੱਭਣ ਹਥਣੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਆਏ ਇਕ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਵਸਤ ਬਣ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭਰ ਰਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਿਆਨਕ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਵੀ ਵਾਰਾ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

4-5 ਮੇਰਾ ਇਕ ਬਿਹਾਰੀ ਮਿੱਤਰ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਨੇ ਹਾਥੀ ਖਰੀਦਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਇਸ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਬਾਬੇ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਭੋਗ ਦੀ ਗੱਲ ਕੁਝ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾ। ਮੇਰਾ ਉਹ ਬਿਹਾਰੀ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਬੰਦਿਆਂ ਤੱਕ ਵੀ ਹਰ

ਇਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਹਥਣੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਭੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਣ ਉਸਨੇ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਭਾਰ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਥਣੀ ਭਾਰ ਝਲਦੀ ਔਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਏਨਾ ਭਾਰ ਝਲਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਹੋਰ ਲੋਕ ਜੋ ਹਾਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਾਥੀ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਭੋਗ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਪਾਪ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਾਡ੍ਰਸਤੀ ਆਉਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

46 ਯੂਨਾਨੀ ਲੇਖਕ ਪਲਿਨੀ (23-79 ਈਸਵੀ) ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਹਥਣੀ ਦਾ ਭੋਗ ਲੁਕਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵੀ ਇਸੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਸਾਧਾਰਣ ਬੰਦੇ ਦੀ ਰਾਏ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਾਥੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਬੰਦਾ ਇਸ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਦੇ ਨੇ ਕਿ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਾਥੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਉਂਦੇ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਹਥਣੀ ਦਾ ਭੋਗ ਬਿਲਕੁਲ ਤੀਵੀਂ ਆਦਮੀ ਦੇ ਭੋਗ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡ-ਆਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

47 ਉਂਜ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਤਜਰਬਾ ਇਸ ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਉਲਟ ਹੈ। ਮੈਂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਭੋਗ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਇਕ ਜੋੜਾ ਝੁੰਡ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਾਥੀ ਹਥਣੀ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਇਕ ਮਿੰਟ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਗੁਆਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਅਸਾਂ ਸਭ ਨੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਖਿੱਚ ਲਈਆਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾਡੇ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਕਦੋਂ ਕੁ ਦਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੋਨਾਰਕ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਉਕਰੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਹਥਣੀ ਦੇ ਭੋਗ ਦਾ ਪੁਰਾਤਤਵ ਰੀਕਾਰਡ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਅਧਿਅਨ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਇਸ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ।

48 ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਭੋਗ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਘੱਟ ਵੱਧ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਵੇਖਣਾ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵੀ ਹਨ ਜਿਥੇ ਪਾਲਤੂ ਹਥਣੀ ਵੇਗ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਦੌੜ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਪਰਤ ਵੀ ਆਈ।

49 ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ, ਹਾਥੀ ਹਥਣੀ ਦਾ ਭੋਗ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਏਨਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਅਮਨ ਚੈਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਟਰੇਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ-ਖੇਡ ਖੇਡਦੇ ਵੇਖਿਆ। ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਆਈ ਇਕ ਹਥਣੀ ਉਤੇ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਕਈ ਹਾਥੀ ਚੜ੍ਹਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਸਫਲ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਕੋਈ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਈਰਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਕ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਲੱਭੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਇਹਨਾ ਸਭ ਵਿਚੋਂ ਤਕੜਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿੰਦਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

50 ਕਈ ਮਾਹਰ, ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਭੋਗ ਨੂੰ ਤੱਕਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਨੇ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਠੀਕ ਹੋਣ ਲਈ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲੋੜਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਨੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਹੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋਣ।

51 ਭਾਰਤੀ-ਭੂਟਾਨੀ ਹੱਦ ਨੇੜੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਜਲਦਾਪਾੜਾ ਜੰਗਲ ਵਿਚਲੇ ਇਕ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹਥਣੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਫੇਰਾ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮਹਾਵਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਵਾਰੀ ਰੈਲੀ ਪਾ ਕੇ ਜਾਂ ਹਵਾ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਸਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਧੁੱਸ ਦੇ ਕੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਅਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਉਸਦੇ ਭਿਆਨਕ ਦੰਦ ਵਿਰੋਧੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਜਬਾੜੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਛੋਕ ਕਰ ਗਏ। ਕੈਂਪ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਕੱਦ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਸੀ ਪਰ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸੀ। ਹੋਰ ਹਾਨੀ ਪੁਚਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਵਾਰਾ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

52 ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਾਲਤੀ ਦੂਨ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਖਤਰਨਾਕ ਲੜਾਈ ਵੇਖੀ ਗਈ ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਣ ਇਕ ਹਥਣੀ ਸੀ। ਇਹ 8 ਮਾਰਚ 1967 ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਬਨਸਪਤੀ ਫੁੱਲ-ਫਲ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਬਸੰਤ ਦੀ ਖੁਸਬੋ ਸੀ। ਇਕ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਝੁੰਡ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਆਈ ਇਕ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਦੋ ਹੋਰ ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਇਕ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਐਕੜ ਨਾ ਆਈ ਪਰ ਦੂਜਾ ਤਕੜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ ਵੱਟੇ ਵਾਂਗ ਵੱਜਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਾਧਾਰਣ ਦੌਰੇ ਤੇ ਨਿਕਲੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਟੋਲੀ ਇਕ ਖਾਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਲੜਾਈ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦੇ। ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਭਿੜਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀ ਚੁੱਪ ਟੁੱਟਦੀ ਰਹੀ। ਦੋਵੇਂ ਭਿਆਨਕ ਕਰੋਧ ਵਿਚ ਸਨ। ਪੂਰੇ ਜੇਸ ਨਾਲ ਭਿੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਥਾਂ ਦੇ ਬਘਿਆੜ, ਚੀਤੇ, ਗਿੱਦੜ, ਬਿੱਲੇ ਆਦਿ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਫਿਰਦੇ ਇਹ ਲੜਾਈ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੇਤੂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨੰਬਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

53 ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਵੰਗਾਰਨ ਵਾਲਾ ਮੱਠਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਝੁੰਡ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਫ਼ੌੜ ਮਾਰੀ ਤੇ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਮੁਖੀਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਉਹਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ

ਗੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਇਕ ਦਰਦਨਾਕ ਚੀਕ ਮਾਰਦਾ ਉਹ ਅਹਿੱਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੇਤੂ ਦੇ ਦੰਦ 60 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿਚ 8 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਚੌੜੇ ਛੇਕ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ।

ਇਸ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਿਛੇ ਜਦੋਂ ਸਹਾਇਕ ਗੇਮ ਵਾਰਡਨ ਰੀਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾ ਗਿਰਝਾ ਹਾਥੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਕਰੀ ਬੈਠੀਆ ਸਨ। ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਵਾਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 800 ਮੀਟਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖੇਤਰ ਵੀ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਤਿੱਖੀ ਅਤੇ ਭੈੜੀ ਬਦਬੂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਾਸ਼ ਪਾਸੇ ਭਾਰ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸੁੰਡ ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਖਿਲਰੀ ਜਿਹੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦੰਦ ਤਾਂ ਸਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵੱਢ ਲਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਸ 8 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਤੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜ਼ਖਮ ਜੋ ਪੂਛ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੀ 25 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਡੂੰਘਾ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਏਨਾ ਹੀ ਡੂੰਘਾ ਜ਼ਖਮ ਅਗਲੀਆ ਲੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਸੋਣ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ 8 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਚੌੜਾ ਸੀ। ਲਿੱਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਗੋਲ ਛੇਕ ਸੀ ਜੋ 5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਵਿਆਸ ਦਾ ਸੀ।

ਆਈਨੇ ਅਕਬਰੀ ਵਿਚ ਅਬੁੱਲ ਫਜ਼ਲ ਨੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਾਥੀਆ ਦਾ ਬੜਾ ਰੋਚਕ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਆਈ ਹਥਣੀ ਤੋਂ ਦੋ ਹਾਥੀ ਭਿੜਨ ਲੱਗ ਪੈਣ ਤਾਂ ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹਾਥੀ ਭਿੜਨ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਬੜੀ ਹੀ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਾਭੇ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭਿੜੇਗਾ। ਉਹ ਹੋਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਮਸਤਿਆ ਹਾਥੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬੰਦੇ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੜਦੇ। ਉਸ ਕੋਲ ਇਕ ਹਥਣੀ ਲੈ ਜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਨਰਮ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਮਸਤਿਆ ਹਾਥੀ ਹੀ ਹਥਣੀ ਨਾਲ ਭੇਗ ਕਰੇਗਾ। ਉਹ ਹਾਥੀ ਵੀ ਭੇਗ ਕਰਦੇ ਵੇਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਸਤੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਮਸਤ-ਤਰਲ ਦਾ ਭਰ ਕੇ ਵਗਣਾ ਹਾਥੀ ਦੇ ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।

ਅੰਤ, ਹਥਣੀ ਹੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭੇਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਹ ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਥੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਹਥਣੀ ਦੇ ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਗੰਧ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਉਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋਣ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਤੋਂ ਹਥਣੀ ਦੇ ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਜਣੇਪਾ (ਹਥਣੀ ਦਾ ਸੁਣਾ)

ਸੁਣ ਵਾਲੀ ਹਥਣੀ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਇਕ ਗੋਲ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਖੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਤਾ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੰਜ ਲਗਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਹਰ ਖਤਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ, ਹਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਖੜੇ। ਹਥਣੀ ਦੇ ਸੂ ਪੈਣ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਚੱਕਰ ਦੀ ਸਕਲ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤੰਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੂੰਹ ਅਜੇ ਵੀ ਪਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਹਨ। ਉਹ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਚਿੰਘਾੜਦੇ, ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਭੰਗੜਾ ਪਾਉਂਦੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਵਿਚਕਾਰ ਬੱਚਾ ਪਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਮਾਸ ਦੇ ਢੇਰ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਦਾਈ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੇ ਹਥਣੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜ ਬੱਚੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਜਵਾਨ ਹਾਥੀ 15 ਮੀਟਰ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਚੁੰਮਦੇ ਚੱਟਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਇਕ ਇਸ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਗਿਰਝਾਂ ਆਦਿ ਵੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਥਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਣੇਪੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦਸ ਮਿੰਟ ਰੋਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੀ ਚੁੱਪ ਹੈ। ਦਾਈਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਥਣੀਆਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਹਥਣੀ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਬੱਚਾ ਹੀ ਨਵਜੰਮੇ ਬੱਚੇ 'ਤੇ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਬੱਚਾ ਗਿੱਲਾ ਹੈ, ਚਿੱਪ ਚਿੱਪ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਲਾ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੰਦ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਇਹ ਉੱਠਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ। ਮਾਂ ਹਥਣੀ, ਦੂਜੀ ਹਥਣੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਬੱਚਾ ਇਸ ਦੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣ ਲਈ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਾਰ ਇਹ ਲੜਖੜਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਦੋ ਘੰਟੇ ਇੰਜ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਦਾਈ ਵੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਛਿੱਤ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਭੇ ਉਹ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਰਲਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਦੂਜਾ ਬੱਚਾ ਅਜੇ ਵੀ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ ਨਵਜੰਮੇ ਦੇ ਢਿੱਡ ਹੇਠੋਂ ਦੀ ਪਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਉਸਦੇ ਯਤਨ ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਵਜਾਤ ਲੱਤਾ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿਰ ਭਾਗ ਡਿਗਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਯਤਨ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਮਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਖੂਨ ਪੈਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਜੋਰ ਸੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਬਾਹਰੀ ਭਾਗ ਨਿਗਲ

ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

64 ਜਿਉਂ ਹੀ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਇਆ, ਦੂਜੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਕਿਲਕਾਰੀ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਿਆ।

65 ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰੀ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਘੱਟ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਫੜੇ ਗਏ ਅਫਰੀਕੀ ਹਾਥੀ ਵਲੋਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਹਾਥੀ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲੰਡਨ ਦੇ ਚਿੜੀਆਘਰ ਵਿਚ 1903 ਵਿਚ ਇਕ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਥਣੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਬੱਚਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਸਮਾਂ ਜਿਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਜੇ ਵੀ ਇਸਦਾ ਢਾਂਚਾ ਦੱਖਣੀ ਕੈਨਸਿੰਗਟਨ ਵਿਚਲੇ ਲੰਡਨ ਨੈਚੂਰਲ ਹਿਸਟਰੀ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਚ ਪਿਆ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਬੱਚਾ ਕਾਪਨਹੈਗਨ ਦੀ ਜਾਰਡਿਨ ਡੀਅਕਲੀਮੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਬੱਚਾ 1907 ਵਿਚ ਵੀ ਜੰਮਿਆ ਸੀ।

66 ਹਥਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਗਰਭ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਇਹ ਚੰਨ ਦੇ 18 ਮਹੀਨੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚੇ ਲਈ 22 ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ਬੱਚੀ ਲਈ 20 ਮਹੀਨੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਪਾਲਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਵਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਹ 17 ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ 2 ਸਾਲ ਤੱਕ ਦਾ ਹੈ। ਹਥਣੀਆਂ 30 ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਨੇਮ ਨਾਲ ਗਰਭਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

67 ਸਿਆਮ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸੂਏ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਕਿਤੇ ਜੋੜੇ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ। ਨਵਜਾਤ 83 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚਾ ਅਤੇ 90 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਭਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

68 26 ਅਕਤੂਬਰ 1961 ਨੂੰ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਇਕ ਹਥਣੀ ਨੇ ਜੋੜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾ ਨਰ ਸੀ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ 6.30 ਵਜੇ ਜੰਮਿਆ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਜੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਜੰਮਿਆ ਉਹ ਮਾਦਾ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਮੋਢੇ ਤੱਕ ਦੀ ਉਚਾਈ 83 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਸੀ ਅਤੇ ਬੱਚੀ ਦੀ 80 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ। ਉਸੇ ਹਥਣੀ ਨੇ 1959 ਵਿਚ ਵੀ ਬੱਚਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਏਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਬੱਚੇ ਜੰਮਣਾ ਵੀ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਸੀ।

69 ਸਿਆਮ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਥਾਈ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਚ 27 ਅਕਤੂਬਰ 1913 ਨੂੰ ਇਕ ਹਥਣੀ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਰ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਮੁਰਦਾ ਜੰਮਿਆ, ਦੂਜਾ ਅਤਿ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਠੀਕ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ 8 ਅਤੇ 9 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਮਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਮਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਵੀ ਨਾ ਪਿਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਂਦੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਸੰਗਲ ਖੋਲੇ ਗਏ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ

ਕੇ ਹੀ ਤੁਰ ਪਈ। ਹਥਣੀ ਦੀ ਉਚਾਈ 2 ਮੀਟਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਉਮਰ 25 ਸਾਲ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਸੁਆ ਸੀ।

੧੦ ਜਨਮ ਵੇਲੇ ਬੱਚਾ ਨਮਰ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਇਕ ਗਲੇਫ ਜਿਹੇ ਵਿਚ ਢੱਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਤਾਂ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਮੂੰਹ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਥਣੀਆਂ ਦੇ ਥਣ ਅਗਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸੁੰਡ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕਦਾ ਹੈ।

੧੧ ਹਥਣੀਆਂ ਦੇ ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੁਧ ਚੁੰਘਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਬੁੱਲ ਫਜ਼ਲ ਤਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਘਾਹ ਚੱਬਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਠੋਸ ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸੂਏ ਤੱਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਇਕ ਹਥਣੀ ਨੇ ਇਕ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਦੀ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਪੋਰਖ, ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਹੋਈ।

੧੨ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਕੇ ਫੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਬੜੀ ਹੀ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਿੰਗੀ ਵੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਿਸਮਤ ਵੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਚਾਓ ਲਈ ਛੱਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇੰਜ ਤਾਂ ਉਹ ਚੀਤਿਆਂ ਦੇ ਰਹਿਮ 'ਤੇ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਬਚਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੧੩ ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਆਸਾਮ ਦੇ ਚਾਹ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਫਰੈਂਕ ਨਿਕੋਲਸ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਜੰਗਲੀ ਹਥਣੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ ਉਸਦੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਆ ਰੱਖੀ। ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਡਰੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਦੇ ਸਵਾਰ ਤੋਂ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਸਹਾਇਤਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਹਦੇ ਪਿਛੇ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਥਾਂ ਪੁੱਜ ਗਏ ਜਿਥੇ ਇਕ ਬੱਚਾ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਲੱਤ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਜੋੜ ਕਿਸੇ ਚੀਤੇ ਵਲੋਂ ਤੋੜਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

੧੪ ਪੀ ਡੀ ਸਟਰੇਸੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਥੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਵੇਖਿਆ ਜੋ ਚੀਤੇ ਦੇ ਹਮਲੇ ਕਾਰਣ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਛੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸਦੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਖਮੀ ਸਨ, ਉਹ ਲੰਗੜਾ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰ ਸੀ। ਇਸੇ ਹੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਉਹ ਰੇਲਵੇ ਗੈਂਗਮੈਨਾਂ ਦੇ ਕਵਾਟਰਾਂ ਵੱਲ ਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ

ਇਥੇ ਉਸਨੂੰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਅਕਸਰ ਝੁੰਡ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਦੇ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਏਨੇ ਭੋਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਓਪਰੇ ਵਿਚਲੇ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ।

21 ਮਈ 1968 ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੰਜ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਜਦ ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਜਾਨਵਰ ਇਕ ਹਥਣੀ ਮਿਲੀ। ਉਸਦੇ ਮਗਰ ਇਕ ਬੱਚਾ ਸੀ ਜੋ ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕੇਵਲ 30 ਮੀਟਰ ਹੀ ਦੂਰ ਰਹਿ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਦੌੜ ਪਈ। ਪਰ ਬੱਚਾ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ ਚੁੱਕੀ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵਾਲੀ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਉਸਨੇ ਤਾਂ ਇਹੀ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਾਲੀ ਹਥਣੀ ਵੀ ਉਸੇ ਹੀ ਝੁੰਡ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਰੁਖ ਕੀਤਾ।

ਇਕ ਵਾਰ ਸਟਰੇਸੀ ਨੇ ਇਕ ਝੁੰਡ ਨੂੰ ਸਾਲ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਚੁੱਗਦਾ ਵੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥਾ ਸਿਰ ਕੀਤਾ ਜਿਥੋਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿੱਸੇ, ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਉਹ ਚਿੜ੍ਹ ਹੀ ਨਾ ਜਾਣ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਹਾਥੀ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਬੱਚਾ ਲੱਗਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਉਚਾਈ ਕੋਈ 120 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਸੀ। ਇਹ ਝੁੰਡ ਤੇ ਕੋਈ 100 ਮੀਟਰ ਲਾਭੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਸੁੰਡ ਵਧਾ ਕੇ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸੁੰਘਦਾ। ਸਟਰੇਸੀ ਨੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਿਸਨੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮਨਾਇਆ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਸਨੇ ਸੁੰਡ ਵਧਾ ਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਟਰੇਸੀ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਐਕੜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪਾਲਣ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

120 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਨਾ ਫੜਨਾ ਸਦਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਸਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਝੁੰਡ ਨਾਲ ਛੱਡਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਕੇ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗਾ ਜਾਂ ਮੱਝ ਦਾ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਹਾਜ਼ਮਾ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਧਾ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਅੰਡਿਆ ਵਿਚੋਂ ਐਲਬਿਊਮਿਨ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਅਤੇ ਵਿਟਾਮਿਨ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਕ ਦੁੱਧ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁੜ ਵਾਲੀ ਪਤਲੀ ਖੀਰ ਵੀ ਦੇਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਬਾਸ ਦੀ ਨਾਲ ਰਾਹੀਂ ਪਿਲਾਇਆ-ਖੁਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਵਾਰ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਗੀ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਇਕ ਬੱਚਾ ਪਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਇਸਨੂੰ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਉਦੋਂ ਇਹ 96 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਗੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਕੋਈ ਡੇਢ ਮਹੀਨਾ ਰਖਿਆ। ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਗਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਚੋਥਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਪਿਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਹ ਚੌਲਾ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਦੀ ਖੀਰ ਵੀ ਖੁਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਹੁਣ ਹਰੇ ਪੱਤੇ ਵੀ ਚੱਬਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਖੀਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਲੰਡਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਡੱਬੇ ਦਾ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਮੱਕੀ ਦੇ ਦੋਧੇ ਖਵਾਏ ਗਏ। ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਹਥਣੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਬਰਾਬਰ ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤ ਸਨ। ਕੋਈ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰੀ ਠੋਸ ਖੁਰਾਕ ਲੈਣੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਤਰਲ ਖੁਰਾਕ ਉਹਦੇ ਲਈ ਚੰਗੀ ਸੀ।

ਉਹ ਹਥਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜਣੇਪੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਮਾਂ ਹਥਣੀ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਬਾਹਰ ਚੁਗਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ।

ਉਹ ਹਥਣੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਝੁੰਡ ਦੇ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਬੱਚੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਚੁਗਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਮਾਂ ਹਥਣੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹਾਥੀ ਜਦੋਂ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਜਾਨ 'ਤੇ ਬਣੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਹਾਥੀ ਉਸਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੇਸਬਰੀ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਮਾਰਨ ਤੱਕ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਰਾਮਚਰਿਤ ਵਿਚ ਭਵਭੂਤੀ ਨੇ ਬੱਚੇ ਉਤੇ ਆਵਾਰਾ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੱਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੀਤਾ ਨੇ ਇਹ ਬੱਚਾ ਪਾਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਬੱਚਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਵਾਰਾ ਹਾਥੀ ਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਸੀਤਾ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਮ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ, ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ, ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਉ।

ਉਸੇ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਤਰੇ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਹਥਣੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਵੀ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਖਤਰਾ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭੱਜਣ ਵੇਲੇ ਉਸਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵੇਗੀ, ਆਪਣੇ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਧੱਕਦੀ ਅਤੇ ਰਾਹ ਦੱਸਦੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਦੌੜੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਜੇ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਂਦੀ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਅੱਖੇ ਕੰਮ ਲਾ ਦਈਏ ਜਾਂ ਸਿਧਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਈਏ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਦੁੱਧ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਵੀ ਘਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਉਂ ਹੀ ਬੱਚਾ ਚਾਰੇ ਜਾਂ ਅਨਾਜ ਤੇ ਪਲਣ ਯੋਗ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਹਥਣੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

੪੬ ਜਾਮਗੁੜੀ ਦੇ ਜੰਗਲਾਤ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਦੋ ਹਾਥੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਨ ਦੇਵਕਲੀ ਅਤੇ ਪਾਰਵਤੀ। ਉਹ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 225 ਅਤੇ 220 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚੇ ਸਨ। ਦੇਵਕਲੀ ਨੂੰ ਰਾਖਵੇਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 1945 ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਆਚ ਗਈ। ਫਿਰ 1949 ਦੇ ਇਕ ਘੋਰੇ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਝੁੰਡ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਹਥਣੀਆਂ ਨਾਲ ਫੜੀ ਗਈ। ਜੰਗਲਾਤ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਵਤ ਪਾਸ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। 6 ਫਰਵਰੀ 1953 ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਪਾਰਵਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਬੱਚਾ ਕੋਈ ਵੀਹ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

੪੭ ਹਰ ਸਾਲ ਉਸਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੀ ਉਚਾਈ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਘੋਰੇ ਦਾ ਮਾਪ ਲੈਂਦਾ। ਉਸਦੇ ਅਧਿਅਨ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਚਾਈ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਘੋਰੇ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਾਰਵਤੀ ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਚਾਈ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇੰਜ ਹੈ

ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ	124 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ
ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ	155 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ
ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ	186 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ
ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ	213 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ
ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ	218 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ

੪੮ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹ ਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੇਵਲ 11 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੱਚੀ ਜੰਗਲ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਉਚਾਈ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਫੜੇ ਗਏ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਅਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

੪੯ 1953 ਦੇ ਇਕ ਘੋਰੇ ਵਿਚ ਪੰਜ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਟੱਬਰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਮ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੱਗਦੇ। ਫਿਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਸਭ ਹਥਣੀਆਂ ਹੀ ਸਨ। ਇਕ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਸਨ। ਹੋਰ ਪਤਾ ਇਹ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਮਾਂ ਅਤੇ ਚਾਰ ਧੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਟੱਬਰ ਸੀ। ਇਹ ਧੀਆਂ ਸਭ ਵੱਖ ਵੱਖ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੇ ਹੱਡ-ਪੈਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਲਿੱਸੀ ਅਤੇ ਲੰਗੜਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਅਤੇ ਪੂਛ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਉਮਰ 10 ਤੋਂ 15 ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਮਾਂ ਦੇ ਰਖ ਵਾਲੇ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

੫੦ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਉਚਾਈ ਮਿਣੀ ਗਈ। ਇਹ 124, 152 ਅਤੇ 187 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਪਾਰਵਤੀ ਵਾਲਾ ਉਮਰ ਅਤੇ ਉਚਾਈ ਵਾਲਾ

ਸੂਤਰ ਲਾਗੂ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਸਾਲ, ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗਲੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਹਥਣੀ ਦੇ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਸੂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇੰਜ 70 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਾਲੀ ਹਥਣੀ ਤਕਰੀਬਨ 20 ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਜੰਮ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਵਾਰ ਕੁਝ ਅਫਰੀਕੀਆਂ ਨੇ ਜੈਸਫ ਡਾਲਮੰਟ¹ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁੰਡ ਵਾਲਾ ਬੱਚਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਚਿੱਟਾ ਸੀ। ਡਾਲਮੰਟ ਬਹੁਤ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਛੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਲਏ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਛੇ ਘੰਟੇ ਫਿਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਝੁੰਡ ਨੂੰ ਜਾ ਭਾਲਿਆ। ਇਸ ਝੁੰਡ ਵਿਚ 11 ਹਾਥੀ ਸਨ। ਉਹ ਦਰਖਤ ਪੁੱਟ ਪੁੱਟ ਕੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਵੱਲ ਇਸਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੱਤਾ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲੀ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।

ਜਿੰਨੇ ਬੱਚੇ ਡਾਲਮੰਟ ਨੇ ਵੇਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਹ ਸੱਚੀਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਰੰਗ ਬੜਾ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਇਹੀ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸੁੰਡ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੂਰਬੀਨਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੈਡੇ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ।

ਹਥਣੀ ਇਸ ਨਾਲ ਮੋਹ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੁੱਧ ਵੀ ਚੁੰਘਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਚਰਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖਦੀ, ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ, ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ, ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਹਥਣੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਰੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਇਸਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।

ਸੈਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ

ਦਿਨ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵੇਲੇ ਅੱਧੇ ਦਿਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੈਣ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲੰਮੇ ਪੈ ਕੇ ਜਾਂ ਉਂਜ ਹੀ ਸੌ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲੰਮਾ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਸੈਣ ਵੇਲੇ ਅਕਸਰ ਲੰਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਲੂਈ

1 Catching Wild Beasts Alive. 1931

ਚੌਧਰੀ ਕੋਲ ਇਕ ਹਾਥੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪੰਜ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਲੰਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਢੋਂਕਾ ਲਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਕੰਧ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਦੋ ਮੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਫਸਾ ਲੈਂਦਾ, ਸਿਰ ਦਾ ਭਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੰਦਾਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ। ਕੰਧ ਵਾਲੀਆਂ ਮੋਰੀਆਂ ਵੀ ਉਸਨੇ ਇਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਹੀ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

੦੨ ਮਈ 1967 ਵਿਚ ਮੈਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸੌਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਬਹੁਤ ਗਰਮੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੂ ਚਲਦੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਤ ਵੀ ਸੁੱਕੇ ਪਏ ਸਨ। ਸੁਵੱਖਤੇ ਹੀ ਕੋਈ ਦਸ ਵਜੇ ਮੈਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਸੁੰਡ ਵੇਖਿਆ। ਇਹ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਆ ਕੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਛਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹਥਣੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਸਨ। 23 ਮਈ 1967 ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਨੋਟ ਕੀਤੀਆਂ।

- ਛਾ ਵਿਚ ਲੰਮਾ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਸੀ, ਉਸ ਪਿਛੇ ਵੱਡੇ ਬੱਚੇ। ਫਿਰ ਕੁਝ ਵੱਡੇ ਵੀ ਪੈ ਗਏ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਖਲੋਤੇ ਹੀ ਸੁੱਤੇ ਰਹੇ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਉਹ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਉਬਾਸੀ ਲੈਂਦੇ। ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਾਥੀ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਸ਼ੈਤਾਨ ਬੱਚਾ ਲੱਤਾ ਭਾਰ ਹੀ ਰਿਹਾ।
- ਸੁੱਤਿਆ ਇਹ ਹਾਥੀ ਰੁੱਖ ਦੇ ਤਣੇ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਖਲੋਦੇ ਹਨ, ਪਿੱਠ ਉਸ ਰੁੱਖ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਜ ਉਹ ਦੁਸਮਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਭ ਪੈਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਮਿੱਟੀ ਪੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮੱਖੀਆਂ ਜਾਂ ਮੱਛਰਾਂ ਨੂੰ ਉਡਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁੰਡਾਂ ਵਿਚ ਛੋਟੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵੀ ਫੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮੱਖੀਆਂ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹਿਲਾ ਰਹੇ ਸਨ।
- ਵੱਡੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਸੌਣ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁੰਡਾਂ ਦੂਜੇ ਹਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਬੱਚੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਭਾਰ ਝੱਲ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਵੱਡਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਡਾ ਨਾਲ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੜ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੱਲਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੇ।
- ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਹੋਰ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਪੱਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੜਕਦੇ। ਹਾਥੀ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁੰਡ ਲਮਕਾਈ ਇੰਜ ਲਗ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੀਲੇ ਪਾਵੇ ਹੋਣ। ਸਭ ਘੁੱਕ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਫੜਕਦੇ ਹੋਏ ਕੰਨ ਵੀ ਹੁਣ ਅਹਿਲ ਸਨ। ਕੁਝ ਜਾਵਨਰ ਤਾਂ ਸੱਚੀ ਘੁਰਾੜੇ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

- ਸਾਲ੍ਹ ਦੇ ਇਕ ਦਰਖਤ ਦੀ ਛਾਵੇ ਉੱਚੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਫੋਟੋ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਹੇਠਾ ਉੱਤਰੇ ਅਤੇ ਅਛੇਪਲੇ ਜਿਹੇ ਸੁੱਤੇ ਸੁੰਡ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਅੱਪੜੇ। ਰਖਵਾਲੀਆ ਮਾਂਵਾ ਹਥਣੀਆ ਵੀ ਸੁੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਚੰਗੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਫੋਟੋਆਂ ਲੈ ਲਈਆਂ।
- ਸੂਰਜ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਹੁਣ ਪੁੱਪ ਸਿੱਧੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਛਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਰਕਣ ਲੱਗੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਹੁਣ 1 ਵਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੀ ਨੀਂਦ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਨੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਤਰੇ-ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਉਹ ਛਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਚਰਾਂਦ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਥਾਂ ਚੁਗਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੁਝ ਇਕ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੋੜ ਕੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ।
- ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦੇ ਬੱਚੇ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਸੁੰਡਾ ਨਾਲ ਬੜੇ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਉਹ ਤੁਰ ਗਈਆਂ।

ਵਾਸ

ਏਸ਼ੀਅਨ ਹਾਥੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ, ਆਸਾਮ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ, ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ, ਇੰਡੋ ਚੀਨ, ਮਲੇਸ਼ੀਆ, ਸਮਾਟਰਾ ਤੇ ਬੋਰਨੀਓ ਜੋ ਹੁਣ ਕਲੀਮਨਤਾਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਨੀਲਗਰੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ, ਮੈਸੂਰ, ਕੁਰਗ, ਟਰਾਵਨਕੋਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤੱਕ ਉੜੀਸਾ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਮ ਕਰਕੇ ਹਾਥੀ 1524 ਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉੱਚਾਈ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਇਹ ਬਾਂਸ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ 3050 ਮੀਟਰ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਕਮ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਰਫ ਵਿਚ 3600 ਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੱਕ ਵੀ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੁਬਾਨਗਿਰੀ ਅਤੇ ਕੀਮਿੰਗ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ 2134 ਮੀਟਰ ਤੱਕ ਦੀ ਉੱਚਾਈ 'ਤੇ ਹਾਥੀ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਹਾਥੀ

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨਾ ਬੜੇ ਹੀ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਹਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਇਹ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ

ਵੇਲੇ ਜਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਖਾਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਤੰਜਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇੰਜ ਮਗਧ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਪਾਣਿਨੀ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਸੀ।

ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੁਨਰ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ, ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਕਾਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੌਦੇ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਪੌੜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਬੰਦਾ ਜ਼ਰਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੈਠੇ ਜਾਨਵਰ 'ਤੇ ਪੂਛ ਫੜ ਕੇ ਗੋਡਿਆ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਦਾ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਹਾਥੀ ਖਲੋਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਹਾਵਤ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਉਹ ਅਗਲੀ ਇਕ ਲੱਤ ਮੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਬੰਦਾ ਲੱਤ ਦੇ ਇਸ ਮੋੜ 'ਤੇ ਇਕ ਪੈਰ ਰੱਖਦਾ, ਜਾਨਵਰ ਦਾ ਇਕ ਕੰਨ ਫੜਦਾ ਉਪਰ ਛਾਲ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਡ ਰਾਹੀਂ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਇਕ ਬੜੀ ਨਾਜ਼ਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਸੁੰਡ ਦੇ ਐਨ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੰਨਾਂ ਕੋਲ ਸੁੰਡ ਦੇ ਮੁੱਢ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਹੁਣ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸੁੰਡ ਨੂੰ ਉਪਰ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੌਦੇ ਤੱਕ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਰਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਢੰਗਾਂ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੂਛ ਫੜ ਕੇ ਜਾਂ ਕੰਨ ਫੜ ਕੇ ਬੰਦਾ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਕਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੰਦਾ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਮਜ਼ਾ ਸਮਝਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਹਾਥੀ ਆਪਣੇ ਦੰਦਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਥੋਂ ਮੈਂ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਦੰਦ ਉਪਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕਦਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਖਾਸ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਮੁੱਖ ਸੜਕਾਂ ਉੱਤੇ ਲੰਘਣ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਦੰਦ ਸੋਨੇ 'ਚ ਮੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਧੌਣਾ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੱਥਿਆਂ ਉੱਤੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਚਿੱਤਰ ਉਲੀਕੇ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਵੱਡੀਆਂ ਸੰਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰੋਈਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤੁਰਨ ਨਾਲ ਵੱਜਦੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੌਦੇ ਵੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ 'ਤੇ ਝੰਡੇ ਝੁੱਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਰਤ, ਰਾਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ, ਜਿਹੜੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਕੀਤੀ, ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਕਈ ਕੁਝ ਲਿਖ ਕੇ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਇੰਜ ਲਗਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਖੰਭ ਲੱਗੇ ਹੋਣ। ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਨੇ ਵਸ਼ਿਸਟ ਨੂੰ ਕਾਮਧੇਨ ਗਾਂ ਬਦਲੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਮਾਲਾਵਾਂ ਵਾਲੇ 14000 ਹਾਥੀ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਨ-ਸੈਂਕੜੇ ਦੇ ਦਿਖਾਵੇ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਅਹਿਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜੇ, ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਆਧੁਨਿਕ ਨੇਪਾਲ ਵਿਚ ਰਾਣਾ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਮੋਢੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਥੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਨੇਪਾਲ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਕੋਲ ਹਾਥੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਸ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਕੋਲ ਵੀ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਥੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦੁਸਹਿਰੇ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਇਕ ਵਧੀਆ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ। ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਸਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੀਰੇ ਜੜੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਪੂਰੇ ਸਜੇ ਸਜਾਏ ਦੇ ਹੋਰ ਹਾਥੀ ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਹੋਂਦਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਠੇਰੇ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਠੇਰਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਸੂਰ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਿਆਂਦੀ।

ਬੜੇਦਾ ਹੁਣ ਵਡੇਡਾਰਾ ਦਾ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਕੋਲਹਾਪੁਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਨ। ਬੜੇਦੇ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹਾਥੀ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪਹਾੜ ਦਾ ਪਹਾੜ ਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਵੀ 80 ਸਾਲ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦੰਦ ਲੰਮੇ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਹੋਂਦਾ ਸੋਨੇ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਸਾਜ਼ ਬੜੇ ਹੀ ਲਿਸ਼ਕਣੇ ਸਨ।

ਅੱਜ ਵੀ, ਗਣਤੰਤਰ ਦਿਵਸ 'ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜਲੂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹਾਥੀ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹਾਥੀ ਸਲਾਮੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਸੁੰਡ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਸਲਾਮੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਚਿੰਘਾੜ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਨ 1962 ਵਿਚ ਗਣਤੰਤਰ ਦਿਵਸ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜਲੂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਇਕ ਬੱਚੀ ਹਥਣੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਨਾਂ ਉਰਵਸ਼ੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੰਨੀ ਪਿਆਰੀ ਸੀ ਕਿ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਉਸਦੇ ਦੀਵਾਨੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਰਵਸ਼ੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਿੜੀਆਘਰ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਹੋਣ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਕਈ ਕੁਝ ਸਿਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਪੈਰੀਂ ਬੱਝੇ ਘੁੰਗਰੂਆ ਦੀ ਤਾਲ 'ਤੇ ਨੱਚ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਗੋਪਾਲ ਅਤੇ ਰਾਜਲੱਛਮੀ ਹੋਰ ਹਾਥੀ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਲੱਛਮੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਨੂੰ ਕਿੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਗੋਲਾ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਮਾਹਰ ਸੀ।

ਹਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਕਰਤਬਾਂ ਤੋਂ ਪਾਠਕ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਗਲ ਹਾਰ ਪਾਉਣੇ, ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਸਿੱਕੇ ਫੜਾਉਣੇ, ਚਾਰੇ ਪੈਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸਟੂਲ ਵਰਗੀ ਛੋਟੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ, ਰੇਲਰਾ ਅਤੇ ਗੋਲ ਸ਼ਤੀਰੀਆਂ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਕਰਤਬ ਹਨ। ਦਿੱਲੀ ਚਿੜੀਆਘਰ ਦਾ ਇਕ ਹਾਥੀ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਖੂਹ ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਲੱਜ ਖਿੱਚਦਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਪੈਰ ਥੱਲੇ ਲੈ ਲੈਂਦਾ, ਲੱਜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਖਿੱਚਦਾ, ਫਿਰ ਪੈਰ ਥੱਲੇ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਇੰਜ ਬਾਲਟੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਤੱਕ ਲੈ ਆਉਂਦਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬਾਲਟੀ ਨੂੰ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਫੜਦਾ ਅਤੇ ਥੱਲੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ।

ਕਈ ਸਰਕਸ ਕੰਪਨੀਆਂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਸੁੰਡ ਅਤੇ ਅਗਲੀਆਂ

ਲੱਤਾ 'ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਭਾਰ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲੁਭਾਵਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਜੰਗਲੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਛੇਤੀ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।)

੧੧੫ ਤ੍ਰੀਵੈਦਰਮ, ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਤਿਰੂਵਨੰਤਪੁਰਮ ਵਿਚ ਦੋ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਦੇ ਗਲਾ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪਾਉਣੇ ਅਤੇ ਝੰਡੇ ਲਹਿਰਾਉਣੇ ਸਿਖ ਲਏ ਸਨ। ਉਹ ਗਣੇਸ਼ ਪੂਜਾ ਦੀ ਨਕਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗਣੇਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਕੇ ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਨਰੇਲ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਟੱਲ ਖੜਕਾਉਂਦਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ, ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਅਸੀਸ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਦਾ। ਦੂਜਾ ਵਰ ਦੇਣ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਸੁੰਡ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸੀ ਭਾਸਕਰਨ ਅਤੇ ਰਾਮਵਰਧਨ। ਉਹ ਸੁੰਡ ਵਿਚ ਚਾਕ ਫੜ ਕੇ ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਲਿਖ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਅੰਕ ਗਣਿਤ ਦੇ ਸਾਧਾਰਣ ਸਵਾਲ ਵੀ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਜੇ 'ਤੇ ਕੌਮੀ ਗੀਤ ਵਜਾਉਣਾ ਵੀ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਕਰਤਬ ਵੀ ਸਿੱਖ ਜਾਣਗੇ। ਇਕ ਸਰਕਸ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਬੈਡ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਦੱਸੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਹਾਥੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ

ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਿਥਹਾਸ ਵਿਚ ਹਾਥੀ

ਭਾਰਤੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦਾ ਬੜਾ ਉਘਾ ਸਥਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਾਤਕ ਕਥਾਵਾਂ, ਪੰਚਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਆਮ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਜ ਜਾਤਕ ਵਿਚ ਬੋਧੀਸ਼ਤਵ ਹਾਥੀ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਰੂਪ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ 8000 ਹਾਥੀਆ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਵਿਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਰਾਣੀ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ

ਬਨਣ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮਿੱਥ ਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਫਲ ਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਇਕ ਸਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬੇਧੀਸਤਵ ਦੇ ਦੰਦ ਕੱਢ ਲਿਆਵੇ। ਸਿਕਾਰੀ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਦੰਦ ਕੱਢੇ ਨਾ ਗਏ, ਉਸਨੇ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਹਾਥੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਕਾਰੀ 'ਤੇ ਤਰਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਉਖੇੜ ਦੇ ਸਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਮਹਾਰਾਣੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਣੀ ਦਾ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ। ਉਹ ਪਛਤਾਉਣ ਲੱਗੀ, ਹੁਣ ਬੇਧੀਸਤਵ ਉਸਨੂੰ ਪਤਿਆਉਣ ਲਈ ਗਿਆ। ਅਜੰਤਾ ਦੇ ਗੁਫਾਵੀ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਅਜੰਤਾ ਦੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਜਾਨਵਰ ਹਨ, ਹਾਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ।

ਕੁਮਾਰਗੁਪਤਾ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਕੇ ਉੱਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦੇ ਦੰਦ, ਲੱਤਾਂ, ਪੂਛ ਅਤੇ ਤਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ ਇਹ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਭੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਦੇ ਤਾਬੇ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸੁੰਡ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਹੈ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਤਾਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਹਾਥੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਵਾਲਾ ਚਿੱਤਰ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਤਾਸ਼ ਉੱਤੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਹਾਥੀ ਦਾ ਸਵਾਰੀ ਵਾਲੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ।

ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਡਾਕ-ਮੁਹਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਥੀ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਿਆਲੇ ਦੀ ਮੁਹਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਥੀ ਦਾ ਠੱਪਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਫੌਜ ਦੇ ਚਹੁੰ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭਾਗ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬੇਅੰਤ ਹਾਥੀ ਸੇਨੇ ਦੀ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਅਤੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਝੰਡੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਮੰਡਰਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਹਾਥੀ ਲੜਾਈ ਵਾਸਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਲਿਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਿਰ ਮਾਰ ਕੇ ਭੰਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਟਰਕੀ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੇ ਅਜਾਇਬਘਰ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਬਚਾਅ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਢਾਲਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਪਏ ਹਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਹ ਥਾਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਅੱਜ ਟੈਂਕਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਰਾਮ ਅਤੇ ਰਾਵਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ, ਰਾਵਣ ਕੋਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਾਥੀ ਸਨ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ, ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ 2,70,000

ਹਾਥੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਹਿਸਾਬ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਿਕੰਦਰ (ਅਲੈਕਜ਼ਾਦਰ) ਸੰਸਾਰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪੋਰਸ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦਹਿਲ ਕੇ ਡਰ ਗਏ। ਲੜਾਈ ਬੜੀ ਡੱਟਵੀਂ ਅਤੇ ਫੇਸਲਾਕੁਨ ਸੀ। ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਪੋਰਸ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਡਿਗਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਯੂਨਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ ਲੁੱਟ ਲੈਣੇ ਚਾਹੇ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹਾਥੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ (ਪੋਰਸ) ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਲਿਆ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਹਥਣੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ, ਕੁਝ ਮਾਰੇ ਵੀ ਗਏ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਨੇਜ਼ਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਹਾਰਿਆ ਨਾ। ਉਸਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੋਰਸ ਨੂੰ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਜ਼ਖਮਾਂ ਕਾਰਣ ਦਮ ਤੋੜ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਸਪੇਨ ਤੋਂ ਹਾਨੀਬਲ ਰੋਮ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਅਫਰੀਕੀ ਹਾਥੀ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਾਰਥੇਜੇਨੀਅਨ ਫੌਜ ਨੇ ਸੇਂਟ ਗੇਥਾਰਡ ਦੌਰੇ ਰਾਹੀਂ ਐਲਪਸ ਪਰਬਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਦੋਂ ਇਹ ਹਾਥੀ ਵੀ ਸੈਖ ਨਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ।

ਹਾਥੀ ਸਵਾਰ ਸੂਰਮੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ, ਲੰਮੇ ਨੇਜੇ ਅਤੇ ਢਾਲਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਢਾਲਾਂ ਬੱਧੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜੰਗੀ ਸਮਾਨ ਦੀ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਲਈ ਵੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕੋਨਾਰਕ ਦੇ ਮੰਦਰ (1238-1260) ਵਿਚ ਲੜਾਈਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਝਲਕਾਰੇ ਉੱਕਰੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਵੀ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। 1900 ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਬਰਤਾਨਵੀ ਫੌਜ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਸਤਾ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਫੜਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਢਾਕੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਬਰਮਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਗਾਰੋ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਬਹੁਤੇ ਹਾਥੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੇ।

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੋਰਸ ਹੱਥੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਹਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਉਸਦੇ ਹਾਥੀ ਹੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰੈਲਾ-ਰੱਪਾ ਅਤੇ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਢਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕੰਨ ਪਾੜਵੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਉੱਚੀ ਗੂੰਜ ਨੇ ਪੋਰਸ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤਿੱਤਰ-ਬਿਤਰ ਹੋ ਕੇ ਦੌੜਨ ਲੱਗੇ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ (1526

ਈਸਵੀ) ਵਿਚ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਦੀ ਹਾਰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਹਾਥੀਆ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਨਵਰ ਬਾਬਰ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾ ਦੇ ਗੋਲਿਆ ਮੂਹਰੇ ਖੜ੍ਹ ਨਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਡਰ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਭੱਜੇ ਅਤੇ ਇਸ ਭਗਦੜ ਵਿਚ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮਿੱਧਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਗੌਰ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੁਗਲ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ-ਪਹਿਲਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

‘ਹਾਥੀ ਬਾਰੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਾਲੀਦਾਸ ਨੇ ਇੰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ

- ਹਾਥੀ, ਹਿਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਗਰਮੀ ਤੇ ਡਰਦੇ ਸਭ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਭੁਲਾ ਕੇ ਚਰਾਂਦਾ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਦੋਸਤਾ ਵਾਗ ਨਦੀ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੰਢੇ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ।¹
- ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਤਰਸਦੇ ਹਾਥੀ, ਸੁੱਕੇ ਸੰਘ, ਸਰੀਰ ਪੁੱਪ ਨਾਲ ਭੁੱਜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਡੁੱਘੀ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਸਤਾਏ ਹੋਏ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ।²
- ਇੰਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਹੌਂਕਦੇ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਵੀ ਮਾਰਦਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਨਾਲ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੱਟਦਾ ਹੈ।³

ਜਦੋਂ ਬਰਸਾਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਹੌਸਲਾ ਫੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਉਮੰਗਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਰਖਾ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚਲਾ ਬਿਆਨ ਕਾਲੀਦਾਸ ਨੇ ਇੰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ

- ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਵੇਖ, ਇਹ ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਮੌਸਮ ਪਿਆਰ ਦਾ ਮੌਸਮ ਹੈ। ਆਸ਼ਕਾਂ ਲਈ ਪਿਆਰ, ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਨਾਲ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਤੇ ਸਵਾਰ, ਬੱਦਲਾਂ ਭਰਿਆ, ਬਿਜਲੀ ਸੁਨੇਹੇ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਗਰਜ ਕੇ ਢੇਲ ਵਜਾਉਂਦਾ, ਆ ਪੁੱਜਾ ਹੈ।⁴
- ਨਦੀਆਂ ਵਗਦੀਆਂ, ਬੱਦਲ ਵਰ੍ਹਦੇ, ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਚਿੰਘੜਦੇ, ਜੰਗਲ ਨਿੱਖਰ ਆਉਂਦੇ, ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਦਿਲ ਤੜਪਦੇ, ਮੇਰ ਪੈਲਾ ਪਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਬਾਂਦਰ ਲੁਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ।⁵

1 Ritusamhara, I, 26

2 ਉਹੀ, I, 15,

3 ਉਹੀ, I, 14,

4. ਉਹੀ, II, 1,

5. ਉਹੀ, II, 19.

- ਗਲ੍ਹਾਂ ਮਸਤ ਤਰਲ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਉਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਜੰਮੇ ਹੋਏ, ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਪਹਿਲੇ ਮੀਂਹ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਨਾਲ ਨਸ਼ਟੀ ਹੋਏ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਚਿੰਘਾੜਦੇ, ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਖੇੜੇ ਵਾਂਗ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਚਮਕਦੇ ਹਨ। ⁶
- ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਝੀਲ ਗੰਧਲੀ ਗਈ, ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁੱਟੇ ਗਏ, ਮੱਛੀਆਂ ਤਰ ਆਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸਾਰਸ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਗਏ ਹਨ। ⁷
- ਹਾਥੀ ਨਾਲਾਗਿਰੀ, ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਿੱਲੇ ਨਾਲ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਪੁਟਾ ਕੇ ਤਬੇਲੇ ਵਿਚ ਭੱਜਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ⁸

ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚਲੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਮਾਘ ਇੰਜ ਲਿਖਦਾ ਹੈ

- ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਾਥੀ ਝੀਲ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਇਧਰ ਉਧਰ ਭੱਜਣ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਗਲਤੀ ਆਮ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗਲਤੀ ਹੀ ਸੀ। ⁹
  - ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾ ਤੇਰੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰਾਂ ਤੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਉਭਾਰਾਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਫੋਟ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਜਾਂਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਨਾਲ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ¹⁰
  - ਮਸਤੀ ਨਾਲ ਬਲ ਰਹੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਚਿੱਟੇ ਖੇੜੇ ਜਿਹਾ ਸੁੱਟਿਆ ਪਾਣੀ, ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦਾ ਹੋਇਆ ਚਿੱਟੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਲਿਸਕਦਾ ਹੈ। ¹¹
  - ਹਾਥੀ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਦੇ ਚੰਬੜਿਆਂ ਗਾਰਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਘੁਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਪੁੰਕੇਸਰ ਆਪਣਾ ਹਲਕਾ ਜਾਮਨੀ ਰੰਗ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਜ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਖੇਡ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਨਦੀ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਵਟਾ ਬੈਠੇ ਹਨ। ¹²
  - ਪਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਚੰਨਾਂ ਦੁਆਲੇ ਮਸਤ ਤਰਲ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਬਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਜੋ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਸਨ, ਹਾਥੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਪੱਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚਿਪਕ ਗਈਆਂ ਹਨ। ¹³
- ਦੂਜੇ ਹਾਥੀ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਇਸ ਹਾਥੀ

6 ਉਹੀ, II, 15,

7 ਉਹੀ, I, 19,

8 Meghadoota , Purva . Megha 35.

9 Shishupalvadha, V, 32.

10. ਉਹੀ, V, 34,

11 ਉਹੀ, V, 35

12. ਉਹੀ, V, 39,

13 ਉਹੀ, V, 40

ਦੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਇੰਨੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਆਰ ਮਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਲਹੂ ਵਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਤਕੜਾ ਹਾਥੀ ਇੰਜ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ¹⁴

- ਕੁਝ ਸੱਪਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਸੱਪਾਂ ਮੂੰਹੋਂ ਗਰਮ ਤਰਲ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਣੀ ਚਮਕ ਰਹੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਸੰਦਲ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਾਗ (ਹਾਥੀ) ਇਥੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ¹⁵
- ਦਰਖਤ ਨਾਲ ਚਿੱਬੜੇ ਮਕੌੜੇ, ਹਾਥੀ ਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿੰਡਾ ਰਗੜਦਿਆਂ ਮਸਤ ਤਰਲ ਨਾਲ ਚੰਬੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ ਵਾਂਗ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ¹⁶
- ਇਕ ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਨੇ ਖੁੰਡਾ ਤੁੜਾਇਆ, ਮਸਤ ਤਰਲ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸੁੰਡ ਭਿੱਜ ਗਈ, ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਜੰਗਲ ਵੀ ਤੋੜ ਲਏ ਅਤੇ ਇਕਦਮ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ¹⁷
- ਇਕ ਹਾਥੀ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਉਹਦੇ ਮੁਹਰੇ ਪਾਏ ਗਏ ਕਮਾਦ ਨੂੰ ਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨੇੜੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਾਲੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ¹⁸
- ਚਿੱਟੇ ਤੰਬੂਆਂ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਰੱਸਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਹੀ ਡੇਰਾ ਜਿਸਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹਾਥੀ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਸਨ ਇੰਜ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ ਚੰਨ ਘਿਰਿਆ ਹੋਵੇ। ¹⁹

ਕਾਲੀਦਾਸ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ ਵਾਲਾ ਯਸ਼ਕ ਯਕਸ਼ ਵੀ ਮੌਨਸੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਬੱਦਲ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਬੱਦਲ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ

- ਇਕ ਨਰਮ ਹਵਾ ਉਥੇ (ਦੇਵਗਿਰੀ ਪਰਬਤ 'ਤੇ) ਤੇਰਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰੇਗੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੋਵੇਗੀ, ਚਿੰਘਾੜਦੇ ਹਾਥੀ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਖਿੱਚਣਗੇ। ਯਕਸ਼ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਰੇਵਾ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ— ਐ ਬੱਦਲ ਤੂੰ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ ਕਾਲਾ ਹੈਂ ਪਰ ਜੰਗਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਸੁੰਘਦੇ ਹਾਥੀ ਤੇਰਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਗੇ। ²⁰

14. ਉਹੀ, V, 41,

15. ਉਹੀ, V, 45,

16. ਉਹੀ, V, 46,

17. Shishupalavadha, V, 48

18. ਉਹੀ, V, 50,

18. ਉਹੀ, V, 69.

20 Meghadoota Purva-Megha, 64,

ਅਲਕਾਪੁਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਯਕਸ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ

- ਕੈਲਾਸ ਪਰਬਤ ਤਾਜ਼ਾ ਕੱਟੇ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਵਰਗਾ ਚਿੱਟਾ ਹੈ।²¹
- ਐ ਬੱਦਲ ਭਾਵੇਂ ਤੂੰ ਕਾਲਾ ਹੈਂ ਪਰ ਕੈਲਾਸ ਪਰਬਤ ਚਿੱਟਾ ਹੈ।²²
- ਤੂੰ ਵੇਖੇਗਾ ਕਿ ਅਲਕਾਪੁਰੀ ਦੇ ਹਾਥੀ ਪਰਬਤਾਂ ਜਿੱਡੇ ਹਨ, ਉਹ ਤੇਰੇ ਪਾਣੀ ਸੁੱਟਣ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਸਤ ਤਰਲ ਕੱਢਦੇ ਹਨ।²³

ਸਰਦੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦੀ ਆਮਦ ਬਾਰੇ ਵਾਲਮੀਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ

- ਹਥਣੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਲੁਭਾਣੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਫੁੱਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਮਸਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਸਤ ਚਾਲ ਚਲਦੇ ਹਾਥੀ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ।²⁴
- ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਆਈ ਹਥਣੀ, ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਸਮੇਤ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਪਿਛੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਚਾਲ ਚਲਦੀ ਤੁਰੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ।²⁵

‘ਰਾਵਣ’ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਵਾਲਮੀਕ ਇੰਜ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਹਥਣੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਘਿਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਵੈਣ ਪਾਏ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨ ਜਿਹੇ ਜਿਹੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ ਹਥਣੀਆਂ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਲੰਕਾ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਵਣ ਨੇ ਉਸਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰ ਰਹੀ ਰਾਖਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸਿਧਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸੀਤਾ ‘ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰੇ। ਕੈਦ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਥਣੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਝੁੰਡ ਵਿਚੋਂ ਫੜ ਕੇ, ਕਿੱਲੇ ਨਾਲ ਬੰਧਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿਥੇ ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ ਲੰਮੇ ਅਤੇ ਔਖੇ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਕਈ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਵਾਲਮੀਕ ਨੇ ਉਦਾਸ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਝੁੰਡ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤੀ ਹਥਣੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਮਸਤ ਚਾਲ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਦੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਪੱਟਾਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸੁੰਡ ਵਰਗੇ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰਾਵਣ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਨਸ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਏਨੀਆਂ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਵਾਲੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ, ਹਾਰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਖਿਲਰ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਇੰਜ ਲੱਗਦੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਡਿੱਗੀ ਹੋਈ ਅੰਗੂਰਾ ਦੀ ਵੇਲ ਨੂੰ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਨੇ ਲਤੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

21 ਉਹੀ, 22,

22 ਉਹੀ, 63,

23. Meghadoota : Uttara Megha, 13.

24. Ramayana : Kishkindha Kanda, xxx, 35.

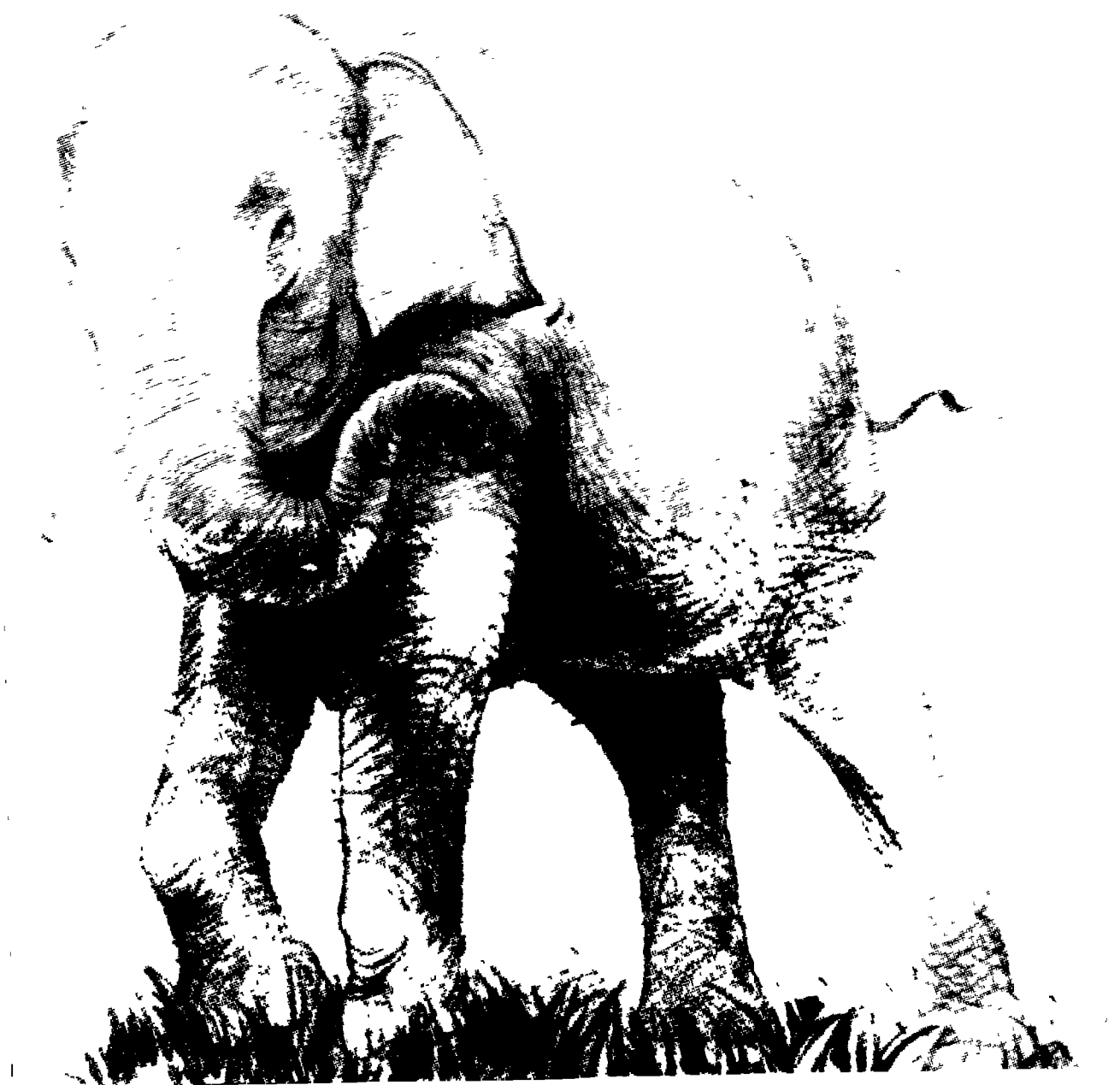
25 ਉਹੀ, xxx, 34.

ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੌਰਾਨ ਖਤਰੇ

ਮਸਤ ਅਵਸਥਾ

ਕਦੇ ਕਦੇ ਜਵਾਨ ਹਾਥੀ ਮਸਤ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਮਾਹਰ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਰਾਈ ਵਿਚਲੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਦੋ ਬਰੀਕ ਛੇਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਰਲ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਮਾਦਾ ਜਾਂ ਮਸਤ ਤਰਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਛੇਕ ਟੇਢੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਇਕ ਇਕ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਬੰਦ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ

ਵੇਖੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਫੁਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਮੇਰੀਆ ਵਾਗ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਦਾ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਮੇਰੀਆਂ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਹਥਣੀਆਂ ਦੇਹਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮਾਦਾ ਕੇਵਲ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੇਰੀਆ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਕਾਬੂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਥਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਮਾਦਾ ਵਗਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਦੇ ਵੀ ਪਾਲਤੂ ਹਥਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ ਗਈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਲ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਮਾਦਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੈਲ (ਗੰਦ) ਦੀ ਬਦਬੂ ਭੈੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਮਾਦੇ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਥਣੀਆਂ ਬਾਹਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਅੱਖੜ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਪਰ ਹਾਥੀ ਸੰਤੁਲਨ ਗਵਾ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਖਤਰਨਾਕ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਚਿੜੀਆਘਰਾ ਅਤੇ ਸਰਕਸਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਹਥਣੀਆਂ ਵੀ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਮਾਦਾ ਬੜਾ ਗਾੜ੍ਹਾ, ਥਿੰਦਾ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਜੋ ਭੂਰੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀ ਗੰਧ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੇ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਹੀ ਸਮਝੋ ਜਦ ਕਿ ਜਵਾਨ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਮਾਦੇ ਦਾ ਰੰਗ ਭੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੱਧ ਜਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਹ 15 ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਏਨਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ 25 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਇਹ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪੈਂਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਤਾਲੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚਾਲੇ ਇਹ ਏਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਹਾ ਪਾਸਿਆ ਤੇ ਭਿੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸਦੇ ਤੁਪਕੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵੀ ਡਿੱਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਪੂਰੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਜਾਨਵਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਵਗਣਾ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਧੀਆ ਨਸਲ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਵਾਲਮੀਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਹਾੜਾ ਜਿੱਡੇ, ਤਕੜੇ ਅਤੇ ਮਸਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਮਾਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਦੇ ਬਿਨਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹਿਸ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਮਾਦੇ ਦੀ ਗੰਧ ਬੜੀ ਤਿੱਖੀ ਅਤੇ ਚੁੱਭਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਜਰਬੇ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਇਸ ਗੰਧ ਤੇ ਇਹ ਹਿਸਾਬ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਕਿ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਕੋਈ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਫਿਰਦਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗੰਧ ਝੱਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਰਗੰਧ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਕਿਰਤਾਰਜੁਨੀਯਾ

(Kiratarjuniya) ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਪਤਪਰਨਾ ਜਾਂ ਸੋਏ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜੀਵ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਾਦਾ ਤਰਲ ਹੈ ਜੋ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਗਿਲਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਮਸਤਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗਿਲਟੀਆਂ ਫੁੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਲ ਅਤੇ ਇਹ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਗਰਮ ਅਤੇ ਸੁੱਜ ਗਈਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਤਰਲ ਕੋਈ 40 ਦਿਨ ਤੱਕ ਵਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹਾ, ਫਿਰ ਵਧਦਾ ਵਧਦਾ ਅਧੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਘਟਦਾ ਘਟਦਾ ਅੰਤ ਤੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਹੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦਾ ਰੰਗ ਗਾੜ੍ਹਾ ਪੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਗੰਧ ਤਿੱਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮਾਦੇ ਦੀ ਗੰਧ ਨਾਲ ਹੀ ਰਲਦੀ ਮਿਲਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਸਰੀਰਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਵਤੀਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਗੰਭੀਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਾਦੇ ਦੇ ਵਗਣ ਤੋਂ ਚਾਲੀ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਚਾਲੀ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਤੱਕ ਜਾਨਵਰ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਅਸਾਧਾਰਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਮਸਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ 120 ਦਿਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਾਹਰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਦੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮਾਦੇ ਦੇ ਵਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਾਲੀਦਾਸ ਨੇ ਅੰਤਰ ਮਦ ਅਵਸਥਾ ਜਾਂ ਅਰਧ-ਮਸਤ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਦਲੀਪ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਸਭ ਸ਼ਾਹੀ ਬਸਤਰ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਲ ਪਰ ਉਸਦਾ ਸਡੌਲ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਸਾਹੀ ਸਾਨ ਵਾਲਾ ਮੱਥਾ ਇੰਜ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਦਾ ਵਗਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹਾਥੀ ਅਰਧ-ਮਸਤੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੋਵੇ।

ਮਾਹਰ, ਇਸ ਤਰਲ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਮਸਤ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਨਵਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਬਾਗੀ ਹੁੰਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਚਿੜਚਿੜਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲੋਂ ਉਸਦਾ ਵਤੀਰਾ ਅਤੇ ਹਰਕਤਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਆਗਿਆਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿਧਾਏ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਵੀ ਮਹਾਵਤ ਦਾ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਮਸਤਿਆ ਹਾਥੀ ਖਤਰਨਾਕ ਅਤੇ ਹੱਲਾਗੁੱਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਛੇੜ ਛਾੜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਇੰਜ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮਸਤਿਆ ਹਾਥੀ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਪਾਗਲਾ ਵਾਗ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਾਨ ਮਾਲ ਲਈ ਖਤਰਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਇਕੋ ਹੀ ਰਾਹ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਤਬਾਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਰ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਾਗਲ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਹੈ। ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਪਾਗਲਪਣ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਘਰੇਲੂ ਹਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪਾਗਲਪਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਭੰਨ ਤੋੜ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਮਾੜੇ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਮਸਤ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਤੀਖਣਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹਾਥੀ ਹੋਰ ਚਿੜਚਿੜਾ ਅਤੇ ਲੜਾਕਾ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਨਾਲ ਹੀ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਵਾਲਿਆ ਤੋਂ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਹ ਚਿੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਭ-ਸੂਤ ਕੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਓਪਰੇ ਮਹਾਵਤ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਅਕਸਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਵਤ ਬਾਹਰੇ ਹੀ ਮੰਗਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਜਾਨਵਰ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੁਚਕਾਰ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸੰਗਲ ਪਾਉਣ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲੀ ਲੱਤ ਨੂੰ ਕੋਈ 9 ਮੀਟਰ ਲੰਮੇ ਦੇ ਸੰਗਲ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਬੱਧੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਤਜਰਬਾਕਾਰ ਮਹਾਵਤ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸੇ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਮਹਾਵਤ ਆਟੇ ਦੇ ਪੇੜੇ ਵਿਚ ਅਫੀਮ ਦੀ ਗੋਲੀ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਬਰੇਮਾਈਡ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਮਾਖੂ ਵੀ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। 450 ਗ੍ਰਾਮ ਨਸਵਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਦਿਨ ਦੇਣ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਾਲਟੀਮੂਰ ਦੇ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਇਹ ਨਸਵਾਰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਸਤੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਮਸਤੀ ਘਟਦੀ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਵੀ ਦੂਰੇ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਭਾਵੇਂ ਮਸਤੀ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਹ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭੈਂਦੇ ਫਿਰਦੇ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਝੁੰਡਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਝੁੰਡਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਅਸਾਧਾਰਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹਾਥੀ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਇਸ ਮਸਤੀ ਬਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਹਾਵਤ ਬੜੀਆ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਮਾਦਾ ਖੋਪਰੀ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਮਸਤੀ ਦਾ ਕਾਮ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪਹਿਲੇ 40 ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹਾਥੀ ਭੋਗ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਤੁਲਨ ਨਹੀਂ ਗਵਾਉਂਦਾ। ਉਂਜ ਇਸਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਪਤਾ, ਹਾਥੀ ਦੇ ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ, ਜਾਂ ਕਾਮ ਨਾਲ ਮਸਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਐਨ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪਿਛੇ ਜਹੇ ਉਦੈਗਿਰੀ ਨਾ ਦਾ ਇਕ ਹਾਥੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਵਿਗੜ ਗਿਆ। ਇਹ ਹਾਥੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵਾਲੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਉਤਸਵਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਆਸਾਮ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸਨੂੰ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਬਰ ਵਾਲੀਆਂ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸਿਧਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਕਬਰ ਤਾਂ ਕਾਜ਼ੀਰੰਗਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਾਥੀ ਹੈ। ਸੰਨ 1954 ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਮਿਲਖ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਜਲੂਸ ਸਮੇਂ 1956 ਵਿਚ ਇਹ ਅਚਾਨਕ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਹਨੂੰ ਨਮੂਨੀਆਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਸਨੇ ਇਕ ਨੌਕਰ ਤੇ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸੰਗਲ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲਿਤਾੜ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਦੇ ਝੱਟ ਪਿਛੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦਾ ਗੁੱਸਾ ਮੱਠਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਮਸਤੀ ਵਾਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਸੰਗਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਕ ਫੌਜੀ ਗੱਡੀ ਪਿਛੇ ਭੱਜ ਪਿਆ ਅਤੇ ਇਸਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਇਕ ਬੰਦੇ ਪਿਛੇ ਪੈ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਘਰ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ ਮਸਾਂ ਹੀ ਬਚਿਆ। ਬੜੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਮਹਾਵਤ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਉਹਦੇ ਦੁਆਲੇ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਵੇ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਅਸਫ਼ਲ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਥੱਲੇ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੋਲੀ ਹੀ ਮਾਰਨੀ ਪਈ।

ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਸਾਮ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਉਦੈਗਿਰੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੇ ਮੌਸਮੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾ ਢਾਲ ਸਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੀ ਸਖ਼ਤ ਸਰਦੀ, ਲੁੰਹਦੀ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਲੰਮੀ ਔੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖੀ। ਸੰਨ 1956 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਡੇਰਹਾਦੂਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਫਿਰ ਡੇਰਹਾਦੂਨ ਭੇਜਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਅਪਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਸੰਬਰ 25, 1963 ਨੂੰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਖਬਰ ਸੀ ਕਿ ਆਰਾ ਨੇੜੇ ਜਗਦੀਸਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਗੜੇ ਹਾਥੀ ਨੇ ਸੜਕ ਕੰਢੇ ਖੜ੍ਹੀ ਇਕ ਕਾਰ ਨੂੰ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਫੜ ਕੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਇੰਜ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਖਿਡਾਉਣਾ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਕਾਰ ਇਕ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਜੀ। ਸ਼ੁਕਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰ ਵਿਚ ਡਰਾਈਵਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਲਾਭੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰ ਹੀ ਲਿਆ।

ਹਾਥੀ ਦੀ ਮਣੀ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਹਾਥੀ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਣੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦੁਰਲੱਭ ਹੀਰੋ ਨੂੰ ਰਾਜਮੁਕਟ ਜਾਂ ਹਾਥੀ ਦੀ ਮਣੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਪੁਰਾਣ (ਸੱਤਵੀਂ ਤੇ ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ) ਅਨੁਸਾਰ, ਸੇਰ ਹਾਥੀ ਦਾ ਸਿਰ ਪਾੜ ਕੇ ਇਹ ਮਣੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਜਦੋਂ ਰਾਏਵਾਟਿਕਾ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਆਏ ਰਾਜਿਆ ਨੇ ਸੇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਉਹ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਣੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਸੇਰਾਂ ਨੇ ਮਾਸ ਖਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮਣੀਆਂ ਉਥੇ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮਾਘ ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਤ ਆਦਿ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹ ਹਾਥੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਤਰੇਤਾਜ਼ਾ ਹੋਣ ਲਈ ਵੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਪਿੱਠਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਹੋਇਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਅਰਧਾਨੀਸ਼ਵਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਾਥੀ-ਮਣੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਖੋਪੜੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਦਾ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨ ਇਸ ਮਣੀ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਕਲਪਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਈ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਮਾਦਾ ਏਨਾ ਸੰਘਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੀ ਜੰਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਹ ਕੇ ਪੀਹ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚਿੱਟਾਗਾਂਗ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ 1928 ਵਿਚ ਇਕ ਰੱਖ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਫੜੇ ਹੋਏ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਦੇ ਇਕ ਦੰਦ ਵਿਚ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੋਲੀ ਸੀ ਜੋ ਅੰਡਾਕਾਰ ਤੇ ਚੀਚੀ ਦੇ ਨਹੁੰ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖੁਰਦਰੀ ਸੀ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਹੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਮਹਾਵਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਾਜ਼ਰ ਬੰਦੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਮਣੀ ਹੈ।

ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ

ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਨਾਲ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਜਾ ਟਕਰਾਈ ਅਤੇ ਪਟੜੀਓਂ ਲਹਿ ਗਈ। ਦਸੰਬਰ 1963 ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਥੀ ਸੇਨੇਪੁਰ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਥਾਂ ਕਾਸੀਆ ਵੱਲ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਮਾਦ ਦੇ ਇਕ ਖੇਤ ਲਾਗਿਓਂ ਲੰਘਣ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਜਾਨਵਰ ਜਾਂ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਡਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਖਬਰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਖੂਹ ਦੁਆਲੇ ਆਣ ਢੁੱਕਾ। ਕੋਈ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦੇ ਨੇ ਰੱਸੇ ਪਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਖੂਹ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ।

ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦਲਦਲੀ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਥੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਓਨਾ ਹੀ ਹੇਠਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਰੀਰ ਵੀ ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ, ਭੁੱਖੇ ਪਿਆਸੇ ਕਈ ਵਿਚਾਰੇ, ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਬੜੀ ਔਖੀ ਮੌਤ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਇਹੋ ਜਹੀ ਔਕੜ ਹੈ ਜੋ ਝੁੰਡ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਹਾਥੀ ਅਜਿਹੀ ਥਾਂ ਫਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਣ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਟੋਏ ਵਿਚ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਿਕਾਲਾ ਦੇ ਕਾਰਬੈਟ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਸੈਰ ਲਈ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਜੋੜਾ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਨੀਮੂਨ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਬੰਬਈ (ਜਿਸ ਦਾ ਨਵਾਂ ਨਾਂ ਮੁੰਬਈ ਹੈ) ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੈਣੀਤਾਲ ਜਾਣਾ ਸੀ ਪਰ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਇਥੇ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਵੀ ਲਾਉਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਪਾਰਕ ਦੀ ਇਕ ਹਥਣੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਹਾਵਤ ਦੇ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀ ਵੀ ਸੀ। ਦਿਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੋੜੀ ਨੂੰ ਰਾਮਗੰਗਾ ਦੇ ਪਾਰ ਵਾਲੇ ਟਾਹਲੀਆਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਜੰਗਲੀ ਹਿਰਨ ਵਿਖਾਏ ਜਾਣ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਪੱਤਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਹਾਥੀ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਤੁਰ ਕੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਬਸ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਬਹੁਤੇ ਪੱਥਰ ਨਾ ਹੋਣ।

ਇੰਜ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਥੀ, ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਸਮੇਤ ਇਕ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀ ਵਿਚਕਾਰ ਬਰੇਤੇ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਪਰ ਉਹ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਨਵੀਂ ਜੋੜੀ ਤਾਂ ਸਹਿਮੀ ਪਈ ਸੀ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਚਾਓ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਇਆ। ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਚੁੱਕ ਉਸਨੇ ਜੋੜੀ ਨੂੰ ਕੰਢੇ ਲਿਆ ਲਾਹਿਆ। ਭਾਰ ਲੱਥਣ ਨਾਲ ਇਹ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਹਥਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਵੇਗੀ। ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਸੋਟੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਬੜੇ ਹੀ

ਇਸਾਰੇ ਕੀਤੇ। ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਹ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਹੋਰ ਧੱਸਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਡਰ ਗਈ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਚਿੰਘਾੜਨ ਲੱਗੀ। ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਬੈਠੀ ਨਵੀਂ ਜੋੜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਵੇਖ ਕੇ ਤਰੇਲੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਅਜੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦੂਰੋਂ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਉੱਚੀ ਚਿੰਘਾੜ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਫਸੀ ਹੋਈ ਹੱਥਣੀ ਦੀਆਂ ਦਰਦੀਲੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਨਿਕਲ ਕੇ ਰੋਤ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਤੁਰਦੇ ਇਧਰ ਆਉਂਦੇ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਨੌਜਵਾਨ ਜੋੜਾ ਤਾਂ ਡਰ ਨਾਲ ਸੁੰਨ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਜੇ ਵੀ ਹੋਸ਼ ਹਵਾਸ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਵਾਈ ਫਾਇਰ ਕਰਕੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਪਾਰਕ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਬੜੀ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਹੱਥਣੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ।

ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਲਈ ਹੋਰ ਖਤਰਾ ਚੀਤਿਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਮਾਰਨਾ ਚੀਤੇ ਲਈ ਕੋਈ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸਦਾ ਮਾਸ ਬੜੇ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਖਾਦਾ ਹੈ। ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਬੜੇ ਕਿੱਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥਣੀਆਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਤੇ ਡਰਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੜਦਿਆਂ ਲੜਦਿਆਂ ਜੇ ਚੀਤਾ ਹਾਥੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਉਸਨੂੰ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਲਤਾੜ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਚੀਤਾ ਅਗਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਹਮਲਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਅਗਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਝੁਕਾ ਕੇ ਨੀਵਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸਦੇ ਵਾਰ ਨੂੰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਜਾਂ ਦੰਦਾਂ 'ਤੇ ਝੱਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਲੱਚਕ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਮੇਂ ਚੀਤਾ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਦਾ। ਕਾਜ਼ੀਰੰਗਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਜ਼ਖਮੀ ਚੀਤੇ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਛੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਉਹ ਹਾਥੀ ਵੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢਾ ਸੀ।

ਗੈਡਾ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਆਢਾ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਕਾਜ਼ੀਰੰਗਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲੋਕ ਗੈਡਿਆਂ ਨੂੰ ਚਰਦਿਆਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਏ। ਉਹ ਅਕਬਰ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਬੁੱਢੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਅਚਾਨਕ ਗੈਡਿਆਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਬਰ ਬਹੁਤ ਸੂਰਮਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਅਗਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ ਲਿਫ ਕੇ ਸੁੰਡ ਨੂੰ ਮਰੋੜਦਾ, ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲਦਾ ਉਹ ਦੰਦਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ, ਪੀੜ ਨਾਲ ਕਰਾਹੁੰਦੇ ਗੈਡੇ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਏ। ਸਾਰੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਹਾਵਤ ਡਿੱਗ ਨਾ ਪੈਣ।

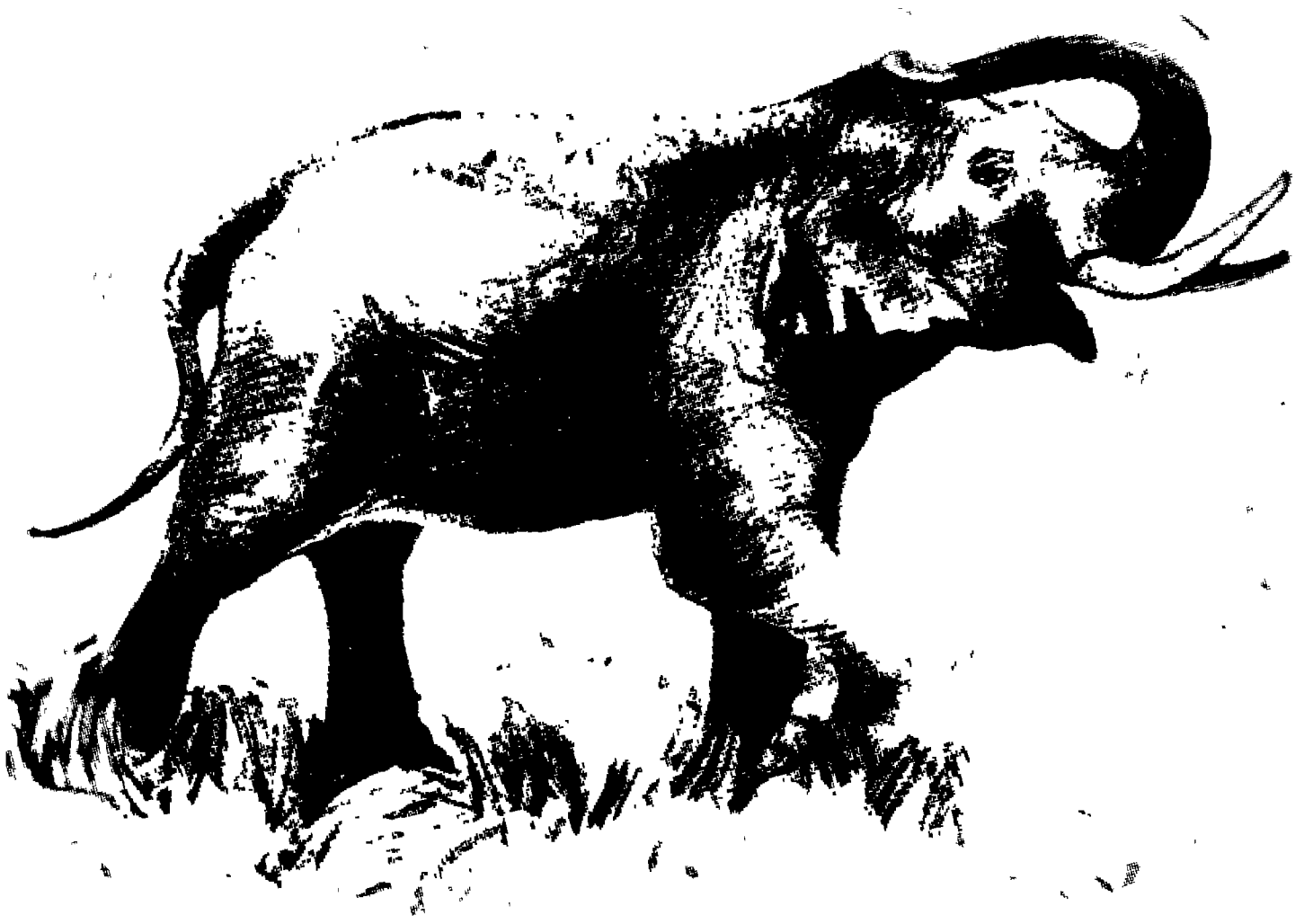
ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ

ਵਾਲਮੀਕ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋਰਨਾ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਜਾ ਵਿੱਸ-ਭਰੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰਾਮ ਨੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਨਾ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਇੰਜ ਲਗੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਵਿੱਸ-ਭਰੇ ਤੀਰ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਹਾਥੀ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਸਰਵਣ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ ਨੇ ਜੇ ਵਿਹੁ-ਭਰਿਆ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਉਹ ਜ਼ਹਿਰੀ ਖੜਪੇ ਦੇ ਡੰਗ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਸੀ। ਸਰਵਣ ਨੇ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਲਈ ਜਦੋਂ ਗਾਗਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੋਬੀ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਭਰਨ ਲਈ ਗੜਗੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਸਰਥ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਂਜ ਹੁਣ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਹਥਣੀ ਨੂੰ 500 ਸਿੰਗਲ ਬੋਰ ਬੰਦੂਕ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਗੋਲੀ ਕੰਨ ਦੀ ਮੋਰੀ ਤੇ ਕੋਈ 23 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹੇਠਾਂ ਲੱਗੀ, ਹਥਣੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜਾ ਖੁੰਭੀ ਅਤੇ ਇਕ ਮੀਟਰ ਡੂੰਘੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਜੇ ਗੋਲੀ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸੱਤ ਟਨ ਦੇਹ ਵਾਲੀ ਹਥਣੀ ਦਾ ਕਹਿਰ ਵਾਲੀ ਗਤੀ ਦਾ ਇਹ ਧਾਵਾ ਵੇਖਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਜੇ ਗੋਲੀ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਵੱਜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਥਾ 'ਤੇ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕੰਮ ਲੈਣਾ

' ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਈ ਕਿੱਸੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰ, ਚੇਚਕ ਅਤੇ ਮੂੰਹ-ਖੁਰ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤਾਂ ਆਮ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਲਕੇ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਵੱਢਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਲਕਾਅ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਹਾਥੀਆਂ ਲਈ ਢੁੱਕਵੀਂ ਨਹੀਂ। ਫਰਵਰੀ 1962 ਵਿਚ ਸਾਧਾ ਦਾ ਇਕ ਟੇਲਾ ਹਾਥੀ ਸਮੇਤ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਹਰ ਆਣ ਉਤਰਿਆ। ਉਹ ਹਾਥੀ ਲਈ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਥਾਂ ਲੱਭ ਸਕੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ 'ਤੇ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਪੜਾ ਪਾ ਸਕੇ। ਹਾਥੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਠੰਢ ਨਾਲ ਦਮ ਤੋੜ ਗਿਆ।

੨. ਜੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਠੰਢ ਲੱਗ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਮੂਨੀਆ ਜਾਂ ਡਬਲ ਨਮੂਨੀਆ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਘੋਰੇ ਵਾਲੇ, ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਹਾਉਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਨਮੂਨੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਂਜ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਉਲਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਥੇ, ਨਵੇਂ ਫੜੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

੩. ਜਦੋਂ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਮਨੁੱਖੀ ਬਸਤੀਆਂ ਤੋਂ ਧਾਵਾ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਲੱਭੇ ਉਹ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ—ਆਟਾ, ਗੁੜ ਤੇ ਤਮਾਖੂ ਵੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਵੱਧ ਖਾਣ ਨਾਲ ਜਾਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਾਣ ਨਾਲ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਿਹਦੇ ਵਿਚ ਖਰਾਬੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਏਨੇ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਹੀ ਲੰਮੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿੱਲਣ-ਜੁਲਣ ਤੋਂ ਵੀ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਿਜਨੌਰ ਦੇ ਖਾਰਾ ਜੰਗਲ ਵਿਚ, ਇਕ ਵਾਰ ਇਕੱਲੇ ਹਾਥੀ ਨੇ ਲੱਕੜਹਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਝੁੰਗੀਆਂ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ 1966 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ 200 ਕਿਲੋ ਤਮਾਖੂ ਅਤੇ 40 ਕਿਲੋ ਗੁੜ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਾਥੀ ਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ ਜੀਅ ਭਰ ਕੇ ਖਾਧੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਉਥੇ ਪਏ ਚਾਰ ਘੜੇ ਪਾਣੀ ਵੀ ਪੀ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਤਮਾਖੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਵਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਥੀ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾਉਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਦਸਤ ਲੱਗ ਗਏ। ਉਹ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਥੇ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਤਮਾਖੂ ਲਗਾਤਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਲਿੱਦ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੜ ਠੀਕ ਹੋ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ।

੪. ਹਾਥੀ ਦੀ ਪਾਚਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤੇ ਅਕਸਰ ਹੀ ਬਾਹਰੀ ਜੀਵ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਪਾਸ ਕੁਝ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮੇ ਹਨ ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਧਾਤਾਂ ਦੇ ਯੋਗਕਾਂ ਵਜੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੂਣੀਆਂ ਸਿਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੫. ਇਕ ਬਿਮਾਰੀ ਹੋਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਖੁਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੁੱਕਦਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਖੁਰਕ ਖਾਧਾ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਦੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰੇ।

੬. ਮਈ 1967 ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਰਾਈ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਹਥਣੀ ਵੇਖੀ ਜਿਸ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਖੱਬੀ ਲੱਤ 'ਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਉਭਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਲੰਗੜਾ ਕੇ ਤੁਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਖਤਰੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਬਾਕੀ ਜਾਨਵਰ ਅੱਗੇ ਦੌੜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਭਾਰ

ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੱਡੀ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਤੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਫੋੜੇ ਜਾਂ ਰਸੋਲੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗਠੀਆਂ ਰੋਗ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਲੰਗ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੱਢੇ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਜਾਂ ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵੇਲੇ ਪਾਏ ਰੱਸਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਚੀਰੇ ਤਾਂ ਇੰਨੇ ਡੂੰਘੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਵਾਂ ਬੰਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੰਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੱਸਿਆਂ ਨਾਲ ਆਏ ਜ਼ਖਮ ਆਮ ਕਰਕੇ ਡੂੰਘੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧਿਆਨ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਸੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸੂਖਮ ਅੰਗਾਂ ਅਤੇ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੱਟਣ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਰੱਸੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਘੇਰੇ ਸਮੇਂ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਉਸਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਓਨੇ ਹੀ ਵੱਧ ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ ਚੌੜੇ ਜ਼ਖਮ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਕਾਬੂ ਹੇਠ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਸਬਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਧੌਣ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਰੱਸਿਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਆਮ ਜਹੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਫੜਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾ ਭਾਗਾਂ 'ਤੇ ਰੱਸੇ ਲਾਹ ਲਏ ਜਾਣ।

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇੰਜ ਉਸਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਤੇ ਜ਼ਖਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਜੋ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਦੰਦ ਆਦਿ ਵੀ ਟੁੱਟ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਜਬਾੜੇ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸੁੰਡ ਉਤੇ ਦੁੱਖਦਾਈ ਜ਼ਖਮ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਰੱਸੇ ਦੀ ਰਗੜ ਵੀ ਧੌਣ ਉਤੇ ਚੀਰੇ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਲੱਤਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਏਨੀ ਭੈੜੀ ਬਦਬੂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਖਲੋਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੰਗੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਉਤੇ ਮੱਖੀਆਂ ਭਿਣਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਨੇ ਅਤੇ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਹਾਲਤ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਲੰਮਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੌਂ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੈਂਗਰੀਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਇਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਜਦੋਂ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਭਿੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗੇ ਜ਼ਖਮ ਕਈ ਵਾਰ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਜ਼ਖਮ ਤਾਂ ਏਨੇ ਡੂੰਘੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੂਰੀ ਬਾਹ ਹੀ ਅੰਦਰ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਜਿਹੇ ਜ਼ਖਮ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵੀ ਹਾਥੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਹੌਲੇ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਵਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

੧੭ ਗੰਭੀਰ ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਵੀ ਲੰਮੇ ਪੈਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ ਗਏ। ਉਹ ਅੰਤ ਤੱਕ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰਨ ਤੁਰਨ ਲਈ ਤਾਕਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਅਨੋਖੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਆਜਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ।

੧੮ ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਜਾਨ-ਲੇਵਾ ਜ਼ਖਮ ਹੋ ਜਾਣ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿਧਾਉਂਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੰਭ ਗਿਆ ਲੱਗੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਲਾਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਸ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

੧੯ ਕਿਸੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਮਨਹੂਸ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਡੇ ਵੱਡੇ ਧੜ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣਾ ਕਿਹੜਾ ਸੌਖਾ ਹੈ।

੨੦ ਹਾਥੀ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨਾ ਵੀ ਬੜਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਡਾਂਗ ਨਾਲ ਇਕ ਬੁਰਸ਼ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ, ਦਵਾਈ ਵਿਚ ਡਿਉ ਕੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਹਾਥੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਬੰਦਾ ਗੰਨੇ ਖਾਣ ਲਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜ਼ਖਮ ਨੂੰ ਛੇੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਦਰਦ ਭਰੀਆ ਚੀਕਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਜ਼ਖਮ ਸੁੱਭ ਤੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਦਵਾਈ ਲਾਉਣਾ ਹੋਰ ਵੀ ਔਖਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਰ ਹਾਥੀ ਡਾਂਗ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਮਰੇੜ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੁੱਭ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਦੇਰ ਨਾਲ ਠੀਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲਿਖਤ ਸਮੱਗਰੀ

੨੧ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਗਜਾਯੁਰਵੇਦਾ ਜਾਂ ਹਾਸਤਾਯੁਰਵੇਦਾ ਨਾਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਥਵਾ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਹਾਥੀ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਪਹਿਲਾ ਉਥੇ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਹਾਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਜਿਸਨੇ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਮਿਲਗੋਭਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵੱਡਾਕਾਰੀ ਪੁਸਤਕ ਦਿੱਤੀ ਇਕ ਸੰਤ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾ ਸੀ ਪਾਲਕਪਈਆ, ਜਿਹੜਾ ਦਸਵੀਂ, ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੈ।

੨੨ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਲਕਪਈਆਂ ਹਥਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਢਿਡੇ ਜੰਮਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਲਿਆ। ਉਹ ਉਹੀ ਕੁਝ ਖਾਂਦਾ ਜੋ ਹਾਥੀ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ ਉਹ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੇ ਉਹ ਲੋਹਟੀਆ ਨਦੀ ਕੰਢੇ ਵੱਸ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸਨੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਹਾਸਤਾਯੁਰਵੇਦਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ। ਲੋਹਟੀਆ

ਨਦੀ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਦੀ ਵਾਦੀ ਦੇ ਉਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅਸਲੀ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

੧੯ ਤੰਜੋਰ ਜਾਂ ਤੰਜਾਵਰ ਦੇ ਚੋਲਾ ਰਾਜੇ ਵੀ ਹਾਥੀਆ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆ ਦੇ ਅਧਿਅਨ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਲਿਖੀ। ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਮਾਰੀਆ ਵਲ ਚੌਥੀ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਯੂਰਵੈਦਿਕ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਚਰਕ ਨੇ ਹਾਥੀਆ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬਿਮਾਰੀਆ ਦੇ ਅਨੀਮੇ ਰਾਹੀਂ ਇਲਾਜ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

੨੦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਾਬਾਰ ਵਿਚ ਬਿਮਾਰ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਡਾ, ਬੱਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੰਛੀਆ ਦਾ ਮਾਸ ਖੁਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

੨੧ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ, ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਹਾਥੀਆ ਦੇ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਸਿਧਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰੁਚੀ ਵਿਖਾਈ। ਅੱਜ ਵੀ ਹਾਥੀਆ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਾਲੇ ਵਧੀਆ ਮਾਹਰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਬੀਬ ਦਾ ਨਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਹਬੀਬ ਨੇ ਹਾਥੀਆ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆ ਬਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਤਜਰਬਾ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸੌਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਚੌਪਈਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਆ ਮਿਲਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਉਂਜ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਥੀਆਂ ਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹਾਥੀਆ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹਬੀਬੀ ਦੀਆਂ ਚੌਪਈਆਂ ਵਿਚ ਦੱਸੀਆਂ ਜੜੀ ਬੂਟੀਆਂ ਅਤੇ ਧਾਤਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

੨੨ ਕੁਝ ਹਾਥੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਇਹ ਬੜੀ ਸਰਲ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਚਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਹਨ। ਕਈ ਚਿਰਾ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆ 'ਤੇ ਕਦੀ ਤਾਜ਼ਾ ਅਧਿਅਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੜੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਿਖਾਏ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਮਹਾਵਤਾਂ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਵਾਸ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਚੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੀ ਵਿਦਵਤਾ ਕਿਧਰੇ ਗੁੰਮ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ।

੨੩ ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਮੈਂ ਵੇਖੀ ਉਸ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਵੇਰਵਾ ਦਰਜ ਹੈ .

੨੪ "ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਅੱਜ ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਪੰਚਮੀ, ਕਤਕ ਸੁਦੀ, ਸੰਮਤ 1720 ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਈ ਹੈ।"

ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਜਦੋਂ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰੀ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਆਪੇ ਹੀ ਦੰਦ ਤੋੜਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਰ ਸੀ ਮੋਰਿਸ ਨੇ ਇਕ ਦਰਖਤ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 45.7 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਮਾ ਦੰਦ ਦਾ ਟੋਟਾ ਲੱਭਿਆ। ਮੋਰਿਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਦੰਦ ਵਿਚ ਖੋੜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਨੇ ਪੀੜ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਸ ਦੰਦ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲਾ ਉਸਨੇ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਦੰਦ ਫਸਾ ਕੇ ਤੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਦੰਦ ਨਾ ਟੁੱਟਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦਰਖਤ ਦੀਆਂ ਦੋ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵਿਚ ਫਸਾ ਕੇ, ਟੇਢਾ ਹੋ ਕੇ ਇਸ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਤੇ ਇਹ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੰਦ ਭੇੜਾ ਵਿਚ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ

ਹਾਥੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਵਾਲਾ ਜਾਨਵਰ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਲੋਕ ਇਸਨੂੰ 150 ਤੋਂ 200 ਸਾਲ ਤੱਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਮੁਗਲ ਇਸਦੀ ਉਮਰ 120 ਵਰ੍ਹੇ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਸੈਂਡਰਸਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ 150 ਸਾਲ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਲਾਵਰਸ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਜਿੰਨੀ ਹੀ ਭਾਵ 75 ਸਾਲ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕੁਝ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਧਿਐਨ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਕੱਢਿਆ ਸੀ। ਵਾਲਮੀਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ 60 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਮਰ ਦੇ ਹਾਥੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਸੱਠਵਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ, ਉਪਰ ਨੂੰ ਮੁੜੇ ਗੋਲਾਕਾਰ ਦੰਦਾਂ ਵਾਲੇ, ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਟੱਲਾ ਨਾਲ ਸਜੇ ਸਜਾਏ ਹਾਥੀ ਸ਼ਾਹਰਾਹਾਂ ਤੇ ਆਮ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹੁੜਤਾਲਾ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਇਕ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਣ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਲੰਕਾ 'ਤੇ ਡੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ ਤਾਂ ਹਾਥੀ 140 ਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਮੌਤ ਵੇਲੇ ਉਸਦੀ ਉਮਰ 170 ਸਾਲ ਮੰਨੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿੰਸਸ ਐਲੀਸ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹਥਣੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਸ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ 152 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਬੇਟਹੀਆ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਇਮਾਨ ਪਿਆਰੀ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਹਥਣੀ 99 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਮਰੀ ਸੀ। ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਲਈ 80 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਆਮ ਜਹੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਔਸਤ ਵੱਧ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਲੱਗਭਗ ਸੌ ਸਾਲ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ 35-45 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜਲੌ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀ ਭਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਚਲ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਮੰਦੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਕਸਰਤ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

੨੬ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ, ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚਲੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀ ਖੁਰਾਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਨਹਾਉਣ ਅਤੇ ਖੇਡਣ ਲਈ ਉਹੋ ਜਹੇ ਨਦੀਆਂ ਨਾਲੇ ਜਾਂ ਛੱਪੜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਇਕ ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਫਿਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਹਤ, ਸਕਤੀ ਅਤੇ ਗਰੂਰ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਥਣੀਆਂ ਵੀ ਹਲਕੀਆਂ ਅਤੇ ਚੁਸਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਲਤੂਆਂ ਵਾਗ ਉਹ ਹੱਡਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਉਮਰ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ

ਇਕ ਚੰਗਾ ਪਾਲਕ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਜ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸਹੀ ਉਮਰ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਅਜੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਾਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹਾਥੀ 25 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਉਮਰ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਧਣੋਂ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਉਮਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਣਾ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਸਮੇਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਨੁਕਤੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਜਾਣੇ ਹਨ।

- ਕੀ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਵਿਚ ਟੋਏ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੱਧਰੀਆਂ ਹਨ ?
- ਕੰਨ ਦਾ ਉਤਲਾ ਹਿੱਸਾ ਖੜਾ ਹੈ ਕਿ ਡਿੱਗਾ ਪਿਆ ਹੈ ?
- ਮੱਥੇ ਦੀ ਚਮਕ ਕੈਸੀ ਹੈ ?
- ਸੁੰਡ ਦਾ ਮੁੱਢ ਕੈਸਾ ਹੈ ?
- ਸੁੰਡ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਦੀ ਸੁੰਗੜਨ।
- ਪੂਛ ਦੇ ਮੁੱਢ ਦੁਆਲੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੇ ਟੋਏ।
- ਚਾਲ ਅਤੇ ਹਰਕਤ।
- ਲਿੱਦ। ਬੁੱਢੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਲਿੱਦ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਅਣਪਚੇ ਹਿੱਸੇ ਹੋਣਗੇ।
- ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਮਰ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।
- ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਾਧਾਰਣ ਦਿੱਖ।

ਕਿਸੇ ਤਜਰਬਾਕਾਰ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਰਲ ਕੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਜਨਮ-ਮਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਤਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, (ਬੱਚੇ ਦੀ ਉਮਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਦੇਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਪਿਛੇ ਇਹ ਪਾਲਕ ਆਪਣੇ ਅਨੁਮਾਨ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।)

ਅੰਤਿਮ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਸਥਾਨ

ਜੰਗਲੀ ਕਬੀਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਝੁਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਰੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਘੱਟ ਵੱਧ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਮਰਦੇ ਹਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬੜਾ ਰੋਚਕ ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ।

ਸਰ ਐਮਰਸਨ ਟੈਲਾਟ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ' ਵਿਚ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਇੰਜ ਸੋਚਦੇ ਨੇ ਕਿ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਆਦਮਚੋਟੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲੁਕਵਾਂ ਕਬਰਸਤਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਮਰਨ ਲੱਗਿਆ ਹਾਥੀ ਇਕ ਭੀੜੇ ਤੇ ਪਥਰੀਲੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਕੁਰਬ ਲੋਕ ਇਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਕੱਠਾ ਕਬਰਸਤਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਬਰਸਤਾਨ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਵਾਸਤੇ ਓਰਲੀਨਜ਼ ਦੇ ਡਿਊਕ ਨੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਜਾਣ ਲਈ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਬੰਗੋ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਇਕ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਮਰੀਅਲ ਜਿਹੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਤੁਰਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਪੁੱਜਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਕ ਰੋਚਕ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮਰਨ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਵੀ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਰਾਈ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਜਾਲ ਢਾਗ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪਰੇ, ਹਾਥੀ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ 'ਤੇ ਆਣ ਪਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਖਾਲੀ ਪੀਪੇ ਖੜਕਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਨੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ। ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਗੋਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਪੁੜਪੁੜੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਜੀ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਹਾਥੀ ਦੌੜ ਗਏ। ਕੋਈ ਔਧਾ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹਾਥੀ ਝੁੰਡ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਦੇ ਨੌਕਰ ਉਸਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਵੇਖਣ ਜਾਂਦੇ। ਉਹ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਹੀ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਦਾ। ਕੋਈ ਚਹੁੰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਕੋਈ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਬਰਸਾਤਾਂ

ਖਤਮ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਪਿੰਜਰ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਾਥੀ ਸੀ।

ਇਕ ਲੇਖਿਕਾ ਨੇ ਚਿਟਾਗਾਂਗ ਨੇੜੇ ਕਰਨਾਪੁਲੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਰਦਿਆਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਥੇ ਸੀ। ਹਾਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜਿਓਂ ਲੰਘਿਆ। ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਾਵਾਂ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਉਹ ਲੜਖੜਾ ਕੇ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੜੀ ਹੀ ਮੁਸਕਲ ਨਾਲ ਉਹ ਦਰਿਆ ਤੱਕ ਪੁੱਜਾ, ਉਹ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿੱਗਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ।

1952 ਵਿਚ ਹਰਿਦੁਆਰ ਨੇੜੇ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਵਗਦੇ, ਘਾਸੀਰਾਮ ਨਾਲੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਵੀ ਹਾਥੀ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਜਰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਨੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੰਢੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਕ ਵਾਰ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਗੋਵਰਜ਼ ਨੇ ਬਿਨ ਦੰਦੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੇਖੀ ਸੀ। ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਗੋਵਰਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਭੂਮਈ ਪੂਰਬੀ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚਲੇ ਬਹੁਤ ਹਾਥੀ ਛੱਪੜਾਂ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਖਰਤੂਮ ਵਿਚ ਨੀਲ ਤੇ ਪੁਲ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਛੇ ਮੀਟਰ ਡੂੰਘਾਈ ਤੋਂ ਹਿਪੋਪੋਟਾਮੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਲੱਭੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੁਣ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਨੇੜੇ ਮਰਦੇ ਹਨ।

49 ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਹਾਥੀ ਮਰਨ ਕੰਢੇ ਜਾਪਦੇ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨੇੜੇ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਨੇੜੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਟੋਏ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੋਇਆ ਵਿਚ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਬੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਟੋਏ ਵਿਚ ਹੀ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਾ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖਾਂਦਾ ਤਾਂ ਘੱਟ ਹੈ ਪਰ ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਪੀਂਦਾ ਹੈ। ਮਰਨ ਪਿਛੇ ਗਿਰਝਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਨਿਬੇੜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹੱਡੀਆਂ ਟੋਏ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਾਲਤੀ ਦੂਨ ਵਿਚ 8 ਮਾਰਚ 1957 ਨੂੰ ਇਕ ਹਾਥੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਦੋ ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਾਰਦਾ ਸਮੇਤ ਮੈਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵੇਖਣ ਉਸ ਥਾਂ ਪੁੱਜਾ। ਗਾਰਦਾ ਨੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ ਇਥੇ ਵੇਖੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਮਾਸ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਜੰਗਲੀ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਹੱਡੀਆਂ ਵੀ ਲੈ ਗਏ ਸਨ।

ਚੀਤੇ, ਬਾਘ, ਗਿੱਦੜ, ਗਿਰਝਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਆਦਿ ਦਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜੰਗਲੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਬਣਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਕਰੰਗ ਦੀ ਖਿੱਚਾ ਧੂਹ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਉਹ

ਖਿੱਲਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੱਡੀਆ ਦੀ ਛੇੜਛਾੜ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿੱਠੀ ਬੇਰੀ ਵਿਖੇ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਗੁਰੂਕੁਲ ਕਾਂਗੜੀ ਦੇ ਚਿੜੀਆਘਰ ਸੰਗ੍ਰਿਹਾਲੇ ਵਾਸਤੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਗੁਰੂਕੁਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਆਗਿਆ ਮਿਲ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਟਰੱਕ ਲੈ ਕੇ ਹੱਡੀਆਂ ਲੈਣ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਇਹ ਗਾਇਬ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਹੱਡੀਆਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਖੋਤਿਆ 'ਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਨੇੜੇ ਪੈਂਦੇ ਵਪਾਰੀ ਕੋਲ ਵੇਚਣ ਵਾਸਤੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ

ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਖੇਤਾਂ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਅੱਗ ਬਾਲਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਰ ਵੀ ਸਕਦੇ ਹਨ।

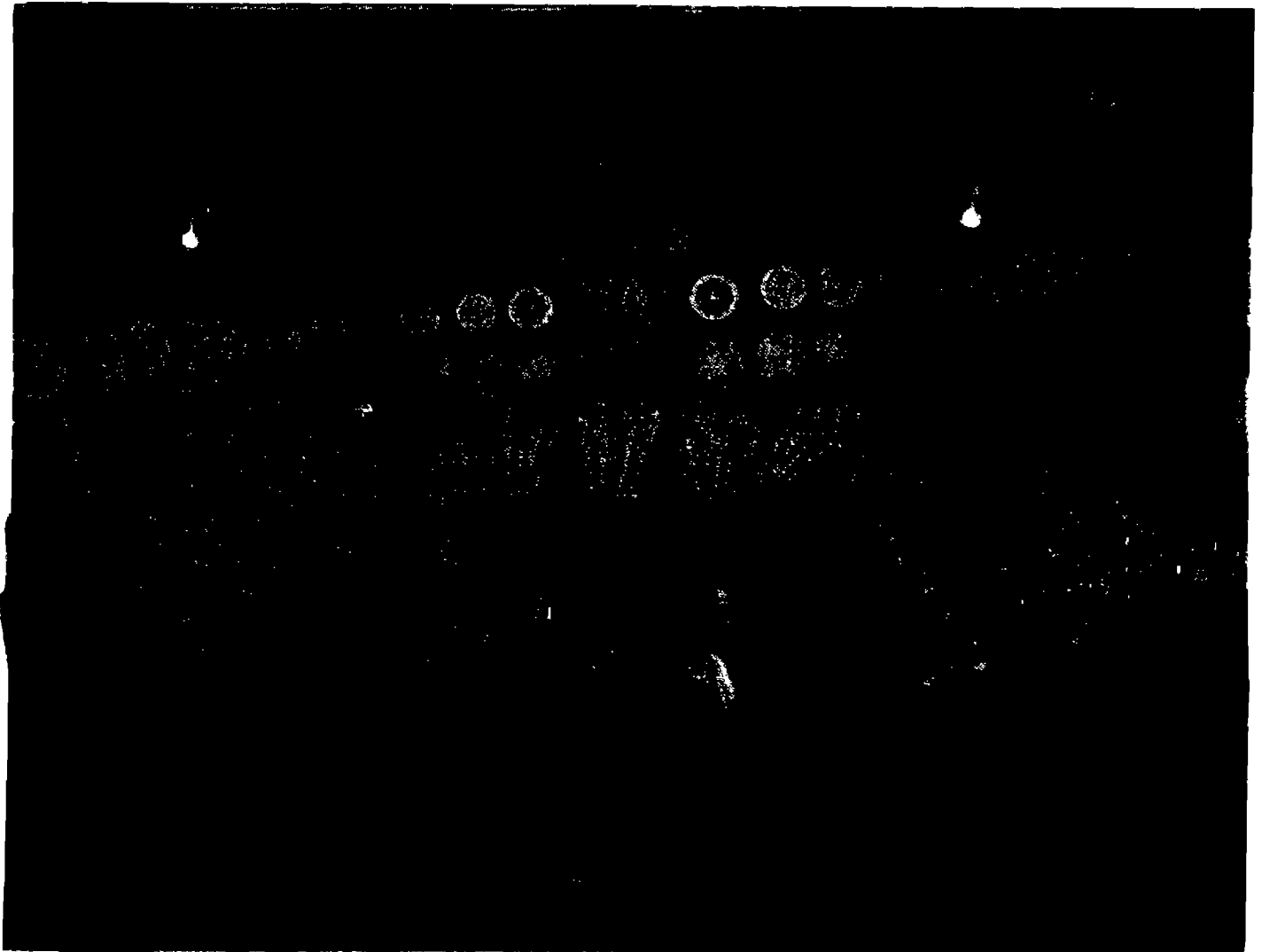
ਉਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੱਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਥੱਲੇ ਵੀ ਸੁੱਟ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਉਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਫਿਰ ਹੇਠਾਂ ਪਟਕਾ ਕੇ ਵੀ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਮਸਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਖੋਪਰੀ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਦਾ ਮਲ੍ਹੀਦਾ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਹ ਵੀ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਾੜ ਸੁੱਟਿਆ ਹੋਵੇ। ਵਿਜੈਨਗਰ ਦੇ (15ਵੀਂ ਸਦੀ) ਹੰਪੀ ਵਿਚ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਇਕ ਮੂਰਤ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਲਾਲੀ ਅਤੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਮਾਦੇ ਦੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਤੋਂ ਹਾਥੀ ਭੂਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਪੰਜ ਬੰਦੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਇਸ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਇਕ ਲੱਤ ਆਪਣੇ ਖੰਭੇ ਪੈਰ ਹੇਠਾਂ ਦੱਬ ਲਈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਲੱਤ ਦੁਆਲੇ ਸੁੰਡ ਨੂੰ ਵਲ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਬੰਦੇ ਦੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਅਗਲੀ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਹੈ। ਪਿੱਛਲੀ ਇਕ ਲੱਤ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਬੰਦਾ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਵਾਲਾ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਉਸਦਾ ਇਕ ਸਾਥੀ ਖਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਵਿਚ ਸਰਕਸ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੇ ਛੇ ਸਾਲ ਦਾ ਚੀਨੀ ਮੁੰਡਾ ਪੈਰ ਹੇਠ ਮਸਲ ਦਿੱਤਾ। ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕੋਲੇ ਵਿਚ ਲਾਲ ਮਿਰਚਾ ਕੁੱਟ ਕੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕੋਲਾ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਖਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਾਥੀ ਏਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਚੁੱਕ ਚੁੱਕ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਮਸਲ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦਿੱਖ ਮੁਸੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਰਾਖੀ।

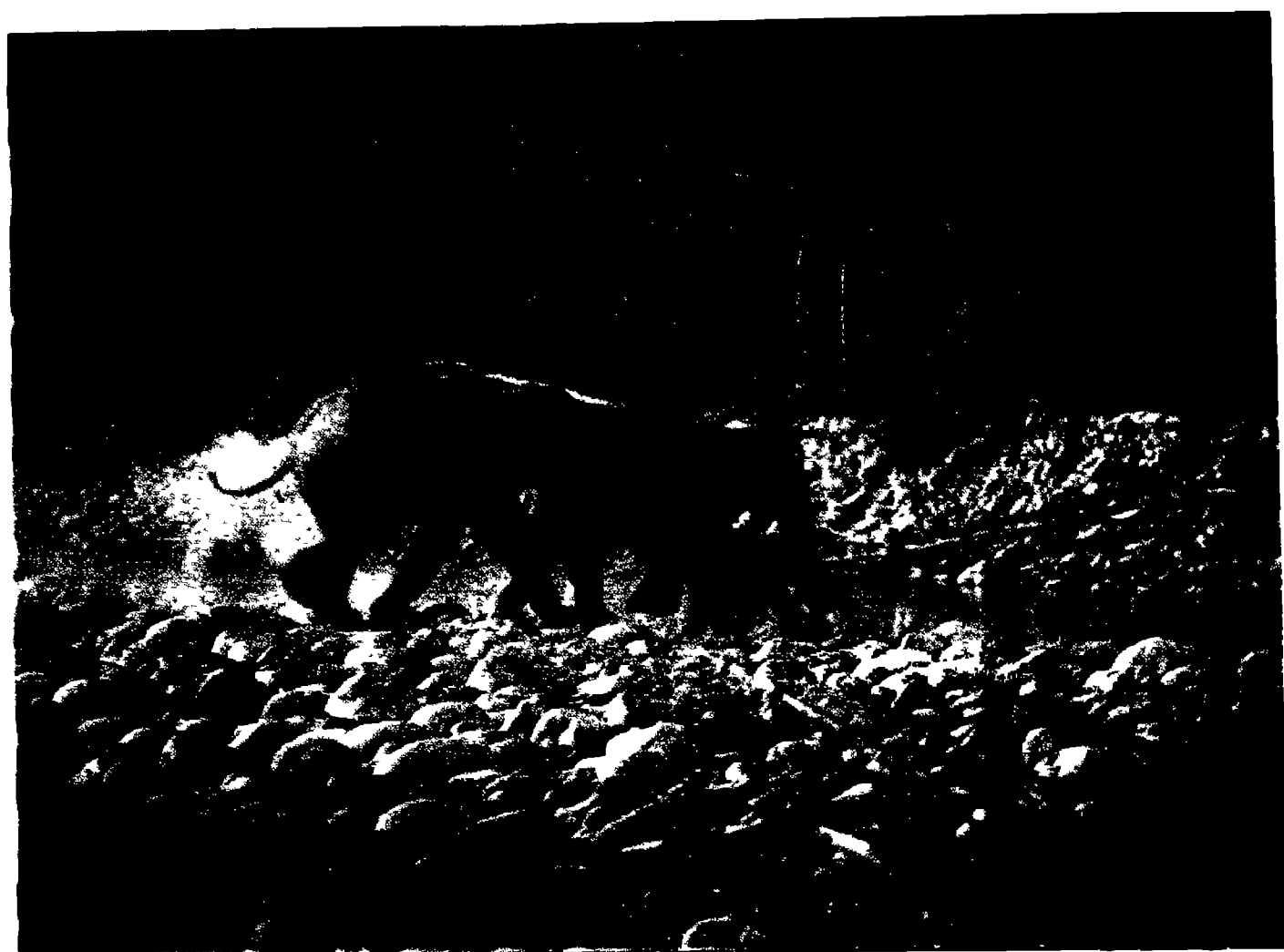
ਹਾਥੀਆ ਦੀ ਸਿੰਗਾਰ ਸਮੱਗਰੀ। ਤਿੰਦੂਰ (ਕੋਰਲ) ਦੇ ਪੂਰਮ ਪਰਵ ਤੇ ਇਸ ਸਮੱਗਰੀ
 ਨਾਲ ਹਾਥੀਆ ਨੂੰ ਸਜਾ ਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਤਾਲਦੰਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਦੰਦ ਜ਼ਮੀਨ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬੱਚਾ ਮਾ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਥਣੀ ਦੇ ਦੰਦ ਅਗਲੀਆ ਦੇ ਲੱਤਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ
ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਖੇਤ ਬਹੁਤ ਸਾਫ਼ਪਾਟੀ ਲਾਤ ਪੈਂਤ ਟਪਦੇ ਹਨ ਬਚੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਹਨ

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਥੇ ਹਨ

ਭੱਦਾ ਮਾ ਦਾ ਸੁੱਖਿਆ ਹੇਠ।

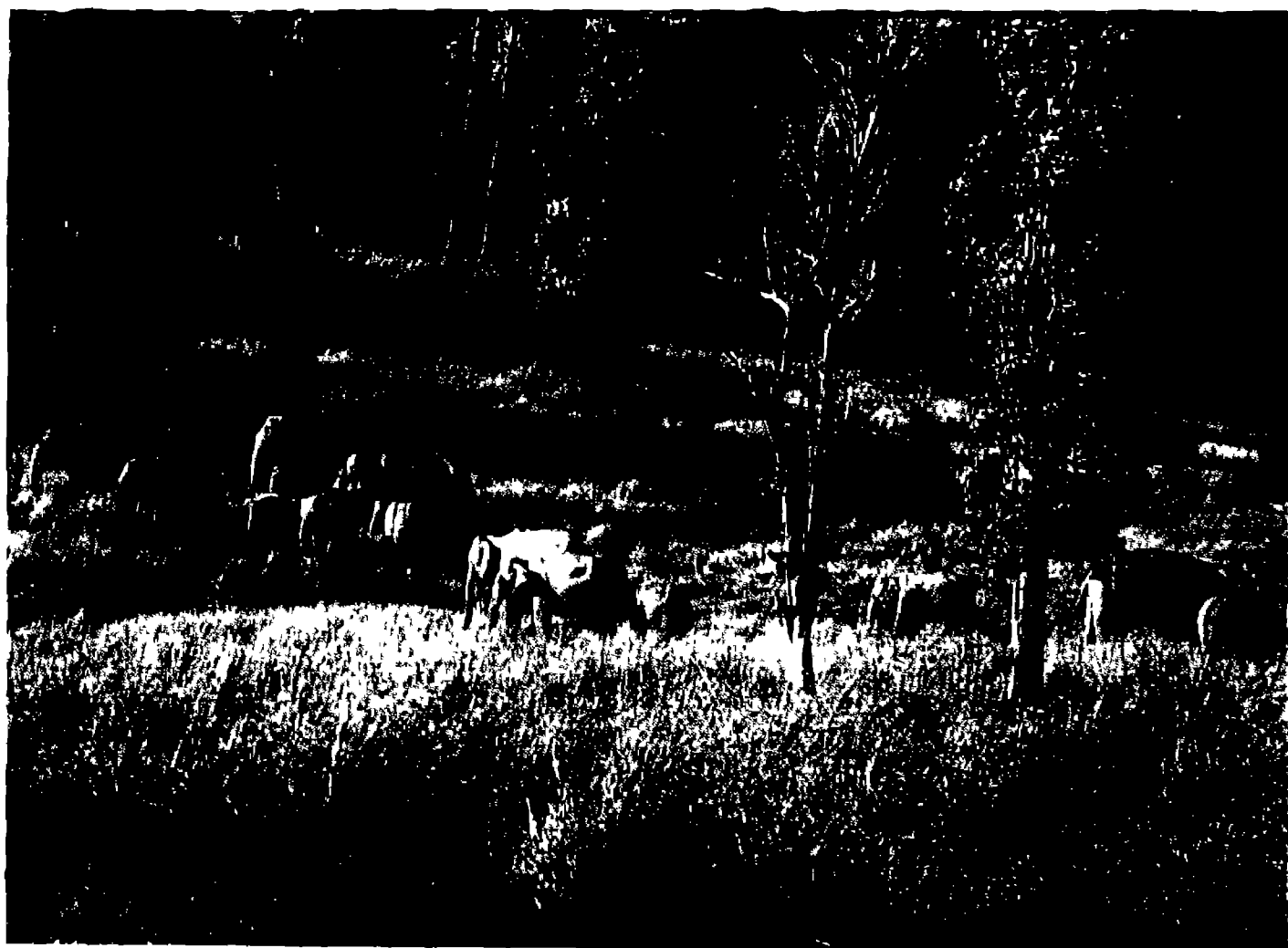
ਮਾਂ ਅਤੇ ਮਾਸਾਂ ਦੇ ਬੇਟੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬੰਦਾ।

ਵੱਡੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੇਠ ਬੰਦੇ।

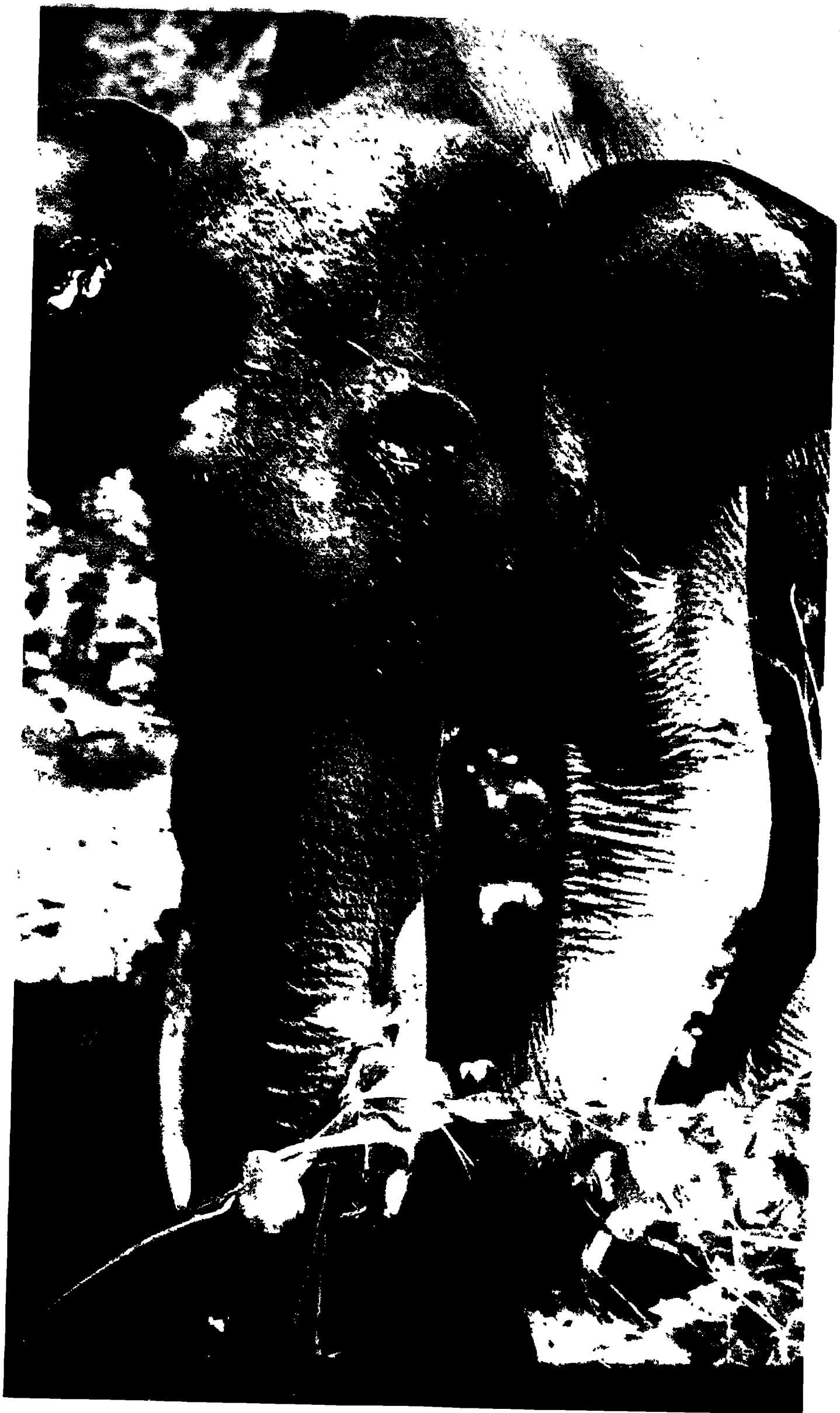

ਸੁਰਜ ਛਿਪਣ ਸਮੇਂ ਹਾਥੀ।

ਪੇਰੀਯਾਰ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆ ਦੇ ਝੁੰਡ।

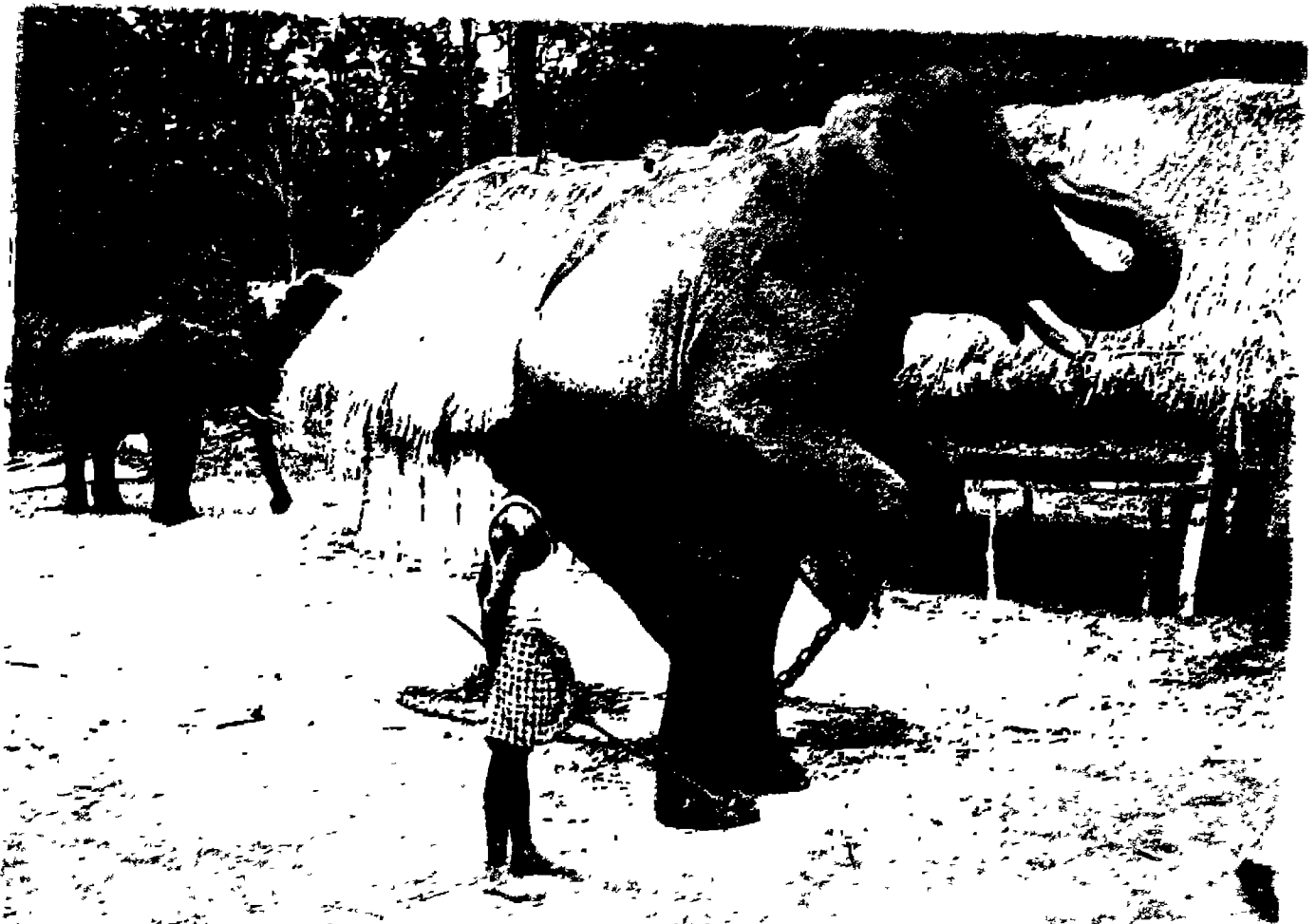
HEARST 196 APR 14 1971 10 11 1971

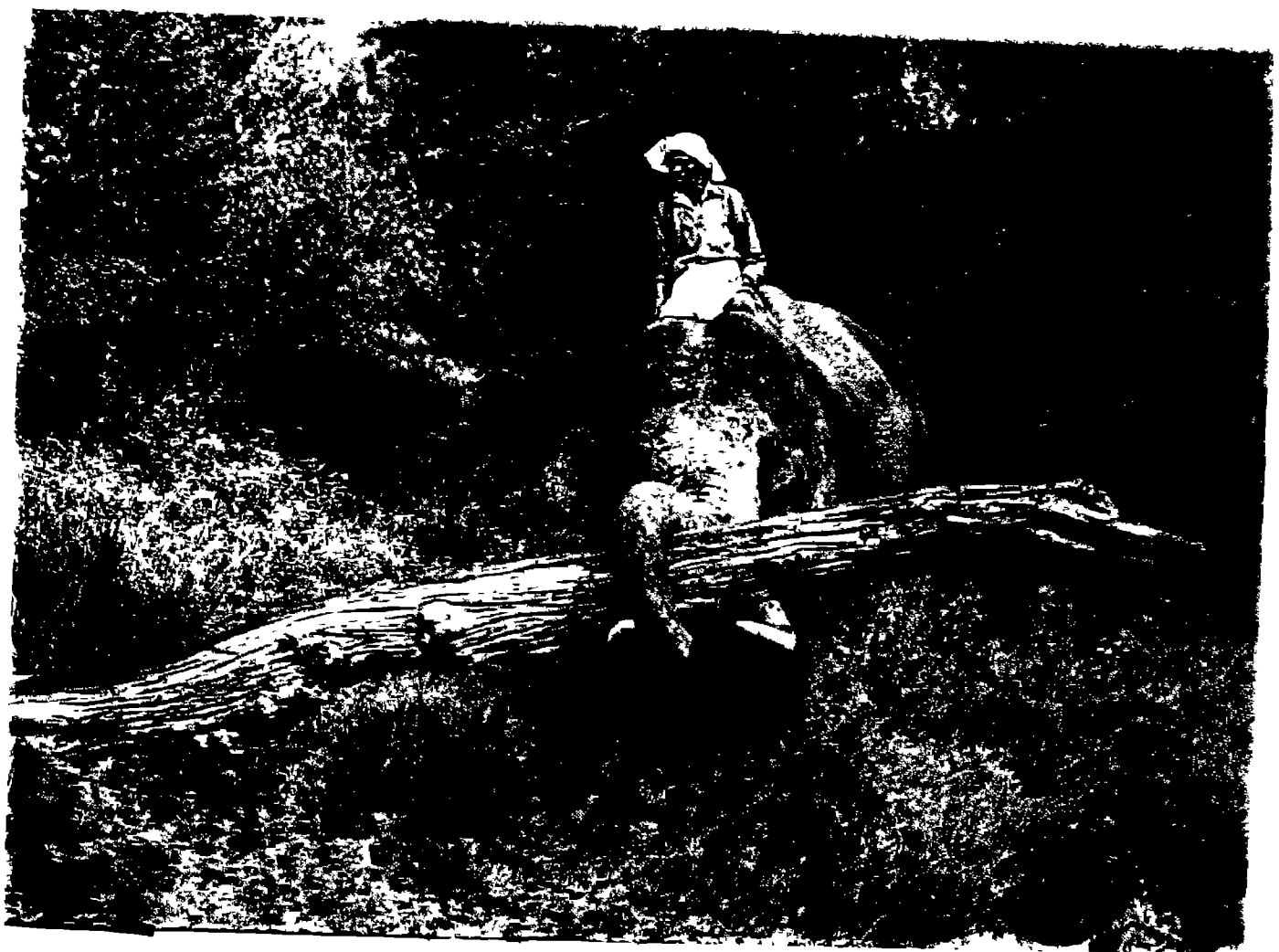
ਮਰੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਦਾ ਦੰਦ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤ।

ਹਾਥੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ ਖੜਾ ਹੋਣਾ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਾਥੀ ਆਪਣੇ ਦੰਦਾਂ ਅਤੇ ਸੁੰਡ ਵਿਚਕਾਰ ਦਰਖਤ ਦੇ ਲੰਮੇ ਅਤੇ ਭਾਰੇ ਤਣੇ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜੁੜਵੇਂ ਬੱਚੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਾਰਬਟ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਘਾਹ ਚਰਦੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ।

ਕਾਨਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਵਿਆਹ ਵਖਣ ਚੱਲਿਆ। ਸਫਰ ਲੰਮਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਪਿਆਸ ਲੱਗ ਗਈ। ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾ ਰੁਕ ਕੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਕਾਹਲ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸ 'ਤੇ ਹਾਥੀ ਨੇ ਏਨਾ ਗੁੱਸਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਨੂੰ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਭੁਆਂ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟਿਆ। ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਉਸਨੂੰ ਮਸਲਣ ਲੱਗਾ।

ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਵੀ ਹਾਥੀ ਕਮਲਾ ਹੋ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਬੁਲੰਦਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਭੁੱਖਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਮਹਾਵਤ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਥਾ ਰੁੱਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਜਦੋਂ ਮਹਾਵਤ ਹਾਥੀ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਸੰਗਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮਹਾਵਤ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮਸਲ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਸ਼ਨ ਦੀ ਚੋਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਕਦੇ ਕਦੇ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਵੀ ਹਾਥੀ ਬੰਦੇ ਅੱਗੇ ਆ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਵਾਯੂਰ ਮੰਦਰ ਦਾ ਹਾਥੀ ਪਦਮਾਨਾਭਨ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਹਾਥੀ, ਪੁਰਾਣੇ ਪਾਲਤੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੰਦੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਉਸ ਲਈ ਚਾਰਾ ਵੇਖ ਰਹੇ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ 'ਤੇ ਉਹ ਜਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾ ਅਤੇ ਦੰਦਾ ਨਾਲ ਮਾਰ ਸੁੱਟਦਾ। ਉਸਨੇ ਜਦ ਛੇ ਬੰਦੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਖਰੀਦ ਲਿਆ।

ਉਹਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਮੋਢੇ ਖਿੱਚਣ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਹਾਥੀਵਾੜਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹਾਥੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੰਦ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਜ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਹ ਦਰਿਆ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਇਥੇ ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟਦਾ ਘਸੀਟੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਵਤ ਉਸ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿਦ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਆਖਾ ਚੁੱਪਚਾਪ ਮੰਨਣ ਲੱਗਾ। ਉਸਦੇ ਦੰਦਾਂ ਉੱਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਲਹੂ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਦਾ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਬੀਰਬਲ 1583 ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਗਲ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੱਲੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੱਸਦੇ ਨੇ ਕਿ ਅਕਬਰ ਆਪ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਬੀਰਬਲ ਵਿਚਕਾਰ ਆਣ ਖਲੋਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੀਰਬਲ ਦਾ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ।

1960 ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਜਰਮਨੀ ਵਾਸੀ ਫਰਿਟਜ਼ ਕਰੌਪ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨਕ ਯੂਰਪੀ ਸਾਥੀ ਰੈਡਕਲਿਫ ਨਾਲ ਓਟਾਕਮੰਡ 'ਤੇ ਕੋਈ 16 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ

ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਅਨਾਏਕੁੱਟੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚੀਤੇ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਕਰੋਂਪ 53 ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਹ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵਿੰਡਹਾਕ ਥਾਂ ਤੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਯ ਵੇਲੇ ਨੈਪਾਲ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਆਈ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਅਧਿਅਨ ਲਈ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ।

64 28 ਜੁਲਾਈ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਛੇ ਕੁ ਵਜੇ ਦੋਹਾਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਵਲੋਂ ਬਾਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਭੰਨਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਉਹ ਬੋਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਿਆ। ਕਰੋਂਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੂਰਬੀਨ ਹਾਥੀ ਤੇ ਬੀੜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਹਾਥੀ ਕਰੀਬ 13 ਮੀਟਰ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੌੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹਾਥੀ ਤਿੱਖਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਰੋਂਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਉਤੇ ਖੜੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਰੈਡਕਲਿਫ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਰੇ ਹੋਈ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਜੀਪ ਵਿਚ ਬਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅਨਾਏਕੁੱਟੀ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਚਲ ਪਿਆ। ਰਾਤ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਪੈ ਗਈ।

64 ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ, ਇਕ ਜੰਗਲੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਾਰਦ ਨਾਲ ਰੈਡਕਲਿਫ ਉਸ ਥਾਂ ਪੁੱਜਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਜੰਗਲੀ ਮਾਹਰ ਅਤੇ 15 ਬੰਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਨ। ਹਾਥੀ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਸ਼ ਪਿੱਠ ਭਾਰ ਪਈ ਸੀ। ਛਾਤੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਦੰਦ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਮੋਰੀ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ।

64 ਇਕ ਵਾਰ ਯੁਗਾਡਾ ਦੇ ਕੌਮੀ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਗਿਆ ਇਕ ਜਰਮਨ ਆਪਣੀ ਕਾਰੋਂ ਚੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਦੇ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਣ ਲੱਗਾ। ਹਾਥੀ ਨੇ ਉਸਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵੱਲ ਬਚਾਓ ਲਈ ਨੱਸ ਪਿਆ। ਹਾਥੀ ਨੇ ਝਾੜੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਜਾ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਛਾਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਦੰਦ ਚੋਭਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਚੰਗੀ ਸੀ ਤੇ ਅਜੇ ਉਹਦਾ ਦਾਣਾ ਪਾਣੀ ਹੈ ਸੀ, ਉਹ ਬਚ ਗਿਆ ਪਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਦੀ ਇਕ ਹੱਡੀ ਟੁੱਟੀ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦੰਦ ਨਾਲ ਪੱਟ ਉਤੇ ਹੋਇਆ ਵੱਡਾ ਜ਼ਖਮ ਸੀ।

64 ਮਈ 1968 ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਰਾਈ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਅਨ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਹਿਮ ਪਾ ਰਖਿਆ ਸੀ—ਕੋਈ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਵੀ ਜਾਨ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਸਨ—ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਚਰਣ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕਾਫਲੇ ਕੋਲ ਦੇ 16 ਮਿਲੀਮੀਟਰ ਦੇ ਚਲੰਤ ਕੈਮਰੇ ਅਤੇ ਚਾਰ ਸਾਧਾਰਣ

ਕੈਮਰੇ ਸਨ ਤਾ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕੰਮ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਦੂਰੇ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵੀ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜੀਪ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤਾ ਕੰਮ ਅਸੀਂ ਪੈਦਲ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਕ ਪਾਲਤੂ ਹਥਣੀ ਸੀ ਜੋ ਜੰਗਲਾਤ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਮਸਤੇ ਹਾਥੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਥੇ ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ।

3 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦਿਨ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਬੈਠੇ, ਜੰਗਲ ਦੇ ਠੋਕੇਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਲਾਏ ਗਏ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਲੱਕੜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੁਆਟਰਾਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਇਹ ਧਮਰੀਆ ਚੈਂਕ ਨੇੜੇ ਘਾਹਫੂਸ ਦੀਆਂ ਝੁੰਗੀਆਂ ਹੀ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਹੀ ਚੁਗਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਬੂਟੇ ਭੰਨਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਕੋਲ ਇਕ ਖਾਲੀ ਪੀਪਾ ਵੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪੀਪਾ ਖੜਕਾਉਂਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰੌਲੀ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੁਝ ਹਾਥੀ ਡਰ ਗਏ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਸੜਕ 'ਤੇ ਦੌੜਨ ਲੱਗੇ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਹਥਣੀ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਮੁੜੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਚਿੰਘਾੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਝੁੰਡ ਦੇ ਹੋਰ ਹਾਥੀ ਵੀ ਉਸਦੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਆਣ ਰਲੇ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਲੱਕੜਾਂ ਦੇ ਗੱਠੇ ਸੁੱਟੇ ਅਤੇ ਜਾਨਾ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਭੱਜ ਉੱਠੇ। ਦੋ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਮਾੜੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਝੁੰਗੀਆਂ ਜ਼ਰਾ ਦੂਰ ਸਨ। ਅੱਠਾ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਛੇ ਹੀ ਇਥੇ ਠੀਕ ਠਾਕ ਪੁੱਜੇ। ਉਹ ਏਨੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਹੀਆ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਇਕ ਟੋਲਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਕ ਲਾਸ਼ ਤਾਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਚੇਲੀ ਅਤੇ ਪਾੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮਾਸ ਲੱਥ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਛਾਪੇਵਾਲਾ ਨੇੜੇ ਭਾਬਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਘਾਹ ਦੀ ਕਟਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਔਰਤਾਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਡੀਪੂ ਵੱਲ ਘਾਹ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਨ, ਘਾਹ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਲਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਿਰ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਓਹਲਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਸਾਂ ਮਸਾ ਹੀ ਰਸਤਾ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਰਾਹ ਪਾਣੀ ਲੱਭਦਾ ਹਾਥੀ ਵੀ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ, ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਜਾ ਟਕਰਾਈ, ਜਿਸਨੇ ਇਕਦਮ ਉਸਨੂੰ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਸਲ ਸੁੱਟਿਆ।

ਇਕ ਵਾਰੀ, ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਝੁੰਡ ਇਕ ਖੇਤ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਲਕ ਨੇ ਬਾਰੂਦੀ ਪਟਾਕੇ ਚਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ, ਇਸ ਕਿਰਿਆ

ਵਿਚ ਜ਼ਖਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਭੜਕ ਪਿਆ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਪਹਿਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਉਸ ਜਾ ਢਾਹਿਆ ਅਤੇ ਮਾਰ ਸੁੱਟਿਆ।

ਸਾਧਾਰਣ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਮਨੁੱਖ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕੱਚਾ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰੇ, ਹਾਥੀ ਮਰੇ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਗੋਲੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਛੇਤੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ 'ਤੇ ਆਣ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਅਫਰੀਕੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ ਚਾਰ ਜਣੇ, ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਚੁਗਦੇ ਝੁੰਡ ਕੋਲ ਆਣ ਨਿਕਲੇ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਗੋਲੀ ਦਾਗ ਦਿੱਤੀ। ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸੱਟ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਲੱਗੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਦ ਇਹ ਚਾਰੇ ਹੀ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਉਸ ਉਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਹੋਏ ਮਾਸ ਦੇ ਚਾਰ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਭੇ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲਾਸ਼ ਪਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ 34 ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ।

ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਚੱਕਪਾੜਾ ਫਿਰਕਾ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਪਾਗਲ ਹਾਥੀ ਨੇ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀਹ ਬੰਦੇ ਮਾਰ ਸੁੱਟੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਕਈ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਮਾਰੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਫੁੱਲਵਾਨੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਕੇ ਇਸਦੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਲੁੱਕਦੇ ਛਿਪਦੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਇਹ ਹਾਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਆ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਉਹ ਜਿਧਰ ਮੂੰਹ ਆਇਆ, ਭੱਜ ਉਠੇ। ਕਪਤਾਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਇਸ ਭੱਜਾ ਦੌੜੀ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਕਪਤਾਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦਰਖਤ 'ਤੇ ਹੀ ਕੱਟਣੀ ਪਈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾਖਲ ਕਰਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਜਾ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕ ਢੰਗ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਦੋਸੀ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਮਸਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਵਿਉਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਪੱਥਰ ਤੇ ਉਕਰੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕੋਨਾਰਕ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਤੇ, ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਪੱਥਰ ਦਾ ਬੁੱਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਬੰਦਿਆ ਨੂੰ ਮਸਲ ਕੇ ਮਾਰਦਾ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜੇ, ਨਰਸਿੰਘ ਦੇਵ (1238-64 ਈਸਵੀ) ਨੇ ਇਹ ਮੂਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਬਣਵਾਈ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਮਨ ਵਿਚ ਮੈਲ ਲੈ ਕੇ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਹਾਲ ਇਸ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਹ

ਜਮੀਨ ਤੇ ਸੁੱਟਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਗੈਰੀਜ਼ ਦਾ ਇਕ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ ਦੇਵਦੱਤ ਉਸ ਤੇ ਈਰਖਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਮਾਰਨ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸਨੇ ਉਸ ਤੇ ਇਕ ਪਾਗਲ ਹਾਥੀ ਵੀ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਨੇ ਬੁੱਧ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਅਜੇ ਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਉੱਕਰੀ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਇਕ ਪਾਗਲ ਹਾਥੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਫ਼ਗਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਨੇ ਕਬੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮਸਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹਾਥੀ ਲੋਲੇ ਵਾਗ ਨਮਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

4.

ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਥੀ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿਆਣਾ ਅਤੇ ਵੰਸ਼-ਪਾਲਕ ਜਾਨਵਰ ਹੈ। ਹਥਣੀ ਦਾ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਵੱਧ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਹਥਣੀ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਥੱਲੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ।

ਹਥਣੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪ੍ਰੀਤ ਪਿਆਰ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਲਾਂਯ ਕਾਰਪੋਰਲ ਬਾਟਲਮਿਓ ਨੇ ਰੀਕਾਰਡ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਅਲੈਜ਼ਾਬਥ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਫਿਰਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਚੀਕ ਸੁਣੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਇਕ ਸੌ ਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹਾਥੀ ਵੀ ਵੇਖਿਆ। ਉਸਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਟਰ ਦੂਰ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਅਤੇ ਸੇਰਨੀ ਭੁੱਖ ਦੇ ਮਾਰੇ ਬੜੇ ਔਖੇ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਬਾਹਰ ਲਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਗੁੱਸੇ ਭਰੇ ਹਾਥੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਉਥੇ ਡੇਢ ਘੰਟਾ ਰਹੇ। ਘੜੀ ਘੜੀ ਪਿਛੋਂ ਹਾਥੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਜਾਦਾ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਾਰਪੋਰਲ ਫਿਰ ਉਧਰ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਡਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਹਾਥੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਾਫ਼ੀ ਥੱਕ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਹੋਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਹਾਥੀ ਇਕ ਮਰੇ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਦੀ ਰੱਖਵਾਲੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਘੋਰਾਬੰਦੀ ਪਿਛੇ ਸ਼ੇਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਹਾਥੀ ਅਜੇ ਵੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੋਰ ਉਥੇ ਡਟਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਉਹ ਗਿਆ।

ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖਣਾ ਦਿਲ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਝਾਂਕੀ ਹੁੰਦੀ

ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦਾ ਡਡਿਆਉਣਾ ਬੜਾ ਮਾਰਮਿਕ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਬੱਚਾ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਵੈਣ ਪਾਉਂਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀ ਪਾਲਕਾਂ ਨਾਲ ਬੜੇ ਹਿਲੇ ਮਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ-ਭੂਟਾਨ ਸਰਹੱਦ ਨੇੜਿਓਂ ਫੜਿਆ ਇਕ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸੇਂਟ ਲੂਈ ਚਿੜੀਆਘਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੇ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦਮਦਾ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸਦੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਛੇ ਸਾਲਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਸੀ। ਹਾਥੀ ਬੱਚੇ ਨੇ ਇਸ ਮਨੁੱਖੀ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਹਾਥੀ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦਾ। ਮਾਲਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਉਦਾਸ ਸੀ ਪਰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਇੰਜਣ ਨੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਗੁਰ-ਗੁੜ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕਮਲਾ ਸਰਕਸ ਦੀ ਹਥਣੀ ਲੱਛਮੀ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦਿਲ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਰਕਸ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਭੀੜ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਨੇਜਰ ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਸੁੰਡ ਦੇ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਨਾਲ ਭੀੜ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਦਿੰਦੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਮਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਬੰਦਾ ਸਰਕਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ, ਲੱਛਮੀ ਉਸਦੇ ਗਲ ਹਾਰ ਪਾਉਂਦੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਮਜ਼ਾ ਆਉਂਦਾ। ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ। ਜਦੋਂ ਟੱਲੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸਦੇ ਕੰਨੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਉਹ ਆ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਿਚ ਖਲੋ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਤੱਕ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਇਹ ਸਿਆਣੀ ਹਥਣੀ ਮਣੀ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੇ ਬੈਠੀ। ਮਣੀ ਵੀ ਉਸ 'ਤੇ ਮਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਈਰਖਾਲੂ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲੱਛਮੀ ਦੇ ਹੋਰ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਚਿੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਮਹਾਵਤ ਉਸਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਖੁੰਡੇ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਮਣੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਅੰਤ ਸਭ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਰ ਦੇ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮਣੀ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਸੂਲ ਉੱਠਿਆ। ਉਸਦੇ ਠੀਕ ਹੋਣ ਲਈ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਲੱਛਮੀ ਲਈ ਇਹ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਸੱਟ ਸੀ। ਉਹ ਲਾਸ

ਕੋਲ ਖੜੀ ਨਿੱਕੀਆਂ ਔਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਹੰਝੂ ਕੇਰਦੀ ਰਹੀ। ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਲਾਸ਼ ਚਲੇ ਗਈ ਤੇ ਅੰਤਮ ਰਸਮਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਵੀ ਲੱਛਮੀ ਆਪਣੇ ਵਿਛੜੇ ਸਾਥੀ ਦੇ ਖੁੰਡੇ ਦੁਆਲੇ ਫਿਰਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਮਨ ਨਾ ਪਰਚਦਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਪੂਜਾ ਦੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਖੜਕੀਆਂ, ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲੱਛਮੀ ਉਥੇ ਨਾ ਪੁੱਜੀ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੀ ਲੈਣੋਂ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਖਾਣ ਤੋਂ ਵੀ ਉਸਨੇ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮਣੀ ਦੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਚੌਦਾ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਉਹ ਵੀ ਮਰ ਗਈ।

ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਸ਼ੂ

ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਕਈ ਵਾਰ ਖੇਤਾਂ ਲਈ ਬੜੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਇਆ ਹਾਥੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਜਲੂਸਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਢੇਅ-ਢੁਆਈ ਲਈ ਆਮ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਸਾਮ ਦੇ ਚਾਹ ਦੇ ਬਾਗ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਚਾਹ ਮਿਲਖਾ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂਈਂ ਝੁੱਗੀਆਂ ਨੇੜੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਢਲਾਲਾ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਥੋਂ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਆਸਾਮ ਜਾਂ ਉੱਤਰੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪਾਸ ਉਸਦੇ ਅਮਲੇ ਫੈਲੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਭ ਲਟੇ ਪਟੇ ਨੂੰ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਕੜ ਚੁੱਕਣ ਜਾਂ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਜੰਗਲਾਤ ਮਹਿਕਮੇ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਹਾਥੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਪੂਰਾ ਪਲਿਆ ਹਾਥੀ 540 ਕਿਲੋ ਭਾਰ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹਾਥੀ ਬੜੀ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਢੋਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਸਾਮ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਰੇਸ਼ ਵੈਦ ਨੇ ਬੜੇ ਰੋਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ -

- ਇਕ ਡੀਜ਼ਲ ਇੰਜਣ ਨੇ ਚਾਰ ਡੱਬੇ ਇਥੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਹਾਥੀ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਡੱਬੇ ਪਿਛੇ ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲਮਕਦਾ ਡੱਬੇ ਦਾ ਕਿੱਲ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਣੇ ਛੋਕ ਵਿਚ ਅੜਾ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕਿੱਲ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸਨੇ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਛੇ ਕੁ ਮੀਟਰ ਤੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਪਾਸ ਜੋ ਦੋ ਹਾਥੀ ਖੜੇ ਸਨ, ਨੇ ਸੁੰਡਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਸਤੀਰੀ ਚੁੱਕੀ ਅਤੇ ਟਰਾਲੇ ਤੱਕ ਲੈ

ਗਏ। ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਅਹਿੱਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਤੀਰੀ ਉਸਨੇ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਸ਼ਤੀਰੀ ਨੂੰ ਟਰਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਤੀਰੀ ਫੜੀ, ਟਰਾਲੇ ਨਾਲ ਸਮਕੋਣ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਤੀਰੀ ਦੋਹਾਂ ਸਿਰਿਆ ਤੋਂ ਫੜੀ ਅਤੇ ਟਰਾਲੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਤੀਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਣੀ ਢਲਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਔਖੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਹ ਬੜੇ ਤਕੜੇ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਖਤ ਜਬਾੜਿਆ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੀ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ, ਇੱਚ ਇੱਚ ਕਰਕੇ, ਸ਼ਤੀਰੀ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਅੰਤ ਆਖਰੀ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਉਹ ਟਰਾਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿੱਗੀ। ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਫੜਕਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਕੰਮ ਅਜੇ ਮੁੱਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਟਰਾਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਤੀਰੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਰਕੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਉਹ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਿਰੇ ਕਿੱਲਾ ਵਿਚ ਫਸਾ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮੋਢਾ ਕੋਈ 4320 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਦਾ ਸੀ।

- ਇਹ ਉਹ ਕੰਮ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋਹਾ ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਤੀਰੀਆਂ ਤੋਂ ਦੀ ਉਤੇ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਰਹਿੰਦਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਭੰਨ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।
- ਇਹ ਢੰਗ ਇਕ ਹੋਰ ਮੋਢੇ ਤੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਤੇ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਮੋਢੇ ਟਰਾਲੇ ਵਿਚ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੋ ਕਿੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।
- ਲੱਦਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ, ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਹਰ ਕੰਮ ਲਈ ਇਛਿੱਤ ਵੱਖਰੇਵਾਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਨਾ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੋਢਿਆਂ ਨੂੰ ਟਰਾਲੇ ਤੱਕ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਕੋਈ 45 ਮਿੰਟ ਲੱਗੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਲੱਦਣ ਵਿਚ ਮਸ਼ੀਨ ਤਿੰਨੋਂ ਘੰਟੇ ਲੱਗੇ ਹੋਣਗੇ। ਇੰਜ ਚਾਰ ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 5200 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਭਾਰਾ ਮਾਲ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।
- ਮਹਾਵਤਾ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਬੂ ਕਮਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਹਾਥੀ

ਨੂੰ ਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਈ। ਬੋਲ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਅੰਗੂਠੇ ਹੀ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੁਖਮ ਕੰਮ ਨਹੀਂ 60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਡਿਆਈ ਮਹਾਵਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਹਾਥੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮੰਨੇ ਗਏ ਸਨ।

ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਕੰਮ ਵੇਲੇ, ਦੰਦ ਅਤੇ ਸਿਰ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਦਬਾਅ ਝੱਲਦੇ ਹਨ। ਦੰਦਾਂ ਉਤੇ ਦਬਾਅ ਇੰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਸਾਲ 15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਭੁਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੰਦ ਵੱਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘਾਟਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ 15 ਸਾਲ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਦੰਦ ਉੱਕਾ ਹੀ ਭੁਰ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਅਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਸੂਏ ਜਹੇ ਹੀ, ਬਟਨਾਂ ਵਾਗ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਹਨਾ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਦਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਖਿਚਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ਤੀਰੀਆ ਚੁੱਕਣ, ਖਿੱਚਣ ਅਤੇ ਲੱਦਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹਥਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਹਾਥੀ ਚੰਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਅੱਖੇ ਕੰਮ ਤੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਸਵੇਰ ਜਾਂ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤੀ ਗਰਮੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਛੇ ਸੌਤ ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਇਹਨਾ ਤੋਂ 16 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੂਰੀ ਤੇ ਲੱਕੜਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਢੁਆਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਇਹਨਾ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਦੀ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਵੀ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪੁਲਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਬੜੇ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ਤੀਰੀਆ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਫਰੇਮ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਤੀਰੀਆ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬਣਾਈ ਗਈ ਦੇਸੀ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਜਾ ਪਿਛੇ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਰੇਲਰ ਵੀ ਖਿਚ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਲੱਕੜਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਟਰੱਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਹੁਣ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਬਰਮਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਗਵਾਨ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 1938 ਵਿਚ 6000 ਸੀ ਜਦ ਕਿ 1964 ਵਿਚ ਇਹ 1500 ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

ਦਸੰਬਰ 1968 ਦੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਖਬਰ ਸੀ ਕਿ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਹਾਥੀ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਉਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਸੁਰੀਨ ਨਾਂ ਦੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਇਕੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਮਿਲਟਰੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹਾਥੀ ਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਭੀੜ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ।

ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਲ ਨਾਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਖਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਨਹਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਕੁਝ ਖਾਣ ਲਈ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਮ ਕਰਕੇ ਦੋ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰੱਖੋਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੰਮ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਸਕੋਗੇ।

ਹਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਾਲਤੂ ਜਾਂ ਘਰੇਲੂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਅੰਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਅੰਦਰੋਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਮਰਦੀ। ਇਹ ਇੱਛਾ ਉਹਨਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾਗ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਜੰਮੇ ਹੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਹੋਣ। ਇਸ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਹੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਕੰਮ ਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ਖਮ, ਝਰੀਟ, ਸੁੰਡ ਤੇ, ਪਿੱਠ ਤੇ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹੋਰ ਥਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ ਪਾਉਣ ਲੱਗਿਆ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

ਹਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਸਾਜ਼ ਵੀ ਦੋ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਖਿਚਾਈ ਲਈ ਭੇਜਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੋਰੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਤਹਿ ਪਿੱਠ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਦੋ ਡੰਡੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਸੰਗਲ ਲੰਘਾਉਣ ਲਈ ਛੇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚਮੜੇ ਦੀ ਵੱਧਰ ਜੋ ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਬੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਸੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਫੜੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਸਾਜ਼ ਦਾ ਜੋ ਹਿੱਸਾ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਨੂੰ ਚੋਪੜ ਕੇ ਨਰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਇੰਜ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਾਗਾ ਨਾ ਲੱਗੇ।

ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਜਾਂ ਬੈਂਤ ਦੇ ਕੜੇ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗਲ ਪਾ ਕੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ, ਸਿਧਾਏ ਜਾਂ ਰਹੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਬੈਂਤ ਦੇ ਕੜੇ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਲੰਮੇ ਸੰਗਲ ਪਾ ਕੇ ਵੀ ਬੱਧਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਹਾਥੀ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਫਰਸ਼ ਆਮ ਕਰਕੇ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛੱਤ ਮਿੱਟੀ ਗਾਰੇ ਦੀ ਜਾਂ ਟਾਈਲਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ ਸਿੱਧੀ ਨਾ ਪਵੇ।

ਹਾਥੀਆਂ ਲਈ ਨਹਾਉਣਾ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਖੇਡਣਾ

ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਥੀ ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵੜਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੁੰਡ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਪਿੱਠ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਵਤ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲਦਾ ਹੈ।

੧੭) ਹਾਥੀ ਦਿਨ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਨਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗਤ ਭਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਚੁਗ ਕੇ ਮੁੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਕੋਈ ਪੰਜ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੰਮ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ ਹਨ।

੧੮) ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਕਈ ਘੰਟੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਉਹ ਸੁੰਡ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਸੁੱਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦਰਿਆ ਜਾਂ ਛੱਪੜ ਦੇ ਥੱਲੇ ਤੇ ਗਾਰ ਅਤੇ ਰੇਤਾਂ ਵੀ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਗਾਰੇ ਦੀ ਇਹ ਤਹਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਠੰਢਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਲੰਮੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਏ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਉਹ ਕੇਵਲ ਸੁੰਡ ਦੀ ਨੋਕ ਹੀ ਨੰਗੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

੧੯) ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਥਣੀਆਂ ਸੁੰਡ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਇਧਰ ਉਧਰ ਹਿਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕੱਪੜੇ ਧੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਮਈ ਦੇ ਗਰਮ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਟੋਲਾ ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਇਕ ਛੱਪੜੀ ਕੋਲ ਆਏ ਜਿਥੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ। ਉਹ ਹੁਣ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਛੱਪੜ 'ਤੇ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਦੋਨੋਂ ਬੱਚੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਲੇਟ ਗਏ ਅਤੇ ਖੂਬ ਨਹਾਤੇ। ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਨਾ ਨਹਾਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਢਿੱਡਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਛੱਪੜ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਚੁੱਗਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਕ ਹੋਰ ਛੱਪੜ ਵਿਚ, ਇਕ ਦਰਜਨ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਮਿੱਟੀ ਗਾਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਿੱਪਣ ਵਿਚ ਰੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਨਵਰ ਪੂਰੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਹਾਥੀ ਗਾਰੇ ਨਾਲ ਲਿਬੜਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

੨੦) ਲੰਢੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸੇ ਟੋਲੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਛੱਪੜ 'ਤੇ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਸਭ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਸੁੰਡਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਰਿੜਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਦੇ ਕੁ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਇਕ ਮਸਤੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਾਲ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਮਾਦਾ ਜਾਂ ਮਸਤ ਤਰਲ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੋਰਨਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਲਾਲ ਉਹਦਾ ਵਤੀਰਾ ਜ਼ਰਾ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਦਰਿਆ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਦੂਜੇ ਹਾਥੀ ਅਜੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਉਹ ਕੋਈ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਤ, ਤਰੇਤਾਜ਼ਾ ਅਤੇ ਮਸਤ ਤਰਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਰੇਤ ਚੁੱਕੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਉਤੇ ਸੁੱਟਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ

ਦੰਦ ਰੇਤ ਵਿਚ ਗੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਜੋਰ ਜੋਰ ਸਿਰ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਹੋਇਆ ਮਸਤ ਤਰਲ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾ ਵਲ ਚੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਹ ਏਸ਼ੀਆਈ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕੀ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਤਾਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ 1.6 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਤਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਢਾਕੇ ਅਤੇ ਬਾਰਕਪੁਰ ਵਿਚਕਾਰ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਛੇ ਛੇ ਘੰਟੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤਰਦੇ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਾਣੀ ਡੂੰਘਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਲੱਤਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇ ਇਕ ਹਾਥੀ 300 ਮੀਟਰ ਚੌੜਾ ਦਰਿਆ ਵੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ। ਤਰਦੇ ਸਮੇਂ ਹਾਥੀ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੋਬ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਸੁੰਡ ਦੀ ਨੋਕ ਹੀ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਰਦੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਢੰਗ ਲੱਭਿਆ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁੰਡ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਕਿਸਤੀਆਂ ਨੇੜੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਰਛਿਆ ਨਾਲ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਾਣੀ ਲਈ ਹਾਥੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਖਤਰਾ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਨਵਰ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਲੰਮਾ ਪੈਣ ਦੀ ਨਾ ਸੋਚ ਲਵੇ। ਲਗਾਤਾਰ ਆਰ ਲਾਈ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਤਵ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਰਹੇ।

ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਿਧਾਉਣਾ

‘ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ

, ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿਧਾਉਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਹਰਣ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੀ ਹੈ। ਮੈਗਸਥਨੀਜ਼ (200 ਬੀ ਸੀ), ਸਟਰਾਬੋ (130 ਈਸਵੀ), ਅਤੇ ਇੰਡੀਕੋ ਪਲਾਟਸ (600 ਈਸਵੀ) ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਕਿਰਿਆ

ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਸਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਸੂਰ ਤੋਂ 24 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਕੱਕਣਕੋਟ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਅਜੋਕੀ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੱਕ ਹਾਥੀ ਫੜਨਾ ਬੜੇ ਲਾਭ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚ ਮੰਦਾ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

੬. ਆਸਾਮ, ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟਾਂ 'ਤੇ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹਰ ਸਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਢੰਗ ਇਹ ਸਨ :

- ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਪੁੱਟੇ ਗਏ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣਾ।
- ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਲਗਣ ਜਾ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਿਚ ਫਸਾ ਲੈਣਾ।
- ਕੁਣਕੀਆ (ਫਾਹੀਆਂ) ਨਾਲ ਪਿਛੇ ਦੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਹ ਲੈਣਾ।

੭. ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਡੇਗ ਕੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਹਿੰਗ ਫਟਕੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦੀ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹੀ ਢੰਗ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਚਾਹਾਂ ਤੋਂ ਹਾਥੀ ਆਮ ਕਰਕੇ ਲੰਘਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਟੋਏ ਪੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਚਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮੀਟਰ ਤੱਕ ਡੂੰਘੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ 4 ਮੀਟਰ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਏਨੇ ਹੀ ਚੌੜੇ ਅਤੇ ਥੱਲਾ ਤਿੰਨ ਮੀਟਰ ਵਰਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕੰਧਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਡਿੱਗਣ ਸਮੇਂ ਹਾਥੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਟੋਏ ਵਿਚ ਦੋ ਦੋ ਮੀਟਰ ਤੱਕ ਘਾਹ ਫੁਸ ਭਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਤਾਂ ਵੀ ਆਮ ਕਰਕੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਹਾਥੀ ਟੋਏ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾ ਤੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਹਿੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਟੋਇਆਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਂਸ ਦੀਆਂ ਸੋਟੀਆਂ, ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਘਾਹ ਆਦਿ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

੮. ਹਰ ਰੋਜ਼ ਟੋਏ ਵੇਖਣ ਲਈ ਬੰਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਟੋਏ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਚਿੰਘਾੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਇਕ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੇ ਸੁਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਹਰ ਮਹਾਵਤ ਕਮੰਦਾ ਨਾਲ ਇਥੇ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਸੇ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਟੋਏ ਵਿਚ ਲੱਕੜ ਦੇ ਮੋਢੇ ਸੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਹਾਥੀ ਟੋਏ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੰਡੀਆਂ ਜਾਂ ਕਮੰਦਾਂ ਉਸਨੂੰ ਟੋਏ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਦਰਿਆ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਸਿਧਾਉਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਕਰਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿਧਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਾਲ ਲੱਕੜ ਦੀ ਛੇ ਮੀਟਰ ਵਰਗ ਦੀ ਇਕ ਵਲਗਣ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਫਰਸ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਵਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਫੜੇ ਗਏ ਹਾਥੀ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾਣੇ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਜਾਨਵਰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਭੁੱਖਾ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਢਾਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨ ਭੁੱਖਾ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਹਾਵਤ ਖੁਆਣ ਪਿਆਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਨੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਚਰਨ ਵੀ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਠਾਰਾ ਤੋਂ ਵੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਪਾਲਤੂ ਬਣਨ ਲੱਗਿਆਂ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਸੌਂਪੇ ਜਾਣ ਤੱਕ ਡੇਢ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁੰਡ ਬੜਾ ਹੀ ਸੂਖਮ ਅੰਗ ਹੈ। ਜੇ ਮਹਾਵਤ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁੰਡ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰੇ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਇਸਨੂੰ ਝੱਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਹ ਪਾਲਤੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿਚ 50 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਫੜੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹਾਥੀ ਫਸ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਣ ਆਰਥਿਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 15 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕੋਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਓਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਪਏਗੀ। ਹਾਥੀ ਦੇ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਉਮਰ 18 ਤੋਂ 25 ਸਾਲ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਵੀ ਟੋਇਆ ਰਾਹੀਂ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਵਾਲਮੀਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਮਸਾਲਾਂ ਬਾਲ ਕੇ ਜਾਂਦੇ, ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰਦੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁੱਟੇ ਅਤੇ ਘਾਹ ਆਦਿ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦੇ।

ਘੇਰਾ ਪਾਉਣਾ

ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਢੰਗ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਹੈ। ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਲਗਣ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਘੇਰੇ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਲ ਕੇ ਲਿਜਾਣਾ। ਇਹ ਉਂਜ ਸਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਢੰਗ ਹੈ—ਸਿਕਾਰ ਜੇ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਖੇਡਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਖਰਚ ਕਰਕੇ। ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਸ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਕਾਬੂ ਕੀਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਦੇ ਵੀ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਮੈਗਸਥਨੀਜ਼ (200 ਬੀ.ਸੀ) ਪਹਿਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਘੇਰੇ ਪਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉੜੀਸਾ ਦਾ ਇਕ ਰਾਜਾ ਨਰਸਿੰਘਦਿਓ, ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਵਰਤਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕੋਨਾਰਕ ਮੰਦਰ ਦੇ ਕੰਧ ਚਿੱਤਰਾਂ ਤੇ ਘੇਰੇ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਭਲੀ ਭਾਤ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਘੇੜੇ ਅਤੇ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਬੰਦੇ ਢੋਲ ਵਜਾ ਵਜਾ ਕੇ, ਸੰਖ ਪੂਰ ਕੇ ਅਤੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਕੇ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਹਥਣੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਹੀ ਹਨ। ਝੁੰਡ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ, ਉੱਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਧ ਵਿਚ ਕਰਨਲ ਪੀਅਰਸਨ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਪਹਿਲਾ ਸਫਲ ਘੇਰਾ 1873 ਵਿਚ ਜੀ. ਪੀ. ਸੈਡਰਸਨ ਦੁਆਰਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਲ 53 ਹਾਥੀ ਕਾਬੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਘੇਰਿਆਂ ਦਾ ਰਾਹ ਸਾਫ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਜੰਗਲਾਤ ਮਹਿਕਮੇ ਨੂੰ 1950 ਵਾਲੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਢਾਈ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਨੇ ਪਏ ਸਨ। ਕੁਲ 70 ਹਾਥੀ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦਾ ਔਸਤ ਖਰਚ ਇੰਜ 3000 ਰੁਪਏ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਹਰਿਦੁਆਰ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਲਈ ਬੜੇ ਹੀ ਘੱਟ ਯਤਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁਦਰਤੀ ਔਕੜਾਂ ਕਰਕੇ ਸਿੱਟੇ ਵੀ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। 1899-1900 ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸੱਤ ਹਾਥੀ ਹੀ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਵਾਲਾਪੁਰ ਦੇ ਰੰਘੜਾਂ (ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਪੂਤ) ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਜੰਗਲਾਂ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਉਹ ਹਾਥੀ ਫੜ ਕੇ ਵੇਚਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਰਿਦੁਆਰ ਦੇ ਪਾਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਇਥੇ ਹਾਥੀ ਖਰੀਦਣ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਤੋਹਫਾ ਦੇਣਾ ਤਾਂ 1876 ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਵਣਨਾਥ ਮੱਠ ਦੇ ਇਕ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੱਠ ਦੇ ਬਾਨੀ ਨੇ ਸ਼ਿਵ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮੰਦਰ ਬਣਾਏ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਾਥੀ ਵੀ ਉਸਨੇ ਦਾਨ ਕੀਤੇ।

ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਫੜਨਾ ਅਤੇ ਵੇਚਣਾ ਬੜਾ ਹੀ ਕਮਾਈ ਵਾਲਾ ਧੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। 1948 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਇਕ ਘੇਰੇ ਵਿਚ 35 ਹਾਥੀ ਫੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ 66,000 ਰੁਪਏ ਵੱਟੇ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ 1949 ਵਿਚ ਏਨੇ ਹੀ ਹਾਥੀਆਂ ਤੋਂ 1,47,377 ਰੁਪਏ ਵੱਟੇ ਗਏ ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਹੈ। ਫਿਰ 1954 ਵਿਚ ਕੀਮਤਾਂ ਏਨੀਆਂ ਘਟ ਗਈਆਂ ਕਿ ਇਕ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਫੜੇ 68 ਹਾਥੀ ਬਸ ਮੁਫਤ ਹੀ ਦੇਣੇ ਪੈ ਗਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹਾਥੀ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ 500 ਰੁਪਏ ਦਾ ਹੀ ਵਿਕਿਆ। ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਇਹ ਘੇਰਾ

ਪਾਉਣਾ ਬੰਦ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੁੱਲ 34 ਵਾਰ ਇਹ ਘੇਰੇ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 1873 ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਕਾਬੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਲ 1960 ਪਿਛੇ ਅੰਤਿਮ ਘੇਰਾ 1970 ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਘੇਰਾ ਉਥੇ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ ਹਾਥੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ। ਘੇਰੇ ਵਾਲੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਕੇ ਫੜਨ ਦਾ ਢੰਗ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਢੰਗ ਅਜੇ ਵੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ। ਢੰਗ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਸਾਮ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਘੇਰੇ ਵਾਲਾ ਤਰੀਕਾ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਵਲਗਣ ਬਣਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵਾੜ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਲਗਣਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਲਿਜਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ ਇਹ ਵਲਗਣ ਪੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਦੂਰੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਮਾ ਸਰਦੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾ ਹੈ। ਜਨਵਰੀ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਸਿਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਲੋੜ ਜੇਗਾ ਪਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਅੱਗ ਦਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਘੇਰਾ ਦੋ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਚਮਰਾਜਨਗਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀਪਡਗਾ ਅਤੇ ਹੈਗੜਾ ਦੀਵਾਨਕੋਟ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਾਕਨਕੋਟ ਵਿਖੇ। ਦੋਹਾਂ ਪਿਛੇ ਕਾਕਨਕੋਟ ਵਾਲਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਝੁੰਡ ਵੇਖ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਇਹ ਝੁੰਡ ਇਸ ਵਲਗਣ ਤੋਂ 12 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੱਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਬੰਦੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਲਗਣ ਵਲ ਨੂੰ 20, 20 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਉਹ ਅੱਗ ਬਾਲੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਬਾਂਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਪਟਾਕਿਆਂ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕੁਝ ਹਾਥੀ ਇਸ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਹ ਘੇਰਾ ਸੁੰਗੜਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਦਰਸ਼ਕ

ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਮੱਲ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਵਾਰ ਢੋਲਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਰੌਲੀ ਪਾਉਂਦੇ, ਢੋਲ ਵਜਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਪਟਾਕੇ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਵਲਗਣ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਣ। ਕੁਝ ਬੰਦੇ ਝੁੰਡ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦਰਖਤਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਲੁਕ ਕੇ ਹਰਕਤਾਂ ਵੇਖਦੇ ਅਤੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਗੋਲ ਵਲਗਣ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕ ਖਾਈ ਪੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਖਾਈ 'ਤੇ ਇਕੋ ਪੁਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਾਥੀ ਲੰਘਾਏ ਜਾਣੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਾਲਤੂ ਹਥਣੀ ਝੁੰਡ ਦੇ ਆਗੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਲਾ ਲੈਂਦੀ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਝੁੰਡ ਹੀ ਆਗੂ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਤੁਰਦਾ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਵਲਗਣ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਂਦੇ, ਪੁਲ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਕਾਬੂ ਕੀਤੇ ਹਾਥੀ ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਭੁੱਖੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ। ਫਿਰ ਕੋਈ ਪਾਲਤੂ ਅੰਦਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਜੋ ਝੁੰਡ ਨੂੰ ਹੋਰ ਠੰਢਾ ਕਰਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਝੁੰਡ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਫਿਰ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧੋਣਾਂ ਦੁਆਲੇ ਰੱਸੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਬੁੱਢੇ, ਨਕਾਰਾ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਕਾਬੂ ਕੀਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਖਤਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਾਨਵਰ ਬੇਬੱਸ ਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਪਾਸ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਉਹ ਘੋੜਿਆਂ ਜਾਂ ਗਾਵਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਨਮਾਣੇ ਪਾਲਤੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਇਕਾ ਦੁੱਕਾ ਵਾਰੀ ਇਹ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਏਨੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਸਹਿਣ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਨੇ ਮਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ। ਉਸਨੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਛੱਡਿਆ, ਰੌਲੀ ਰੌਲੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਗਿਆ।

ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਆਉਂਦਾ ਗਿਆ। ਵਲਗਣ ਦੁਆਲੇ ਇਕ ਮੀਟਰ ਉੱਚੀ ਹੋਰ ਵਲਗਣ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਵਲਗਣ ਅੰਦਰ ਕੰਧਾਂ ਨੇੜੇ 2 ਮੀਟਰ ਚੌੜੀ ਅਤੇ 1.3 ਮੀਟਰ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ ਵੀ ਪੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਮੀਟਰ ਚੌੜਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹੀ ਹਾਥੀ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੰਗਲੀ ਝੁੰਡ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਿਧਾਏ ਹੋਏ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਦਰਿਆ ਕੰਢੇ ਦਾ ਘੇਰਾ

ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਲੱਭਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੋਈ 2000 ਬੰਦਾ ਖਾਸ ਖਾਸ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ

ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੰਦੇ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਲਈ ਸਿਖਿਅਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਿਰਿਆ ਲਈ ਹਾਥੀ ਕਦੋਂ ਦਰਿਆ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸਦਾ ਧਿਆਨ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਹਾਥੀ ਪਾਣੀ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਬੰਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਢੋਲ ਵਜਾ ਕੇ, ਪੀਪੇ ਵਜਾ ਕੇ ਇਕ ਹੱਲਾ ਜਿਹਾ ਬੋਲਣ ਵਰਗਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਵੀ ਬਾਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਛਿੱਤ ਰਾਹੇ ਤੋਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਕਨਕੋਟ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਤੁਰਨਾ ਇਕ ਮਨਮੋਹਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਸਭ ਹਾਥੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਚਿੰਘਾੜਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਘੜਮੱਸ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਚਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਕੁਝ ਇਕ ਦਰਿਆ ਵੀ ਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆਓਂ ਪਾਰ ਦੀ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣਾ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਾਵਾਂ ਅਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁੰਡ ਵਿਚ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਲ। ਵਲਗਣ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਅਤੇ ਘਾਹ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਦਰਖਤਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹੀ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਸੁੰਡ ਦਾ ਆਗੂ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ ਟੋਕ ਉਸ ਪਿਛੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਆਖਰੀ ਹਾਥੀ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਅੰਦਰ ਕੈਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਮਚਾਣਾਂ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ, ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਵਲਗਣ ਹੁੰਦੀ ਹੋ ਅਤੇ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਧਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਲਗਣ ਵੀ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋ। ਇਹ ਵਲਗਣਾ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਰਾਹਾਂ ਨੇੜੇ ਜਾਂ ਲੂਣੀਆਂ ਸਿਲਾਂ ਨੇੜੇ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਪਲਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹਾਥੀ ਵੀ ਲੂਣੀ ਸਿਲ ਚੱਟਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਲੂਣੀ ਮਿੱਟੀ ਵੀ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿੱਲਾਂ ਜਾਂ ਮਿੱਟੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਘੂਵੰਸ਼ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਲੂਣੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਦਾ ਢੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਲਾਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣ ਜਿਥੇ ਹਾਥੀ ਅਕਸਰ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹੋਣ। ਫਿਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇੜੇ ਵਲਗਣਾਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਲ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਏਥੇ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪਚਾਪ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਵਲਗਣ ਅੰਦਰ ਵਾੜ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੇਲਾ ਸ਼ਿਕਾਰ

ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਖੇਡ ਹੀ ਹੈ। ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਮਾਹਰ ਜੰਗਲੀ ਝੰਡ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਢੰਗ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਉਲਟਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੁੱਪਚਾਪ ਅਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਝੰਡ ਨਾਲ ਕੋਈ ਛੇੜ ਛਾੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਫੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਿਧਾਉਣਾ

ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸਿਧਾਉਣ ਲਈ ਨਿਮਰਤਾ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਸਬਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸਗਿਰਦ ਬੜਾ ਅੱਖੜ ਹੈ, ਤੱਕੜਾ ਵੀ ਏਨਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦ ਛੱਡਣ ਲੱਗਾ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਵਤ ਪਰਾਣੀ ਜਾ ਆਰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸਿਧਾਉਣ ਸਮੇਂ ਗਾਣੇ ਸੁਣਾਉਣੇ, ਖਰਖਰਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਚੁਟਕਲੇ ਸੁਣਾਉਣੇ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਬਦ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ। ਬੜੇ ਘੱਟ ਜਾਨਵਰ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਸਿਧਾਈ ਵੇਲੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ 27 ਹੁਕਮੀ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਰੱਖਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਮੁੜਨ, ਬੈਠਣ, ਖੜੇ ਹੋਣ, ਸੁੰਡ ਚੁੱਕਣ, ਪੈਰ ਮਾਰਨ, ਤੁਰਨ ਆਦਿ ਕਈ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕੁਝ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਛਿੱਤ ਕੰਮ ਕਰ ਦੇਵੇ ਜਾ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਖਾਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਉਹ ਕੁਝ ਸਬਦਾਂ ਅਤੇ ਹਰਕਤਾਂ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ, ਸਰਕਸ ਵਾਂਗ ਕੁਝ ਮਹਾਵਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖੇਡਾਂ ਵੀ ਕਰਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦਰਜਨ ਸ਼ਬਦ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲੱਕੜ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਲਾਏ ਹਾਥੀ ਚਾਲੀ ਹੁਕਮੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਖਾਧ ਖੁਰਾਕ

ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਬਹੁਤ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ 24 ਘੰਟੇ ਹੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਖਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚ ਘਾਹ, ਛੋਟੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ, ਵੇਲਾਂ, ਫਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਰ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਬੂਟੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ

ਸੈਣ ਵੇਲੇ ਹੀ ਉਹ ਚਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੌਂ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਚਾਰਾ ਅਤੇ ਸੰਘਣੇ ਘੋਲ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਧਾਈ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕਾਏ ਹੋਏ ਸਵਾਦੀ ਭੋਜਨ ਵੀ ਖਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਪਲ, ਕੇਲੇ, ਹੋਰ ਰੁੱਖ, ਬਾਂਸ, ਖਜੂਰਾਂ ਦੀ ਟਾਹਣੀਆਂ, ਡੋਡੀਆਂ, ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਫੱਕ, ਬਾਜਰੇ ਦੀ ਫੱਕ, ਮੱਕੀ ਦੇ ਟੈਂਡੇ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਾਹ, ਅਨਾਜ, ਕੇਲੇ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਨਾਰੀਅਲ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲ ਆਦਿ ਖਾਣ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਇਸ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਜੌਂ, ਕਣਕ, ਮਟਰ, ਛੋਲੇ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਬੋਟ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ, ਘਾਹ, ਬਾਂਸ, ਬਰਸੀਮ, ਉਲਾ, ਨਾਰਕੁਲ, ਪਾਤੇਰਾ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ, ਰੋਹਿਨੀ ਦੀਆਂ ਡੋਡੀਆਂ, ਬਹੇੜਾ, ਹਰੜ, ਖੈੜ, ਬੈਂਤ, ਪਿੱਪਲ, ਬੇਹੜ, ਖਬੜ, ਸੰਡਨ, ਕਚਨਾਰ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਡੋਡੀਆਂ, ਟਾਹਲੀ, ਬੇਹੜ, ਰੋਹਿਨੀ, ਸੀਮਲ, ਸਾਲ, ਕਚਨਾਰ, ਸੰਡਨ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਆਦਿ ਖਾਢੇ ਵੇਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਹਾਥੀ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਛੇੜਦੇ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀ ਤੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੁਆਦੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਵੀਹ ਮਈ 1968 ਨੂੰ 8 ਜਾਂ 10 ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਸਾਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੋਂ ਲੜਦਾ ਵੇਖਿਆ। ਇਸ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਰੋਹਿਨੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਖੁਰਾਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਇਸ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਡੋਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚੱਬ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਰੋਹਿਨੀ ਦੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਰੁੱਖ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀਹ ਹਾਥੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਘੂਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੋਈ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਲੱਗੇ ਰਹੇ।

ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਉੱਗਣ ਵਾਲੇ ਘਾਹਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਰਕੰਡਾ ਅਤੇ ਕਲਮ ਘਾਹ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵਾਦੀ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਟਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸਮਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਉਹ ਸੁੰਡ ਦਾ ਵਲੇਵਾਂ ਮਾਰਦੇ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਝਾੜਦੇ ਹਨ। ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਇਹ ਘਾਹ ਉੱਗਦਾ ਹੈ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੁੱਕਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਹਾਥੀ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁੱਟਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਰੇਸ਼ੇਦਾਰ ਖੁਰਾਕ ਅਲਮੀਨੀਆਂ ਜਾਂ ਤਾਰਾ ਘਾਹ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਝੋਨਾ ਵੀ ਸਾਲ੍ਹ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਕੰਮ ਵਾਲੇ ਦਿਨ 9 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਛੁੱਟੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ 5 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਹਿਸਾਬ। ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਣਕ ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਆਟੇ ਤੋਂ ਪੱਕੀਆਂ 10 ਤੋਂ 14 ਕਿਲੋ ਰੋਟੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ

ਹਨ। ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ, ਬੱਚੇ ਵਾਲੀ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ 10 ਨਾਰੀਅਲ ਅਤੇ 3 ਕਿਲੋ ਚੌਲ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿਚ ਰਾਂਗੀ ਨੂੰ ਰਿੰਨੂ ਕੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਊਂਟ ਸਟੂਅਰਟ ਅਤੇ ਕਾਰਗੁੜੀ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇੰਜ ਹੈ :

	ਸੰਘਣੇ ਪਦਾਰਥ (ਕਿ.ਗ੍ਰਾ.)	ਸੁੱਕਾ ਚਾਰਾ (ਕਿ.ਗ੍ਰਾ.)	ਹਰੇ ਛਿਲਕੇ (ਕਿ ਗ੍ਰਾ)	ਲੂਣ (ਗ੍ਰਾਮ)	ਤੇਲ (ਗ੍ਰਾਮ)
ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ	7	90	216	56	28
ਦਰਮਿਆਨੇ ਹਾਥੀ	7	79	180	56	28
ਛੋਟੇ ਹਾਥੀ	7	68	145	56	28

50 ਇਕ ਮਰੀ ਹੋਈ ਹਥਣੀ ਦੀ ਪਾਚਨ ਨਾਲੀ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੁੱਲ 568 ਕਿਲੋ ਖਾਧ-ਪਦਾਰਥ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਾਚਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ 68 ਕਿਲੋ ਅਣਪਚਿਆ ਮਾਲ ਬਾਕੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਹਥਣੀ ਦਾ ਭਾਰ 3150 ਕਿਲੋ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਬੱਚਾ ਵੀ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦੀ ਖਾਧੀ ਖੁਰਾਕ ਉਸਦੇ ਭਾਰ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

51 ਇਕ ਵਾਰੀ ਵਿਚ ਹਾਥੀ 55 ਤੋਂ 81 ਲਿਟਰ ਤੱਕ ਪਾਣੀ ਪੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਉਹ ਕੁੱਲ 225 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿਚ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਪਾਣੀ ਪਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

52 ਹਾਥੀ ਜੋ ਕਾਬੂ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ

53 ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਦੌੜ ਜਾਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪੇ ਹੀ ਵਾਪਸ ਕਾਬੂ ਵਾਲੇ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। 1934 ਵਿਚ ਭੋਲੋਭੱਦਰ ਸੈਕੀਆ ਨੇ ਇਕ ਤਾਜ਼ਾ ਫੜਿਆ ਹਾਥੀ ਖਰੀਦਿਆ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ 2 ਮੀਟਰ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਾਲਾ ਵਿਚ ਉਹ ਵੱਡਾ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਇਆ ਵੀ ਗਿਆ। ਇਕ ਹਥਣੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੰਘਣੇ ਵਾਲ ਸਨ ਅਤੇ ਸੁੰਡ ਤੇ ਇਕ ਡੂੰਘਾ ਸੀ। ਇਹ ਡੂੰਘਾ ਇੰਨਾ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਸਵੇਰ, ਘਰੋਂ ਕੋਈ 120 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਮੇਲਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੇ ਸਨ, ਸਵਾਰ ਨੇ ਇਕ ਤਕੜੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਲ ਫੰਦਾ ਸੁੱਟਿਆ। ਉਸ ਹਾਥੀ ਨੇ ਬੜਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮਹਾਵਤ ਅਤੇ ਸਵਾਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਫੰਦੇ ਸਮੇਤ ਦੌੜ ਪਿਆ, ਪਰ ਇਹ

ਫੰਦਾ ਦੂਜੇ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਵੀ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀ ਗੁਆਚ ਗਿਆ।

੬੫ ਪਰ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗੁਆਚਾ। ਕੋਈ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਸੱਭ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦਾ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਰੱਸਾ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦੁਆਲੇ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਡੂੰਘਾ ਜ਼ਖਮ ਵੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਹ ਜ਼ਖਮ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖਦਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰੱਸੇ ਟੁੱਟੇ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਂ ਹਾਥੀ ਇਕੱਠੇ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਰੱਸੇ ਟੁੱਟੇ, ਜਿਸ ਪਾਲਤੂ ਹਾਥੀ ਨੇ ਵਾਪਸ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ 128 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪੈਂਡਾ ਤੈਅ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਉਸ ਰੱਸੇ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਾਲਕ ਹੀ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਜਾਂ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੋ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

੬੬ ਗੋੜੀਪੁਰ ਦੇ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਇਕ ਹਾਥੀ ਪੰਜ ਸਾਲ ਗੁਆਚਾ ਰਹਿਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆਣ ਪੁੱਜਾ। ਜਦੋਂ 1952 ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਉਹ 15 ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। 1942 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਦੌੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਗੁਆਚਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਲਾਲਚੀ ਮਾਲਕ ਲਈ ਉਸਦਾ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ। ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ 25 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੁਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦੰਦ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

੬੭ ਆਸਾਮ ਦੇ ਜੰਗਲਾਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਭਰੋੜੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਦੀਆਂ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਣ-ਪਾਲ ਕੋਲ ਸੀ ਜੋ ਉੱਤਰੀ-ਮੰਡਲ ਦਾ ਸਰਦੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਸੋਢੇ ਦੀਆਂ ਬੇਤਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਡਾਲਾ ਛੱਟ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਇੰਨਾ ਤ੍ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਉਤੇ ਇਕ ਤਾਜ਼ਾ ਮਾਰਿਆ ਹਿਰਨ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵੀ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ, ਇਕ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿੱਲੇ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਵਾਲੀ ਟੋਕਰੀ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਉਤੇ ਹੀ ਸੀ।

੬੮ ਜੰਗਲਾਤ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਇਕ ਹਥਣੀ ਸੁੰਦਰਬਾਲ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਘਰੋਂ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦੀ ਆਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਮੁੜ ਫੜਿਆ ਜਾਦਾ ਉਸ ਕੋਲ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਬੱਚਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਜੰਗੀ ਸੱਦੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ

ਨਾ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਮੌਕੇ ਹੀ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ ਉਦੋਂ ਭੱਜੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਟਰੇਸੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਪੜਤਾਲ ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹਦਾ ਸੰਗਲ ਮਾੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਰੋਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਈ ਦਿਨ ਗੁਆਚੀ ਹਥਣੀ ਦੀ ਭਾਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਰੱਖ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੀ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਹਥਣੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਬੇੜਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ 1933 ਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ 14 ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ 1947 ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਮੇਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਚ ਫੜੀ ਗਈ। ਮੇਲਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਚ ਸਿਧਾਏ ਹੋਏ ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆ ਵਾਲੀ ਇਕ ਹਥਣੀ ਘੇਰ ਲਈ। ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਅਜੇ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਣਾ ਸੀ। ਹਥਣੀ, ਡਰੀ ਨਾ, ਇਸ ਤੇ ਬੰਦੇ ਭੰਬਲਭੂਸੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ। ਇਕ ਫਾਦੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੈ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਗੁਆਚੀ ਹਥਣੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਬੈਠ ਜਾ, ਬੈਠ ਜਾ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦੀ ਉਹ ਬੈਠ ਗਈ। ਉਹ ਅਜੇ ਇਹਨਾਂ ਹੁਕਮੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ, ਦੌੜ ਕੇ ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਕੰਨ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਧੌਣ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠਾ। ਇਕ ਬੱਚਾ ਦੌੜ ਗਿਆ ਪਰ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਣ ਵਾਲਾ ਡੀਪੂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਭੱਜੀ ਹੋਈ ਹਥਣੀ ਦੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਡੀਪੂ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਡਰਾਕਲ ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੀ ਵੇਰਵੇ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੁੰਦਰਬਾਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਂ ਰੂਪਾ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ 1951 ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਜਪਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਪਾਂਧੀ ਦੇ ਵਿਛੜਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਹੀ ਭਾਵਕ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਹਥਣੀ ਭੱਜਣ ਤੋਂ 12 ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਫੜੀ ਗਈ। ਉਹ 48 ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਸਨ। ਪੈਰਾ ਤੇ ਸੰਗਲਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਬੈਠ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਮੰਨ ਗਈ।

ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਫੜੀ ਅਤੇ ਸਿਧਾਈ ਹੋਈ ਹਥਣੀ ਇਕ ਘੇਰੇ ਸਮੇਂ ਤ੍ਰਹਿ ਕੇ ਭੱਜ ਗਈ। ਇਸ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬੱਚਾ ਅਤੇ ਵੀਹ ਹਾਥੀ ਕਾਬੂ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਇੰਨੀ ਅਗਿਆਕਾਰ ਸੀ ਕਿ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਆਸਾਮ ਵਿਚ, ਭਗੌੜੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਫੜੇ ਜਾਣ ਕੋਈ ਅਚੰਭਾ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਜਾਨਵਰ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੰਗਲਾਤ ਵਿਭਾਗ ਲਈ ਇਸਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾਨਵਰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਹੀ ਮਾਲਕੀ

ਹੋਵੇਗਾ। ਜੱਜ ਨੇ ਇਕ ਯੂਨਾਨੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ, ਪੰਛੀ ਅਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਫੜੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਸਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਏ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਉਸੇ ਦੀ ਵੀ ਮਾਲਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਜਾਨਵਰ ਦੌੜ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਫਿਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਜੇ ਕਿਤੇ ਅਜਿਹਾ ਜਾਨਵਰ ਮੁੜ ਕੇ ਫੜਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਸਦੇ ਅਸਲੀ ਮਾਲਕ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਲੱਗ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਵਾਪਸ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਂਜ ਇਕ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਹਾਥੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਕਲ ਆਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਖਰਚਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਵਣਜ ਵਪਾਰ

ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ

ਗੈਤਮ ਦੀ ਮਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਮਹਾਮਾਇਆ ਨੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆਂ। ਸ਼ਾਹੀ ਜੇਤਸੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਬੱਚਾ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜੰਮੇਗੀ ਉਹ ਜਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾ ਫਿਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਰਹੱਟ (ਦੂਜੀ ਸਦੀ ਬੀ ਸੀ) ਦੇ ਸਤੂਪ ਤੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

੨ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਖਾਸ ਹੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਇੰਦਰ ਦੇ ਪਹਾੜ ਇਰਾਵਤ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਵਾਲਮੀਕ ਨੇ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਕੈਲਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਵਾਂਗ, ਚਾਰ ਦੰਦਾਂ ਵਾਲਾ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰਿਆ ਅਤੇ ਮਧੁਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

੩ ਇਕ ਕਥਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਬੋਧੀਸਤਵ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਿਮਾਲਾ ਜਿਹੇ ਉੱਚੇ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ, ਸਾਨਮੱਤਾ, ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਮਾਦਾ ਵਹਿ ਰਿਹਾ, ਜੋ ਬੜਾ ਹੀ ਆਗਿਆਕਾਰ, ਤਕੜਾ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਪੈਰੀਂ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਥੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ਗੰਧਾਹਸਤੀ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਖਾਵਤ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਇਸੇ ਦੀ ਹਾਥੀ ਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਗਵਾਂਢੀ ਰਾਜੇ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੋਚੀ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਇਕ ਸਖੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਈਰਖਾ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵੰਤਰਾ ਤੋਂ ਹਾਥੀ ਮੰਗਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦੇ ਦੱਸਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹਨਾ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਸਖਾਵਤ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹਾਥੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਇਸ ਹਾਥੀ ਦਾ ਦਾਨ ਲੈਣ ਆਏ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਭੇਜਿਆ ਵੀ ਉਸ ਰਾਜੇ ਨੇ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਈਰਖਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਝੱਟਪਟ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ, ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਰੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਗੜਵੀ ਫੜਦਾ, ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸੁੰਡ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦਾ ਉਹ ਬੜੀ ਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਭੇਟਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਜਨਤਾ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਥੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਗਾਵਾਂ, ਸੋਨਾ, ਅੰਨ, ਕੱਪੜਾ ਆਦਿ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋ ਪਰ ਹਾਥੀ ਦਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ—ਉਹਨਾ ਦੀ ਇਹ ਰਾਇ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਦਰੋਹ ਇੰਨਾ ਤਕੜਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸ ਲੈਣਾ ਪਿਆ। ਭਾਰਹੱਟ ਦੇ ਇਕ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਉੱਕਰੀ ਪਈ ਹੈ।

੪ ਚਿੱਟੇ ਚੀਤੇ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਬਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਕ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ। ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਰਲੱਭ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਪਾਲਕ, ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀਆਂ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਵਾਲਮੀਕ ਨੇ ਰਾਵਣ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਵਿਚਲੇ ਹਾਥੀਆ ਦੀ ਚਿੱਟੇ ਬੱਦਲਾ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੱਖਣੀ ਵੀਅਤਨਾਮ ਵਿਚ ਬਗੋਥੂ ਓਟ ਨੇੜੇ 1961 ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੀਅਤਨਾਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਬੀ ਬਾਦਸਾਹ ਦਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੫ ਉੱਤਰੀ ਸਿਆਮ ਵਿਚ ਕਾਬੂ ਕੀਤੇ ਇਕ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਤਬੇਲੇ ਤੱਕ

ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬੜੀ ਰੋਚਕ ਹੈ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਚੌੜੀ ਪੱਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਦੀ ਉਸਨੂੰ ਦਰਿਆ ਤੇ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਇਕ ਬੇੜੀਆ ਦਾ ਤਰਦਾ ਘਰ ਉਸਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਘਾਹਫੂਸ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਆਲੇ ਲਾਲ ਪਰਦੇ ਸਨ। ਸਫਰ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਥਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਗਾਇਕ ਅਤੇ ਨ੍ਰਿਤਕਾਰ ਉਸਦਾ ਮਨਪ੍ਰਚਾਵਾ ਕਰਦੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੇੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਸੁਆਗਤ ਵਾਸਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਦਰੀ ਵਿਛਾਈ ਗਈ। ਇਤਰ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਨੁਹਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਚੌਲਾ ਦੇ ਆਟੇ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਗੰਨੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਰਾਜਾ, ਦਰਬਾਰੀ ਅਤੇ ਪਾਦਰੀ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਹਿਣ ਲਈ ਆਏ। ਬੈਂਕਾਕ ਪੁੱਜਣ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸੱਜੇ-ਫੱਬੇ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਤੇਲ ਝੋਲ ਕੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਨੌਂ ਦਿਨ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਭੇਟਾਂ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਿਛੋਂ, ਇਕ ਵੱਡੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸਕਲ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਤਬੇਲੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ।

ਅਗਸਤ 1966 ਵਿਚ ਇਕ ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ ਕਿਸੇ ਹਾਦਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਥਾਈਲੈਂਡ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਤੋਹਫੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਾਹਨਸਨ ਪਾਸ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਜੰਗਲ ਤੁੜਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਡਾਂਵਾਡੋਲ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਬੇੜੀ ਡੁੱਬ ਗਈ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਬਰਮਾ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਲੱਭ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਰਗੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਉਂਦੀ ਭਗਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸੁਆਗਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲ ਰੇਸ਼ਮੀ ਡੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿੱਲਿਆ ਤੇ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚਾਦੀ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਬਾਲਟੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਆਇਆ ਜਾਦਾ ਸੀ।

ਕਈ ਜਾਤਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਂਚੀ ਅਤੇ ਭਾਰਹੱਟ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਉੱਕਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਥੀ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਅਜੰਤਾ ਵਿਖੇ ਇਕ ਚਿੱਤਰ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਣ ਰੰਗ ਦੀ ਇਕ ਹਥਣੀ ਨਾਲ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਫਾ ਵਿਚ ਛੇ ਦੰਦਾ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਇਕ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਇਕ ਬੇਪੀਸਤਵ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਇੰਜ ਹੈ :

ਜਦੋਂ ਬਨਾਰਸ ਤੇ ਰਾਜਾ ਬ੍ਰਹਮਦੱਤ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ, ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਉੱਤੇ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੇਪੀਸਤਵ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਅੰਨ੍ਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਗੁਆਚੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਛੱਡ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਰਾਜੇ ਦਾ ਇਕ ਹਾਥੀ ਚੱਲ

ਵਸਿਆ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਥਾ ਹੋਰ ਹਾਥੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੇਪੀਸਤਵ ਨੇ ਬਚਾਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਬੰਦੇ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਬੇਪੀਸਤਵ ਨੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਤਬੇਲੇ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਮਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਵਾਂਗਾ। ਜਦੋਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬੇਪੀਸਤਵ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਉਸਦਾ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਬੇਪੀਸਤਵ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

੧. ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਚਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੰਡਨ ਦੇ ਚਿੜੀਆਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹਾਥੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ 1926 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਬਰਮਾ ਦੇ ਜੰਗਲਾ ਵਿਚੋਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਬਰ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਰਕਾਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਲਿਆ ਦੇਵੇਗਾ।

੨. ਕਿਉਂਕਿ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਪਸ਼ੂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਹੋਣ ਉਥੇ ਮੀਂਹ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਅਮੀਰੀ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਬੋਝ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਿਕੰਮੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਚਿੱਟੇ ਹਾਥੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੩. ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਉਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ

ਡਾਗਲਸ ਹੈਮਿਲਟਨ ਅਨੁਸਾਰ 1979 ਵਿਚ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ 35 ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, 1,34,3,340 ਸੀ। 1962 ਵਿਚ ਕੀਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰੱਖਾਂ ਵਿਚ 11000 ਹਾਥੀ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਿਸਾਬ ਲਾਇਆ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਹਾਥੀ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ 5000 ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

੪. ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਰਚ 1995 ਦੌਰਾਨ ਜ਼ਿੰਬਾਬਵੇ ਦੇ ਕੌਮੀ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਸੱਤਰ ਤੋਂ ਅੱਸੀ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਥੀ ਹੀ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਬਾਅ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਬਾਬਵੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 36,000 ਹਾਥੀ ਵੇਚਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਵਿਕਦੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ।

੫. ਪੁਰਤਗਾਲ—ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ 2,254 ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ

ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਦੰਦ ਵੱਢ ਲਏ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ 26 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਿਚ ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਲਾ ਕੇ, ਇਕੋ ਰਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਏਨੇ ਹਾਥੀ ਮਾਰ ਲਏ ਸਨ।

੧੦ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਵੱਖਰੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਇਥੇ ਹਾਥੀਆ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਕੇਵਲ 800 ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹਾਥੀਆ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣੇ ਪਏ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਰੱਖਵਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿਛੋਂ ਹਾਥੀਆ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਆਰ. ਆਲੀਵਰ ਅਨੁਸਾਰ 1978 ਵਿਚ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਤੋਂ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜੰਗਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 9950 ਤੋਂ 15080 ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ 8000 ਤੱਕ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ, 4500 ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, 900 ਤੋਂ 2000 ਕੇਂਦਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, 500 ਪੱਛਮੀ ਹਿਮਾਲਿਆ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੋਈ 30 ਅੰਡੇਮਾਨ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਜੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਗਿਣਤੀ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਹੈ—5000 ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਥਾਈਲੈਂਡ—2500 ਤੋਂ 4500, ਕੰਪੂਚੀਆ (ਕੰਬੋਡੀਆ) ਲਾਓਸ ਅਤੇ ਵੀਅਤਨਾਮ ਕੋਈ 3500 ਤੋਂ 5000, ਮਲੇਸ਼ੀਆ 3000 ਤੋਂ 6000 ਅਤੇ ਬੋਰਨੀਓ 2000 ਆਦਿ।

ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਗੋਲੀ ਵੀ ਮਾਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕਿਸੇ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਛੇਤੀ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਤਕੜੀ ਬੰਦੂਕ ਨਾਲ ਵੀ ਹਾਥੀ ਮਾਰਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ। ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੂਖਮ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ

ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਕਾਲੀਕੱਟ ਵਿਖੇ ਹਨ। ਉਤਰੀ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਚਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਲਾਨਾ ਪਸ਼ੂ ਮੇਲੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਵਿਚ ਆਸਾਮ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫੜੇ ਹਾਥੀ ਵੇਚਣ ਲਈ ਲਿਆਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਸੋਨਪੁਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ 600 ਤੋਂ 800 ਹਾਥੀ ਵੇਚਣ ਲਈ ਲਿਆਏ ਗਏ ਸਨ। ਸੋਨਪੁਰ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਜਨਵਰੀ ਵਿਚ ਖਾਗੜਾ ਵਿਖੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਮੇਲਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਸਿਮੇਸਵਰ ਦਾ ਮੇਲਾ ਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਨਾਕਮਾਰਦ ਦਾ ਮੇਲਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹਾਥੀਆ ਦੀ ਖਰੀਦ-ਵੇਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਚੰਦਰਗੁਪਤ ਮੌਰੀਆ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲਈ ਹਾਥੀ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਖਰੀਦੇ ਸਨ।

ਸੁਭ ਅਤੇ ਅਸੁਭ ਸੰਕੇਤ

ਹਾਥੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਚਾਰ ਉਂਗਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੰਜ ਇਹ ਕੁਲ 18 ਉਂਗਲਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਹਾਥੀ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਨਹੂਸ ਜਾ ਅਸੁਭ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ 16 ਉਂਗਲਾਂ ਹੋਣ, ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਹਿਸ਼ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਤਕ ਕਿ ਇਸਦੀ ਵਿਕਰੀ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਖਰੀਦ ਜਾ ਵੇਚ ਸਮੇਂ ਇਹ ਉਂਗਲਾਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਹਾਥੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਉਂਗਲਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਮ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਫੜ ਕੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕ ਇਹ ਉਂਗਲਾਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਹੀ ਉੱਲਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਜਾਨਵਰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਆਸ਼ਚਰਜ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਅੜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਥਾਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਕੁਝ ਚਲਾਕ ਅਤੇ ਵਹਿਮੀ ਲੋਕ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਂਡੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਪੀਲੀਆ ਚਿੱਟੀਆਂ ਔਖਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਲੀ ਦੀ ਭਾਅ ਵੱਜਦੀ ਹੋਵੇ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਸੁਭ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਅਜਿਹੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਖਤਰਨਾਕ ਅਤੇ ਬੇਇਤਬਾਰਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜਾਨਵਰ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਦਿਸਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਡਰਾਉਣੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨੀ ਪਈ।

ਜੇ ਕਿਸੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਜੀਭ ਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਸ ਤੇ ਕਾਲਾ ਧੱਬਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹਿਸ਼ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੂੰਹ ਦੇ ਤਾਲੂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਲਿਜਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਇਹਨਾਂ ਧੱਬਿਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਨੂੜ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਲੰਮਾ ਪਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਨੀਲੇ ਥੋਥੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਧੱਬਿਆਂ ਨੂੰ ਰਗੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਫਿਰ ਪਿਉ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਲਾਜ ਕੇਵਲ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਲਈ ਹੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਚਿਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਫਿਰ ਉੱਭਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਕੁਝ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਗਲ ਹੇਠਾਂ ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਥਣਾਂ ਵਰਗੇ ਦੋ ਥਣ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਅਸੁਭ ਹੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਧੀ ਧੌਣ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਝੁਕੀ ਧੌਣ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਝੁਕੀ ਧੌਣ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਦੂਰ ਤੱਕ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਹੋ ਗੱਲ ਦੰਦਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਹਾਥੀ ਦੇ ਦੰਦ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਵਲ ਖਾਂਦੇ ਹੋਣ, ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਉੱਚੇ ਦੰਦ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਿਸ ਹਾਥੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਿਰਨ ਜਿਹੀਆਂ, ਮੱਥਾ ਚੌੜਾ ਅਤੇ ਕੰਨ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦੇ ਕੰਨ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਚੰਗਾ ਵਿਕਸਿਤ ਮੱਥਾ ਅਤੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਵਾਲ ਹੋਣੇ ਵੀ ਸੁਭ ਸੰਕੇਤ ਹਨ।

ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਮੋਟਾ, ਝੁਰੜੀਆ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਲਮਕਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸੌਖ ਨਾਲ ਫੜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਚਿੱਤਰਮਿੱਤਰਾ ਹਾਥੀ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪੂਛ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਨਰਮ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ 27 ਮਣਕੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਮੁੱਢ ਮੋਟਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਿਰਾ ਪਤਲਾ ਅਤੇ ਕਮਾਨੀਦਾਰ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਪਿਛਲੀ ਲੱਤ ਦੇ ਗੋਡੇ ਦੇ ਜੋੜ ਤੱਕ ਲੰਮੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਾਥੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪੂਛ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਰਹੇ। ਛੋਟੀ ਭੱਦੀ ਪੂਛ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਬਹੁਤ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ। ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ ਜੇ ਲੰਮੀ ਪੂਛ ਧਰਤੀ ਹੂੰਝਦੀ ਆਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਮਨਹੂਸ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਸਟਰੇਸੀ ਨੇ ਖਤਰਨਾਕ ਖੂਨੀ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ।

ਜਿਹੜਾ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਵੇਲੇ ਅੜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਿਛੇ ਜਾ ਕੇ ਬੜਾ ਹੀ ਆਗਿਆਕਾਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਜਾਨਵਰ ਤਾਂ ਗੱਡੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਤਿੱਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਲ

ਚੰਗਾ ਸਿਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹਾਥੀ ਬੜੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਖਰੀਦ-ਵੇਚ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਬੜੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਾਥੀ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮੁੱਲ ਡਿੱਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ ਸਿਧਾਏ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਛੇ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਨਾ ਸਿਧਾਈ ਗਈ ਹਥਣੀ ਚਾਰ ਲੱਖ ਤੱਕ ਵਿਕਦੀ ਹੈ।

ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੀ ਕਲਾ

ਮੋਹੰਜੋਦੜੋ ਅਤੇ ਹੜੱਪਾ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੇ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਲਾ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਘਰੇਲੂ ਵਰਤੋਂ ਲਈ

ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ਵਰਤਣ ਲਈ ਬਣਾਈਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ ਵੀ ਮਿਲੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਭਾਂਤ ਸੁਭਾਂਤੇ ਨਮੂਨੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ।

43 ਖੁਦਾਈ ਤੋਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਨਿੱਕੇ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਪਦਾਰਥ ਮਿਲੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਪਾਸ਼ਾ ਸੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਲੰਮੀ ਗਲਾਸੀ ਵਰਗੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਲਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਘੇਰੇ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਲੀਆਂ ਗਲਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਸ਼ਾ ਸੁੱਟਣ ਵਜੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹਨਾਂ ਲਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਘੇਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਇਦ ਕੋਈ ਜਾਦੂਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। (ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੇ ਚੂੜੇ ਨੂੰ ਸੁਭ ਸ਼ਗਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

44 ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੇ ਮਾਹਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਤਖਤਾਂ, ਕਾਉਚਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫਰਨੀਚਰ ਨੂੰ ਹਾਥੀ-ਦੰਦ ਮੜ੍ਹਨ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਣਭੱਟ (630 ਬੀ ਸੀ) ਹਰਸ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲਾਂ ਦੇ ਪਲੰਘਾ ਤੇ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਯੁਧਿਆ ਦੀ ਰਾਣੀ ਕੈਕਈ ਦਾ ਪੀਹੜਾ ਵੀ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

45 ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵੀ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਬੜੀ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਨਾਇਜੇਰੀਆ ਵਿਚ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦੰਦ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

46 ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਤੇ ਛੱਲ ਬੂਟੇ ਪਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਇਹ ਲੱਕੜ ਦੀ ਖੁਦਵਾਈ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਨਿਖਰੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ, ਮੁਰਸ਼ਦਾਬਾਦ, ਮੈਸੂਰ ਅਤੇ ਟਰਾਵਨਕੋਰ ਅਜੋਕੇ ਕੇਰਲਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ, ਦਾ ਹਾਥੀ-ਦੰਦ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਉੜੀਸਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਮੁੰਗੇਰ ਵਿਚ ਵੀ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਣਤੰਤਰ ਦਿਵਸ 1968 ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਬੰਦੇ ਕੇਰਲਾ ਦੇ ਅਤੇ ਇਕ ਬੰਦਾ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ, ਬਟਨਾਂ, ਕੰਘੀਆਂ, ਸਿਗਰੇਟ ਕੇਸ, ਸਤਰੰਜ ਦੇ ਮੋਹਰੇ, ਚੂੜੀਆਂ ਆਦਿ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਾਥੀ-ਦੰਦ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ।

47 ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰੀਗਰ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਕੰਮ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜੈਕੁਲੀਨ ਕੈਨੇਡੀ ਭਾਰਤ ਆਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਹਾਥੀ-ਦੰਦ ਦਾ ਬਣਿਆ ਟੇਬਲ-ਲੈਂਪ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਡਾ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਪਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਏ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦਾ ਬੁੱਧ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

48 ਬੋਸਟਨ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹਾਥੀ-ਦੰਦ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਰਣ ਭਾਰਤੀ ਪੰਡਾਲ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਦੁਨੀਆ ਖਿੱਚੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਅਤਿ ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਉੱਕਰੇ

ਬੁੱਤ ਅਤੇ ਫੁਲਦਾਨ ਸਨ। ਇਕ ਤਿੱਤਲੀ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਵਾਲ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਜਾਦੂ ਦੀ ਗੋਂਦ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਗੋਂਦਾਂ ਸਨ (ਕੁੱਲ 24)।

ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੀ ਰਸਾਇਣਕ ਬਣਤਰ

ਦੰਦ-ਖੰਡ ਹੈ ਤਾਂ ਦੰਦ ਹੀ। ਇਸਦਾ ਵੱਡਾ ਭਾਗ 56-60 % ਕੈਲਸੀਅਮ ਯੋਗਿਕ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਫਾਸਫੇਟਸ। 40-43 ਆਰਗੈਨਿਕ ਮਾਦਾ ਅਤੇ 0.24—0.34% ਚਰਬੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਆਰਗੈਨਿਕ ਮਾਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਦਬਾਅ ਵਾਲੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਹੈ।

ਸੁਕਾਉਣ ਨਾਲ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਸੁੰਗੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ, ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਂ ਇਸਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕੱਟ ਕੇ ਸੁੱਕਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਅਸਲੀ ਸ਼ਕਲ ਅਤੇ ਸੂਰਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸਨੂੰ ਲਚਕੀਲਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਫਾਸਫੋਰਿਕ ਤੇਜ਼ਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਧੋ ਕੇ ਸੁਕਾਇਆ ਜਾਵੇ ਇਹ ਫਿਰ ਸਖਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਗੁਣ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਇਛਿੱਤ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਪਰੋਂ ਪਾ ਕੇ ਜਾ ਹਾਈਡਰੋਜਨ ਪਰਆਕਸਾਈਡ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ, ਤੇ ਲਾਲ ਦੁਆਈ ਨਾਲ ਪਿਛੋਂ ਧੋ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਰੰਗ ਉਡਾਏ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਚੂਰੇ ਚਿੱਪਰਾਂ ਅਤੇ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੇ ਧੂੜੇ ਨੂੰ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਪਾਲਿਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਢੁੱਕਵੀਂ ਕਿਰਿਆ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਬਚੀ ਖੁਚੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਇਕ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਘਣ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੇ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਉੱਪ ਵਿਚ ਸੁੱਕ ਕੇ, ਬੇਰੰਗ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਪਦਾਰਥ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਬਨਾਵਟੀ ਬਰੇਜ਼ੋ ਨਾਲ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੇ ਧੂੜੇ ਨੂੰ ਆਮ ਤਾਪਕ੍ਰਮ ਤੇ ਰੱਖੇ ਸੱਚਿਆ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਸਲੀ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਅਤੇ ਬਨਾਵਟੀ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਪਰਾਬੈਂਗਣੀ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਵਿਚੋਂ ਨੀਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬਨਾਵਟੀ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ।

ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਰਫ ਵਾਲੀ ਰੱਖ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੀ ਖੱਲ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਤੇ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਾਥੀ ਦੀ ਖੱਲ ਤੋਂ ਸੂਟਕੇਸ, ਛਤਰੀਆਂ, ਸਟੂਲਾਂ ਦੇ ਕਵਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

੬੩ ਪੂਛ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕੜੇ, ਚੂੜੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਲੀਆ ਆਦਿ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਰਲਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਭ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੬੪ ਵੱਡੇ ਭਾਰੇ ਨਹੁੰ ਚਾਕੂ ਦੇ ਹੈਂਡਲ, ਬਟਨ, ਚਮਚ, ਪਲੇਟਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਵਰਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਇੰਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਨਹੀਂ।

੬੫ ਹਾਥੀ ਦੀ ਚਰਬੀ ਅਤੇ ਮਾਸ

੬੫ 1964 ਵਿਚ ਅਟਲਾਂਟਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਡੈਮੋਕਰੈਟਿਕ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕਨਵੈਂਸ਼ਨ ਵਿਚ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮਾਸ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਥੀ ਹੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਮਾਰਨਾ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਗਈ। ਫਿਰ ਇਕ ਹੱਲ ਲੱਭਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੰਗਲਾਤ ਵਿਭਾਗ ਖੂਨੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਤੋਸਾ ਦੀ ਰੱਖ ਵਿਚ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵਿੰਡੇਕ ਤੋਂ 647 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਹਾਥੀ ਲੱਭਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵੀ ਲੈ ਲਈ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਤਾ ਇਹ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਹਿਕਮੇ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮਾਸ ਲਿਆਉਣਾ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੬੬ ਚਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮਾਸ ਉਹਨਾਂ ਰੋਗੀਆ ਲਈ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੜਨ ਪੈਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਨੇਮ ਨਾਲ ਖਾਧਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮਾਸ ਬਹੁਤ ਖਾਧਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਗਿਆਂ ਨੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਪਾਲਤੂ ਬਣਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸਿਖਿਆ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਥੇ ਹਾਥੀ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਨਾਗਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਇਹ ਫਸਲਾਂ ਉਜਾੜਨ ਵਾਲਾ ਜਾਨਵਰ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਮੀਟ (ਮਾਸ) ਵਾਲਾ ਜਾਨਵਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੇਡ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਖਾਣ ਲਈ ਮਾਸ ਆਦਿ ਦੇਵੇ ਚੀਜ਼ਾ ਮਿਲਦੀਆ ਹਨ।

੬੭ ਕੇਂਦਰੀ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਚਾਰੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਮਲਾਹਾ ਦਾ ਇਕ ਗੀਤ ਹੈ ਜੋ ਇੰਜ ਹੈ -

੬੮ ਅਸੀਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰਾਂਗੇ, ਅਸੀਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਖਾਵਾਂਗੇ,
ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਜਿਗਰ ਖਾਵਾਂਗੇ।

੬੯ ਜਦੋਂ 1964 ਵਿਚ ਡੈਜ਼ਮੰਡ ਵਾਰਾਡੇ ਨੇ ਇਕ ਇਕਦੰਦਾ ਹਾਥੀ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆ ਨੇ ਰਾਤ ਭਰ ਨੱਚ ਕੇ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਮਾਸ ਖਾ ਕੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕੀਤਾ। ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਵਾਸੀਆ ਲਈ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਇੰਜ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਖਾਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਦਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ

ਚਰਕ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਸਮਰੱਥ ਜਾਨਵਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।¹ ਸਮਰੱਥ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।² ਚਰਕ ਨੇ ਘਿਉ, ਸ਼ਹਿਦ, ਮਿਸ਼ਰੀ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੇ ਆਟੇ ਤੋਂ ਇਕ ਕੜਾਹ ਵਰਗਾ ਪਦਾਰਥ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਵਰਗਾ ਤਕੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।³ ਚਰਕ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨੁਸਖਾ ਮਰੀਜ਼ ਤੇ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਥੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਦਵਾਈ ਹੋਰ ਵੀ ਅਸਰਦਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।⁴ ਅੰਡੇਮਾਨ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਜਾ ਮਸਤ ਤਰਲ ਜਣਨ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਾਂਝ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਕੁਚੀਮਰਤੰਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦੀ ਲਿੱਦ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਦ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸੱਤ ਦਿਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇੱਕ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸਨੂੰ ਹਾਥੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਮਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।⁵ ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਚਰਕ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਮਣੀ ਪਾਉਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।⁶

ਬਵਾਸੀਰ ਜੋ ਖੂਨੀ ਨਹੀਂ, ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਚਰਕ ਨੇ ਇਕ ਮਲੂਮ ਦੱਸੀ ਹੈ ਜੋ ਹਾਥੀ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿੱਮ ਤੋਂ ਬਣਦੀ ਹੈ।⁷ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਮਸਤ ਤਰਲ ਨੂੰ ਚਮੜੀ ਦੇ ਚਟਾਕ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਾਲ ਉਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪਦਾਰਥ ਹੈ। ਸੁਸ਼ਰੂਤਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਸਾੜ ਕੇ, ਪੀਹ ਕੇ, ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤਲੀ ਤੇ ਵੀ ਵਾਲ ਉੱਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।⁸

ਹਾਥੀ ਦੇ ਜਿਸ ਬੱਚੇ ਨੇ ਅਜੇ ਘਾਹ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਦੀ ਲਿੱਦ ਨੂੰ ਵੀ ਦਵਾਈ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਰਲਾ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ ਕਾਰੀਵੇਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੈਦ ਇਸਨੂੰ ਕਾਨਕੁਸ਼ਤਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਖੀ ਦਰਦ, ਗੈਸ, ਗੁਦਾ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਲਾਮਤਾਂ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ।⁹

ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਸਤ ਤਰਲ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵਿਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਵੀ ਵਿਕਰੀ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਹਕੀਮ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ, ਪੇਟ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਲਈ, ਬਲਗਮ ਅਤੇ ਗੈਸ ਲਈ ਅਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ

1. Charaka Vajikarana. 11 2 (29).

2. ਉਹੀ, II, 4 (6)

3. ਉਹੀ, II, 4, (35).

4. Charaka Siddhasthana, XII, 19 (1)

5. Charaka vishachikitsita, XXIII, 119

6. ਉਹੀ, XXIII, 252.

7. Charaka, Arshechikitsita, XIV, 55

8. Sushruta, Dvivraniva Chikitsita, I 88.

9. Rasaratnasamuchchaya, III, 115, 118

ਕੱਟਣ ਦੀ ਦਵਾਈ ਵਜੋਂ ਤੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਖੁਰਕ ਲਈ ਅਤੇ ਕੋਹੜ ਰੋਗ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਆਖਦਾ ਹੈ।

੧੨ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਅਨੀਮਾ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਹਾਜ਼ਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਦਾ ਡਰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਸੀ।¹⁰ ਪਾਗਲ ਆਦਮੀ ਜੇ ਉਂਜ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਥੀ ਦਾ ਡਰ ਦੇ ਕੇ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੋਰਲਾ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਾ ਕੇ ਨਿਡਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹¹ ਚਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਹਾਥੀ ਫੜਨ ਵੇਲੇ ਹੋਈ ਵਾਧੂ ਥਕਾਵਟ ਫੇਫੜਿਆਂ ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਖੰਘ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ।¹² ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਬਲਗਮ ਵਧੇਰੇ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਦੀ ਲਿੱਦ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸ਼ਹਿਦ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

੧੩ ਹਥਣੀ ਦਾ ਦੁੱਧ ਅੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਪੋਸ਼ਟਿਕ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਜਰ ਸੂਈ ਹਥਣੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ 7.2 ਤੋਂ 7.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਚਰਬੀ, 2.8 ਤੋਂ 3.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਅਤੇ 6.5 ਤੋਂ 6.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੈਕਟੋਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੧੪ ਗਾ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਹਥਣੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਏ ਅਤੇ ਡੀ ਵਿਟਾਮਿਨ ਘੱਟ, ਬੀ ਅਤੇ ਸੀ ਵਧੇਰੇ ਅਤੇ ਬੀ2 ਲਗਭਗ ਇਕੋ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਥਣੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਘਿਉ ਥਿਦਿਆਈ ਵਿਚ 180 ਤੋਂ 192 ਦਰਜੇ ਅਤੇ ਆਇਓਡੀਨ ਵਿਚ 14 ਤੋਂ 18 ਦਰਜੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਬਜ਼ ਤੋੜ, ਬਲਗਮ ਦਾ ਖਤਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਭੁੱਖ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਪੇਟ ਦੇ ਕੀੜਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

10. Charaka, Sidhīsthana, 7, 34

11 Charaka, Unmāda Chikitsa, 18; 20

12 Charaka, Hikkashwara, 18; 116

Bibliograhya

Elephant Gold, by P.D. Stracey, 1963.
Wealth of India, Vol. 3, 1952
Harappa, by Kedarnath Shastri.
The Ramayana.
Charaka Samhita.
Jungle ki Or, by Suresh Vaidya.
Shishupala Vadha, by Magha.
Raghuvansha, by Kalidasa.
Meghadoota, by Kalidasa.
Journal of Bombay Natural History Society.
'Elephant, by S.K. Eltringham, 1982.